

Vilma ŠAUDIŅA

LITUĀNISMI
DAŽĀS LIETUVAS
PIEROBEŽAS SĒLISKAJĀS
IZLOKSNĒS
(AKNĪSTE, GĀRSENE,
LAŠI, PRODE)

Disertācija filoloģijas doktora
grāda iegūšanai

Rīga 1994

SATURA RĀDĪTĀJS

IEVADS.....	3
I.0. LINGVISTISKĀ SITUĀCIJA AKNĪSTĒ, GĀRSENĒ, LAŠOS UN PRODĒ.....	12
I.1. Valodu kontakti kā aizgūšanas priekšnoteikums.....	12
I.2. Iedzīvotāji un valodu funkcionēšana Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes pagastā.....	22
2.0. LITUĀNISMI, TO NOTEIKŠANAS KRITĒRIJI, UN AIZGŪŠA- NAS MOTĪVI.....	42
3.0. LITUĀNISMU FONĒTISKĀ, MORFOLOĢISKĀ UN SEMANTISKĀ ANALĪZE.....	64
3.1. Aizguvumu fonētiskā adaptācija.....	65
3.2. Aizguvumu morfoloģiskā adaptācija.....	78
3.3. Aizguvumu semantiskā adaptācija.....	95
4.0. LITUĀNISMU TEMATISKĀS GRUPAS UN HRONOLOĢIJA.....	113
SECINĀJUMI.....	126
Saīsinājumu saraksts.....	136
Citēto avotu saraksts.....	137
Citētās un izmantotās literatūras saraksts.....	140
PIELIKUMS.....	I
Lituānismu vārdnīca.....	2
Izlokšņu un to apzīmējumu saraksts.....	91
Kartes.....	101

IEVADS

Valodas attīstība un sabiedrības attīstība ir cieši saistītas. Katru konkrētu valodu raksturo ne tikai tās struktūra, bet arī funkcionēšana sabiedrībā. Sociālie faktori ietekmē visus valodas līmeņus, bet it īpaši tās leksiku, jo leksikā visbiežāk atspoguļojas pārmaiņas, kas norisinās sabiedrības sociālajā dzīvē. Kultūrvēsturisku un saimniecisku sakaru dēļ latviešu valoda (un tās izloksnes) kā jebkura valoda ir papildinājusies ar dažādiem aizguvumiem. Līdz ar to svarīga nozīme valodas vēstures izziņāšanā ir aizguvumu izpētei. Jebkuras literārās valodas vēsture būs nepilnīga, ja sīki nebūs izpētīti visi kādas valodas dialekti, jo literāro valodu ietekmē arī tie dialekti, kas nav tiešs literārās valodas pamats. Pētījot dialektus, sevišķa uzmanība jāvelti pārejas ūoslu un pierobežas izloksnēm, jo tās nereti var daudz dot kādas valodas parādību noskaidrošanai.^I Dialekti savstarpējā ietekmē ar literāro valodu tomēr saglabā daudzas senākas iezīmes. Šādas iezīmes raksturīgas arī dialektu leksikas sistēmai. Taču dialektu leksikas izpēti apgrūtina šīs sistēmas daudzveidība, jo katrā latviešu valodas dialektā ir arī tāda leksika, kas raksturīga tikai noteiktam areālam. Tāpēc ir mērķtiecīgi vispirms izpētīt kāda areāla vai pat nelielas izlokšņu grupas noteiktu leksikas slāni. Tas tad arī noteicis šā darba temata izvēli.

Disertācija "Lituānismi dažās Lietuvas pierobežas sēlis-

^I Par to arī S. Raže (Raže 1970, 139), atreferējot Vissavienības dialektologu konferences norisi.

kejās izloksnēs (Aknīste, Gārsene, Laši, Prode)" ir pirmais plašākais darbs latviešu valodniecībā, kas veltīts lituānismu izpētei noteiktā areālā. Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes izloksne saista uzmanību ne tikai tāpēc, ka tās ir pierobežas izloksnes, bet arī tāpēc, ka dažādos laika posmos valodu kontakti te izpaudušies ar dažādu intensitāti. Eūtībā šis darbs ir arī divu radniecīgu valodu sociālās sadzīves izpēte. Disertācijā galvenā vērība pievērsta lituānismu raksturojumam, to adaptācijas pakāpes un vecuma noskaidrošanai, kā arī tematiskajai dažādībai minētajās izloksnēs.

Monogrāfijā par latviešu vārdniecām D.Zemzare secinājusi, ka pirmās norādes par lituānismiem ir dotas jau 17. gs. K.Firekera un J.Langija vārdniecū rokrakstos, bet no publicētajām vārdniecām pirmie norādījumi par aizguvumiem no lietuviešu valodas sastopami G.F.Stendera nelielajā 1761. gada vārdniecā, kas ir viņa pirmās gramatikas pielikums. Vairāk norāžu par aizguvumiem no lietuviešu valodas jau ir J.Langes un K.Ulmaņa vārdniecās (Zemzare 1961, 412).

19. gs. vidū lietuvietis J.Kurmins pēc K.Sirvīda poļu-latīņu-lietuviešu 1629. g. izdotās vārdniecās parauga izveidojis poļu-latīņu-latviešu vārdniecū "Słownik polsko-łacinsko-łotewski, ułożony i napisany przez xiędza J.Kurmina" (1858).¹ Tajā doti arī lituānismi, kas pazīstami Latgales dienviddaļā. Aptuveni tai pašā laikā jaunlatvietis J.Alunāns (1832-1864), izkopsdams un atbrīvodams latviešu valodu no germānismiem,

¹Par J.Kurmina vārdniecū skat. B.Spūļa rakstu "Leišu volūdas elementi bazneickunga Jōņa Kurmina vōrdneicā" krājumā "Olūts" 6. nr.; Zemzare 1961; Leikuma 1992.

lietuviešu valodu ir izvēlējies par vienu no neologismu avotiem. D.Zemzare norāda: "Zīmīgi, ka vairāki J.Alunāna ierosinātie latviešu jaunvārdi jau atrodas Kurmina vārdnīcā (gan dažviet ar atšķirīgu nozīmi)" (Zemzare 1959, 637-638), tātad tie jau agrāk bijuši aizgūti izloksnēs. Tā J.Alunāna "Viedamo vārdu sarakstā" (Alunāns) ieteikti, piem., vārdi duļķes, mente, peļķe, žuberklis^I, kas vēlāk ir ieviesušies latviešu literārajā valodā, un tādi vārdi, kuri nav iegājuši literārajā valodā, piem., geidulis 'iekāre', reikals 'vajadzība, prasība', sarmata 'likstas, nepatikšanas, bēdas', tarnot 'apkalpot'.

Arī A.Kronvalds lietuviešu valodu izmantoja kā avotu jaunu vārdu ieviešanai latviešu valodā, lai aizstātu barbarismus.² Pēc A.Kronvalda ieteikuma latviešu literārajā valodā ienākuši vārdi daile, gleznas, gleznot (Kronvalds).

Lituānismus savā daiļradē plaši lietojuši arī latviešu rakstnieki J.Janševskis (1865-1931), J.Jaunsudrabiņš (1877-1962) u.c., kas dzimuši un auguši Lietuvas pierobežā.

Vairāk lituānismu registrēts ir K.Mīlenbaha un J.Endzelīna "Latviešu valodas vārdnīcā" (ME) un tās papildinājumos (EH). Te rādīti gan neapšaubāmi, gan iespējami latviešu valodas lituānismi.

Norādes par lituānismiem latviešu valodā atrodamas arī

^I Literārajā valodā ieviesies variants žeberklis.

² Šāds process, kād leksiskie jaundarinājumi rodas nevis kā valodas dabiskas attīstības rezultāts, bet kā mākslīgi veidojumi, lai aizstātu kādas citas valodas aizguvumus, piem., poļiem noticis jau XVIII gs. otrajā pusē. Kaut arī tie tika veidoti pēc poļu valodas vārddarināšanas modeļiem, tomēr dažreiz tiem bija tikai okazonālismu raksturs (Стрекалова 71).

E.Frenkeļa lietuviešu valodas etimologiskajā vārdnīcā (Fraenkel LEW).

Lituānismus latviešu literārajā valodā un Zemgales izloksnēs ir pētījusi M.Brence (Brence 1965; Brence 1967; Brencé 1970). Aizguvumus no lietuviešu valodas blakus citiem jautājumiem apskatījuši K.Ancītis (Ancītis Akn. izl.; Ancītis FBR), A.Reķēna (Reķēna 1975; Reķēna 1993), L.Balode (Balode 1989), D.Zemzare (Zemzare 1961), A.Breidaks (Брейдак), B.Laumane (Laumane 1973; Лаймане 1977), A.Ozols (Ozols 1961), S.Karaļūns (Karaliūnas 1972), A.Sabaļausks (Sabali- auskas 1968) u.c.

J.Endzelīna aizsāktais darbs latviešu vārdu etimologiju izzināšanā un aizguvumu noteikšanā turpināts, veidojot plašus pētījumus par aizguvumiem no ģermāņu valodām (vācu, angļu), slāvu valodām u.c.(skat., piem., Sehwers; Бум 1980; Summent; Baldunčiks 1989; Karulis LEV). Par aizguvumiem no lietuviešu valodas plašāka pētījuma līdz šim tomēr nav.

Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes pagasts (pēc administratīvā iedalījuma līdz 1940. gadam) ir daļa no tiem Latvijas novadiem, kur līdz mūsdienām ir saglabājušies un tiek lietoti lituānismi. Par Aknīstes izloksni 1977. gadā ir publicēta K.Ancīša monogrāfija "Aknīstes izloksne. Izloksnes statika un dinamika. Ievads, fonētika, morfoloģija", un tajā ir apskatīts arī plašs leksikas materiāls (monogrāfijā raksturota arī sociolingvistiskā situācija Gārsenes izloksnē). Par Gārsenes izloksni ir atrodamas ziņas dažos rakstos FBR, LVkj u.c. Par Lašu un Prodes izloksni pētījumu nav vispār. Arī tas liecina par disertācijas aktualitāti.

Darba mērķis tātad ir apzināt un analizēt Aknīstes, Gārsenes un Prodes lituānismus.

Darba uzdevums: I) noskaidrot valodisko situāciju pētījamā apvidū;

- 2) izvirzīt lituānismu noteikšanas kritērijus;
- 3) noskaidrot lituānismu aizgūšanas motīvus;
- 4) raksturot lituānismu iekļaušanos izlokšņu fonētiskajā, morfoloģiskajā un semantiskajā sistēmā;
- 5) tematiski klasificēt lituānismus un mēģināt noteikt to aizgūšanas laiku.

Disertācijas materiāls ir pašas autore, kā arī LVU (tagad LU) Filoloģijas fakultātes studentu dialektoloģijas prakšu laikā (1977-1981) Aknīstes, Gārsenes, Lašu, Prodes u. c. izlokšnēs savāktā leksika (disertante pati vākusi arī turpmākos gados) pēc autore izstrādātas aptaujas, kā arī dažādi citi publicēti un nepublicēti avoti.

Viens no svarīgākajiem avotiem ir K.Milenbaha un J.Enzelīna "Latviešu valodas vārdnīca" (ME) un tās papildinājumi (EH). Disertācijā ietverti arī K.Ancīša Aknīstes izlokšnē kopš 20. gs. 30. gadiem vāktajos materiālos uzrādītie lituānismi (Ancītis FBR; Akn. izl.). Latviešu valodas lituānismu apzināšanai izmantoti vēl citi avoti - D.Zemzares monogrāfija "Latviešu vārdnīcas" (Zemzare 1961), M.Brences raksti (Brence 1965; Brence 1967; Brence 1970), A.Sabaļauska darbi (Sabaljauskas 1968; Сабаляускас 1974) u.c. Disertācijā izman-

toti arī ZA Valodas un literatūras (tagad Valodas) institūta apvidvārdu kartotēkas (VLI Apv), "Latviešu dialektu atlanta" kartotēkas (LDA), "Eiropas valodu atlanta" kartotēkas (ALE), Folklores sektora (FS) un Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora (E) materiāli, kā arī LVU (tagad LU) Filoloģijas fakultātes studentu kursadarbos un diplomdarbos (LVU) fiksētie lituānismi.

Ekscerpētas nozīmīgākās 17.-19. gs. vārdnīcas:

G.Mancelļa "Lettus" (Mancelius), J.Langija latviski-vāciska vārdnīca (Langijs), J.Langes (Lange), G.F.Stendera vārdnīca (Stender), J.Kurmina poļu-latīņu-latviešu vārdnīca (Kurmin), K.Ulmaņa (Ulmann) un G.Bražes (Brasche) vārdnīca.

Tādējādi disertācijas kartotēkā ir aptuveni 10 000 vienību.

Vārdu etimoloģijas noteikšanā visvairāk esmu balstījies uz ME, EH un E.Frenkeļa vārdnīcu (Fraenkel LEW). Izmantoti arī citu valodnieku atzinumi.

Autores pašas etimoloģizējumiem un etimoloģiju precizējumiem izmantotas šādas vārdnīcas: "Lietuvių kalbos žodynas" (LKŽ) I.-15.sēj., "Dabartinės lietuvių kalbos žodynas" (Dlkž), A.Brückner "Słownik etymologiczny języka polskiego" (Brückner SEJP), F.Sławsky "Słownik etymologiczny języka polskiego" (Sławsky SEJP) I.-4.sēj., M.Фасмер "Этимологический словарь русского языка" (Фасмер ЭСРЯ) I.-4.sēj., Большой польско - русский словарь (БПРС) I.-2.sēj., "Белорусско-русский словарь" (БПРС) и.с.

D. Zemzare monogrāfijā "Latviešu vārdnīcas" konstatē:
"Kopējais dažādos apvidos zināmo un novecojušos no lietuvju valodas aizgūto vārdu skaits nepārsniedz divus simtus" (Zemzare 1961, 413).

Savāktie materiāli un lituānismu etimologizācija ļāvusi Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes izloksnē fiksēt 236 vārdus, kas aizgūti no lietuviešu valodas.

Analizējot leksisko materiālu, disertācijā lietota aprakstošā un salīdzināmā metode, izmantoti arī semantiskās, lingvogeogrāfiskās un etimologiskās analīzes paņēmieni; materiāls apstrādāts statistiski.

Disertācijas teorētisko un praktisko nozīmi nosaka tas, ka 1) darbā dots lietuviešu-latviešu kontaktu vērtējums sociolingvistiskā (reizē ar to arī kultūrvēsturiskā) aspektā;

2) etimologizēti arī līdz šim neapzināti lituānismi un raksturota to iekļaušanās aplūkoto latviešu izlokšņu sistēmā;

3) plašāk pētīti ar austrumleišu izlokšņu īpatnībām ienākušie lituānismi;

4) raksturota līdz šim plašāk neaplūkotā lituānismu ekspresija;

5) materiālus iespējams izmantot apvienotas izlokšņu leksikas vārdnīcas veidošanai;

6) pētījuma rezultāti ir izmantojami speciālkursos un speciālsemināros par dialektu leksiku un valodu kontaktiem (DPU tas jau tiek darīts).

Darba aprobācija. Pētījuma rezultāti atspoguļoti 7

zinātniskos rakstos un vienās tēzēs. Par disertācijas tematu nolasīti referāti J.Endzelīna dienas zinātniskajā konferencē (1980), A.Ozola piemiņas konferencēs (1982; 1984); DPI (tagad DPU) konferencē (1982); kā arī DPU Filoloģijas (tagad Humanitārās) fakultātes zinātniskajos lasījumos (1991; 1992; 1993; 1994).

Disertācijas apjoms un struktūra. Darba apjoms ir 158 mašīnraksta lappuses. Bez ievada darbā ir 4 nodaļas, secinājumi, bibliogrāfija un saīsinājumu saraksts. Darbam pievienotas IO kartes un lituānismu vārdnīca (100 lpp.)

Disertācijas struktūru ir noteikusi pētījamā problēma un darbā izvirzītie uzdevumi.

Pirmajā nodaļā raksturoti valodu kontakti kā leksikas aizgūšanas priekšnoteikums. Skaidroti dažādi ar aizgūšanu saistīti termini un nostādnes, ievērojot U.Veinreihu (U.Weinreich), E.Haugena, A.Martinē, Č.Fērgusona, V.Rozencveiga, B.Havrāneka u.c. atzinumus. Aplūkota valodu funkcionēšana pētījamās izloksnēs, kā arī citi sociolingvistiskie faktori, kas sekmējuši aizgūvumu ienākšanu. Izmantoti statistikas dati par iedzīvotāju sastāvu un etnogrāfijas materiāli.

Otrā nodaļā aplūkoti lituānismu noteikšanas kritēriji un aizgūšanas motīvi. Dots lituānismu iedalījuma apskats un raksturota starpniekvalodes loma aizgūvumu ienākšanā.

Trešā nodaļa veltīta lituānismu fonētiskajai, morfoloģiskajai (arī derivatīvajai) un semantiskajai adaptācijai. Detalizēti tiek aplūkota lituānismu fonētiskā iekļaušanās pētījamā izloksņu sistēmā: rādītas lituānismu iezīmes prosodijā un skaņu sistēmā. Aizgūvumu morfoloģiskajā analizē vislielākā vērība

veltīta plašākai aizguvumu grupai - lietvārdiem, īpaši pievēršoties to dzimtes un skaitļa kategorijai. Raksturota aizgūto verbu un arī citu vārdšķiru vārdu iekļaušanās pētījamo izlokšņu morfoloģiskajā sistēmā. Raksturoti lituānismu vārdarināšanas elementi un lituānismu iekļaušanās tālākā vārddarināšanas procesā. Aizguvumu semantiskās adaptācijas aplūkojumā analizēti semantiski nepārveidoti un semantiski pārveidoti lituānismi (nozīmju reducēšanās, paplašināšanās, precizējums, pārnesums u. tml.). Īpaša nozīme pievērsta ekspresijas apskatam.

Ceturtejā nodaļā pētījamo izlokšņu lituānismi grupēti tematiski, mēģināts rādīt lituānismu hronoloģiju.

I.O. LINGVISTISKĀ SITUĀCIJA AKNĪSTĒ,
GĀRSENĒ, LAŠOS UN PRODĒ

Katrai tautai ir pastāvējusi un pastāv kāda saskare ar kaimiņtautām ekonomikas, politikas, kultūras u.c. sfērās. Šāda saskare rada arī valodu kontaktus, kas var izpausties dažādos veidos. Ārēji kontakti Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes izloksnē kā pierobežas joslā vispirms ir ar lietuviešiem. Pētījamā areālā valodu kontakti ir arī starp dažādu valodu lietotājiem pašās izloksnēs. Tas nozīmē, ka komunikatīvajā sfērā (izloksnē vai vairākās izloksnēs) ir gan ārējie, gan iekšējie valodu kontakti.¹ Tā kā valodu kontakti ir viens no aizgūšanas priekšnoteikumiem, aplūkosim lingvistisko situāciju pētījamā areālā. Taču vispirms raksturosim dažas valodu kontaktu teorētiskās nostādnes, pievēršot uzmanību tām parādībām, kuras izpaužas pētījamās izloksnēs.

1.1. Valodu kontakti kā aizgūšanas
priekšnoteikums

Termins valodu kontakti nav sens. To plašāk sāka izmantot 20. gs. otrajā pusē pēc A.Martinē un U.Veinreihā darbu iznākšanas (skat. Розенцвейг 1968, 5). Taču pēdējos

¹Sal. arī Reķēna 1975, 539.

gadu desmitos uzrakstīts daudz darbu par valodu kontaktiem vispār un konkrēti^{par} valodu savstarpējiem sakariem. Pētnieku interesi izraisījuši ne tikai valodu kontaktu lingvistiskie aspekti, bet arī psihologiskie, sociālie, kultūras un pedagogiskie aspekti (skat., piem., Вайнрайх 1979; Северянова).

Lai varētu raksturot lingvistisko situāciju pētījamās izloksnēs, noskaidrojami vairāki jautājumi: valodu kontaktu rašanās, divvalodība (nereti arī daudzvalodība) kā šo kontaktu rezultāts, tās izpausmes formas un divvalodības pakāpes, kontaktā esošo valodu mijiedarbe, interference kā viens šīs mijiedarbes izpausmes veids¹.

Par valodu kontaktu lingvistisko būtību ir rakstījuši daudzi valodnieki. Akcentēta tiek komunikatīvā sfēra un valodu saskares veids. U.Veinreihis raksta, ka divas vai vairākas valodas atrodas kontaktā jau tad, ja tās pārmaiņus lieto viena un tā pati persona (Вайнрайх 1979, 22). Savukārt J.Žluktenko U.Veinreihis grāmatas komentāros valodu kontaktu būtību raksturo kā divu valodu funkcionēšanu vienā un tai pašā komunikatīvajā sfērā, kura ir koncentrēta ap abu valodu koplietotāju vai koplietotāju grupu (Вайнрайх 1979, 211). V.Rozencveigs valodu kontaktu formulē kā divu vai vairāku

¹Tā kā sociolingvistiskā terminoloģija Latvijā nav izstrādāta, terminu lietojumā pagaidām sastopamas nekonsekvences. Par to arī Druvieta 1992, 12 -13.

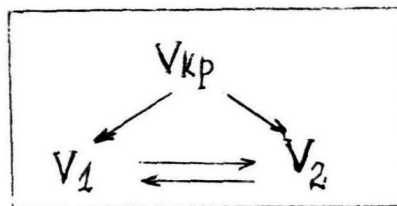
valodu kolektīvu sazināšanos mutvārdos (Розенцвейг 1972, 3). A. Severjanova (līdzīgi U. Veinreiham) uzskata, ka valodu sistēmas ir kontaktā tad, ja tās saziņā izmanto divvalodīgs indivīds (Северянова 3). Šīs nostādnes varam shematiski attēlot šādi:

kur I - indivīds, k - kolektīvs,

V_1 - pirmā valoda, V_2 - otrā valoda.

Tomēr precīzāks, manuprāt, šķiet tas valodu kontaktu formulējums, kurā akcentēta valodu mijiedarbe. Tā darīts, piem., LPE X₁ 255, kur teikts, ka valodu kontakti ir "valodu savstarpēja iedarbība un ietekme, kas rodas, kontaktējoties šajās valodās runājošo valodisko kopību pārstāvjiem." Shematiski to varētu attēlot šādi:

kur V_{kp} - valodiskās kopības pārstāvji.

Valodnieki šķir divus valodu saskares veidus:

1) proksimālie valodu kontakti - saskarē nonākušas ne vien valodas, bet arī runātāji, un kontakts notiek mutvārdos;

2) distālie valodu kontakti - vienas valodas runātāji nonāk saskarē ar citu valodu bez šīs valodas runātāju klātbūtnes, tātad bez dabiskās runas vides un situācijas, kontakts var notikt rakstveidā un mutvārdos (Ahero 38-39). J.Baldunčiks proksimālo un distālo valodu kontaktu apzīmēšanai lieto terminus tuvkontakts un tālkontakts (Baldunčiks 1989, 10).

Kad divas valodas nonāk kontaktā, tad tas nozīmē, ka vismaz daļai to lietotāju komunikācijas nolūkos jāizmanto divas atšķirīgas struktūras (Мартине 1972, 84). Tātad veidojas t.s. divvalodība jeb bilingvisms. Ja kontaktā nonāk trīs vai vairākas valodas, tad veidojas daudzvalodība jeb multilingvisms. Triju valodu kontaktu apzīmēšanai dažkārt tiek lietots termins trīsvalodība. Ir dažāda divvalodības izpratne. Vieni lingvisti saprot divvalodību šaurākā (kā individuālu), citi - plašākā (kā kolektīvu) nozīmē. Vairāk pētīts lielu kolektīvu bilingvisms. U.Veinreihls, kas viens no pirmajiem pievērsies valodu kontaktu pētīšanai gan individuālā, gan kolektīvā aspektā, divvalodību raksturo kā divu valodu lietošanu pārmaiņus (Вайнрайх 1979, 22). Līdzīgi divvalodību raksturojis sociolingvists Rodžers T.Bells (Белл 178). Rozencveigs atzīst, ka ar divvalodību parasti saprot ne tikai divu valodu prasmī, bet arī biežu pāreju no vienas valodas uz otru atkarā no saziņas situācijas. Turklāt runa ir gan par pāreju no vienas valodas uz otru, gan par pāreju no literārās valodas uz dialektu (Розенцвейг 1968, 10). Pārejai no literārās valodas uz dialektu Č.Fergusons ieteicis terminu diglosija (Ferguson 325-340). Bilingvisms - tā ir divu genētiski at-

šķirīgu saziņas formu zināšana, diglosija - divu ģenētiski viendabīgu valodas saziņas formu zināšana (Михайлов 2I3). Tātad t.s. koda maiņa - pāreja no vienas valodas uz otru, no viena valodas paveida uz otru - nav nekas cits kā valodu vai valodu paveidu lietotāju reakcija uz runas akta sociālo situāciju. Sociāli nozīmīgs šādā gadījumā ir pats valodu vai dialektu(izlokšņu) izvēles fakts, kas izriet no konkrētā komunikācijas mērķa un saziņas situācijas (Швейцер, Никольский 59; 78). Turklāt jāņem vērā tas, ka divvalodība pastāv tikai runā, bet ne valodā,^I valodā atspoguļojas tikai divvalodības rezultāti (Михайлов 2I4). Apskatot kolektīvo bilingvismu, jāatzīst, ka bilingvisms sabiedrībā nav visu tās locekļu bilingvisms. Sabiedrības bilingvismu ļoti labi atspoguļo valodas lietošana mikrogrupās, piem., ģimenēs (Paunonen 278-280).

Lingvistiskais un socioloģiskais moments divvalodībā ir ļoti cieši saistīti un nosaka viens otru, tomēr tai pašā laikā divvalodības pamatā ir ne tikai sociāli, bet arī vēsturiski cēloņi (Михайлов 2I2; Paunonen 273-4I2).

B.Havrāneks, atzīstot, ka termins divvalodība valodas attīstības faktu izpētē jāattiecina uz kolektīvo divvalodību, nošķir divas bilingvisma pakāpes: 1) pilna divvalodība; 2) daļēja divvalodība (Гавранек 95-96). Tomēr B.Havrāneks nenoliedz arī individuālo divvalodību, uzskatot, ka tādā veidā izplatās, piem., zinātniskā terminoloģija.

^IRuna - valodas realizācija, tā ir materiāla; valoda ir abstrakta, tā ir gramatiska sistēma (LPE VIII 491).

Jautājums par to, kādā mērā izpaužas bilingvisms, nodarbinājis daudzus valodniekus, un ne tikai viņus. Psihologi šķir koordinatīvo un salikto divvalodību, ar pirmo saprotot to, ka indivīds izmanto divas atšķirīgas valodu sistēmas, bet ar otru to, ka valodu sistēmas ir pakļautas vismaz daļējai saplūšanai. Pirmajā gadījumā notiek kodu maiņa, bet otrā gadījumā jāreķinās ar to, ka pārejas robežu ne vienmēr var skaidri novilkt. Piem., runātājs var nepilnīgi apgūt kādas svešvalodas fonētisko sistēmu, tādējādi viņa runā notiek svešu fonēmu substitūcija ar dzimtās valodas skaņām (Хауген 61-70). Vairāk vai mazāk pareizu runu otrā valodā var apgūt relatīvi ātri, bet īstu stilistisko ekspresiju iegūt ir ļoti grūti (Михайлов 1976, 115-116). Tomēr jāmin, ka arī pareizu runu apgūt dažreiz ir ļoti grūti (paliek, piem., t.s. dzimtās valodas akcents svešvalodā).

Uz jautājumu - vai divvalodīgs indivīds zina divas līdzvērtīgas valodu sistēmas? - lingvisti atbild, ka indivīds prot vairāk nekā vienu, bet mazāk nekā divas līdzvērtīgas valodu sistēmas. Reti ir tie gadījumi, kad indivīds sasniedz stāvokli, ko var raksturot kā divu valodu pilnīgi līdzvērtīgu prasmi. Daudz biežāk sastop tādu divvalodību, kad svešvalodu prot vājāk, un tā ir pakļauta dzimtās valodas ietekmei (Хауген 61, Белл 171; Михайлов 214).

Pēc U.Veinreiha domām, ideāls bilingvs pāriet no vienas valodas uz otru tad, kad mainās runas situācija (sarunu partneri, temats u.tml.), taču nedara to, ja situācija ir nemainīga. Bilingva raksturīgākās iezīmes ir šīs spējas un

pāreja (pārslēgšanās) no vienas valodas uz otru bez grūtībām (Вайнрайх 1979, 129-130).

U.Veinreihis atkarā no tā, kādās korelatīvās attieksmēs ir abu valodu semantiskās sistēmas, šķir: 1) jaukto bilingvismu (viena semantiskā bāze);

2) koordinatīvo (divas semantiskās bāzes, tātad bilingvs vienādā pakāpē prot abas valodas);

3) subordinatīvo (vienas valodas semantiskā bāze pakļauta otras valodas semantiskajai bāzei - bilingvs prot dzimto valodu, bet svešvaloda tiek pakļauta tās ietekmei (Вайнрайх 1979, 35-36).

Divas (vai arī vairākas) kontaktējošu valodu struktūras parasti nepaliek nemainīgas. Lielākā vai mazākā mērā notiek valodu savstarpēja iedarbība. Abu valodu struktūru pilnīga neatkarība, pēc A.Martinē domām, ir izņēmums acīmredzot tāpēc, ka tā prasa no divvalodīga indivīda tik mērķtiecīgu darbību, uz kādu reti kāds bilingvs ir spējīgs, īpaši ilgākā laika posmā. Lielākas izredzes abu valodu struktūrām saglabāties neskartām ir tad, ja: 1) abām kontaktvalodām ir vienāds prestižs; 2) ja tā ir individuāla divvalodība (Мартинэ 1972, 84-85). Bilingvs, izmantojot svešvalodas leksēmu, orientējas uz sarunas partnera bilingvismu. Ja tas ir individuāls bilingvisms, tad svešvalodas vārda lietošana (ja tas, protams, jau nav plaši pazīstams) nav mērķtiecīga.

Kā raksta B.Havrāneks (Гавранек 1972, 94), ceļi no kontakta līdz abu valodu kopīgu iezīmju izveidei var būt ļoti

atšķirīgi. Tā var būt valodu mijiedarbe, vienpusēja vienas valodas ietekme uz otru, konverģenta noteiktas valodu grupas attīstība vai arī substrāts. Disertācijā aplūkota galvenokārt valodu mijiedarbe, kas notiek, pastāvot valodu kontaktiem. Viens no tās veidiem ir interference, ko U.Veinreihns definē kā novirzi no kādas valodas normām bilingvu runā. Novirzes notiek tāpēc, ka bilingvi prot vairāk nekā vienu valodu (Вайнрайх 1979, 22).

Runājot par divvalodību, jau aizrādījām, ka tā pastāv tikai runā, bet valodā atspoguļojas tās rezultāts. Kur tādā gadījumā izpaužas interference? Pēc U.Veinreihna domām, interference runā ir līdzīga smiltīm, ko aiznes straume; valodā to var salīdzināt ar tādām pašām smiltīm, bet tikai tādām, kas jau nosēdušās ezera dibenā (Вайнрайх 1979, 36). E.Haugens minēto parādību no valodas normas viedokļa raksturo šādi: "Interferencei nav vienmēr jāpaliek interferencei, t.i., atkāpei no normas; bieži to atkārtojot, tā pati var kļūt par normu" (Хайген 69).

Tātad runā interference rodas tāpēc, ka indivīds prot vēl kādu valodu, taču interference var būt vienreizēja, nejauša, okazionāla, tai nav sistēmas rakstura. Valodā jau ir vērojams interferences rezultāts: kāda no interferences parādībām ir kļuvusi par pierastu, nostiprinājusies lietošanā, iekļāvusies valodas sistēmā un varbūt pat vairs netiek uzverta par svešvalodas faktu. Tālāka tās pastāvēšana valodā vairs nav atkarīga no divvalodības (Вайнрайх 1979, 36). Tas

nozīmē, ka ir notikusi kādas valodas parādības aizgūšana.

Taču, kā norāda valodu kontaktu pētnieki, nav viegli izšķirt jautājumu par to, vai interference pastāv individuālā līmenī, vai tā piemīt jau pašai valodai (Paunonen 282). To pašu varam attiecināt arī uz aizguvumiem. Ne vienmēr ir iespējams atrast kritēriju, kas ļautu noteikt, vai tas ir valodā adaptējies aizguvums, vai arī vārds aizgūts tikai individuālā līmenī.

Interference iespējama visos valodas līmeņos - fonētiskajā, derivatīvajā, leksiskajā, morfoloģiskajā un sintaktiskajā. Taču interference pakāpe ir atkarīga no svešās valodas prasmes: jo mazāk prot svešo valodu, jo augstāka ir interference pakāpe, un otrādi. Turklāt interference pakāpe katrā valodas līmenī nav vienāda (Ahero 42).

Kaut arī interference var izpausties (precīzāk - interference rezultāti vērojami) visos valodas līmeņos, tomēr tā nenotiek visos līmeņos vienlaicīgi. Tā ir aksioma, ka visbiežāk interferencei pakļaujas leksika, retāk - morfoloģija. U.Veinreihss uzsver arī to, ka leksiskajā līmenī interference notiek pirmām kārtām, bet morfoloģija svešvalodas ietekmei tiek pakļauta pēdējā (Вайнрайх 1979, 171).

Arī latviešu un lietuviešu valodas (izlokšņu) kontakti izpaudušies galvenokārt kā ietekme leksikas līmenī (par to skat. 2. nodaļā).

Pēc F.Haugena atzinuma, divvalodība dažādu ekstralingvistisku faktoru ietekmē var attīstīties ātrāk vai lēnāk, tā var arī saglabāties daudzās paaudzēs (Хайген 1972,

356). Lielākajai indivīdu daļai pirmā apgūtā valoda (dzimtā valoda) ir visvairāk lietotā valoda. Otrās valodas (tās, kuras runātājam nav dzimtās) lietošanas ziņā parasti ir sekundāras. Taču valodu kontaktu gadījumā var novērot arī tādas situācijas, kurās dzimtā valoda zaudē savu nozīmi kā saziņas procesa pamatlīdzeklis. Tās vietā stājas cita valoda. U.Veinreihs to raksturo kā valodas nomaiņu. Interferencē nozīmīga vieta ir valodas struktūrai, bet valodas nomaiņu valodas struktūra neietekmē nemaz. Valodas nomaiņa ir jāapskata valodu mijiedarbes kontekstā, jo sākumā uz citu valodu runātājs pāriet nevis visās, bet tikai dažās situācijās. U.Veinreihs uzskata, ka tā drīzāk ir daļēja nomaiņa 2-3 paaudžu laikā, nevis pilnīga valodu nomaiņa uzreiz. Tātad valodu nomaiņas daba jāstudē tajās kontaktu situācijās, kurās dalīšanās pēc dzimtās valodas sakrīt ar citiem ekstralingvistiskiem faktoriem, piem., runātāju konfesionālo piederību (Белл 154; Вайнрайх 1979, 175-177).

Pētot valodu kontaktus, bez lingvistiskām parādībām ir jārēķinās ar plašu ekstralingvistisko parādību loku, bez kā valodu kontaktus nav iespējams raksturot pilnīgi. Valodu kontaktu psihologiskie, sociālie un kultūras faktori plaši un vispusīgi aplūkoti U.Veinreihā monogrāfijā "ЯЗЫКОВЫЕ КОНТАКТЫ: СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ" un E.Haugena darbos. Šeit minēsim tikai tos, kuriem ir nozīme, raksturojot valodu kontaktus pētījamās izloksnēs. Pie šādiem faktoriem pieskaitāmi:

1) apstākļi, kuros apgūta un tiek lietota katra valoda,

kā arī sociālie apstākļi, kas noteikuši šo valodu apguvi un lietošanu;

2) attieksme pret valodu lietošanu;

3) runātāju spēja un prasme lietot abas valodas, māka izvairīties no interferences vai arī izmantot to;

4) attīstības tendence, kas virza uz vienas valodas izspiešanu no lietošanas sfēras;

5) divvalodības situācijā nonākušo runātāju politiskās un izglītības problēmas;

6) kontaktējošās grupas raksturs;

7) runātāju sociālais stāvoklis, profesija, dzimums, vecums;

8) ģeogrāfiskais rajons;

9) konfesionālā piederība (izvērstāk par to skat. Вайнрайх 1979, 24-25; 154-163; Хайген 63).

I.2. Iedzīvotāji un valodu funkcionēšana

Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes
pagastā

Pētījamās izloksnes - Aknīste, Gārsene, Laši un Prode - tiek runātas apvidū, kas aizņem nelielu senās sēļu zemes daļu un tieši robežojas ar Lietuvu (skat. I. karti pielikumā). Līdz 1949. gadam šī teritorija ietilpa Ilūkstes apriņķī. Tiešie kontakti ar kaimiņtautu veicinājuši politiskus, ekonomiskus un kultūras sakarus. Taču vēstures dati liecina,

ka latvieši un lietuvieši ir dzīvojuši (un dzīvo vēl tagad) vienuviet ne tikai iepriekš minētajā apvidū, bet arī citur. Lietuvas pierobežā un pat Daugavas labajā krastā - Latgalē.

Arheologisko izrakumu materiāli no Jersikas un Dignājas pilskalna liecina, ka jau 13. gs. ceļi no Lietuvas uz Daugavu un pāri tai veduši cauri Sēlijai (Mugurēvičs 70-71).

Pēc Livonijas kara (1561. g.) tika izveidota no Polijas un Lietuvas lielvalsts atkarīga Kurzemes un Zemgales hercogiste, kurā ietilpa arī Sēlija. Dzimtbūšanas laika zemnieku izplatīta protesta izpausme bija masveida bēgšana. Muižnieki labprāt pieņēma zemniekus, kas bija atbēguši no citām zemēm, pat piešķīra tiem atvieglotumus. Tāpēc Kurzemē un Zemgalē uz dzīvi apmetās diezgan liels skaits lietuviešu zemnieku (L vēst. 135, 153-156, 165).

Par zemnieku smagajiem dzīves apstākļiem un masveida bēgšanu runā E.Šnore un A.Zariņa monogrāfijā par seno Sēlpili. Autores akcentē arī to, ka Sēlpils apkārtnē smagi cieta zviedru-poļu karā un mēra epidēmijā. Tādējādi te uz dzīvi apmetās diezgan liels skaits zemnieku no ceturienes. 17. gs. Augšzemē (Daugavpils apkārtnē), Zemgalē un Kurzemē bijušas arī lietuviešu kolonijas (Šnore, Zariņa 218).

1795. g. hercogiste tika pievienota Krievijas impērijai kā Kurzemes guberņa (L vēst. 292).

Daudzveidīgi politiskie un ekonomiskie sakari atstājuši ietekmi arī uz materiālo kultūru. Etnogrāfe M.Slava secina: "Kultūras sakari ar lietuviešiem un slāvu tautām - poļiem, baltkrieviem un krieviem-vislabāk atspoguļojas Augšzemes

tērpos. Augšzemē - Sēlpilī, Jēkabpilī, Ilūkstē, Subatē u.c. Kurzemes hercogistes laikā nepārtraukti ieplūda poļu, baltkrievu un krievu iedzīvotāji, apmetoties te uz pastāvīgu dzīvi" (Slava 123).

Taču lietuvieši dzīvojuši ne tikai pierobežā, bet arī daudz dziļāk Latgalē - Krāslavas un Rēzeknes apkaimē. Pēc K.Būgas domām, lietuvieši šeit dzīvojuši sen un ienākuši jau pirms 1200. gada (Būga RR 570-572). Pēc vietējo iedzīvotāju nostāstiem un dokumentos atrodamajām ziņām Rēzeknes apvidū lietuvieši ienākuši ap 17. gs. Savukārt Krāslavas apkārtnes lietuvieši varētu būt to lietuviešu kaimiņi vai pēcnācēji, kuri līdz 19. gs. vidum dzīvoja Daugavas kreisajā krastā (Гармша 1980, 120).

Statistikas ziņas par Latvijas iedzīvotāju etnisko sastāvu ir tikai kopš 19. gs. otrās puses. Precīzākas ziņas par Ilūkstes apriņķa iedzīvotāju etnisko sastāvu atrodamas 1897. gada Viskrievijas tautas skaitīšanas materiālos. To lauk gan iedzīvotāji tika aptaujāti par dzimto valodu, nevis tautību. Ilūkstes apriņķī šai laikā dzīvoja 66461 iedzīvotājs, un no tiem latviešu valoda kā dzimtā valoda uzrādīta 18955 iedzīvotājiem, krievu un baltkrievu - 21625, poļu - 11380 un lietuviešu valoda - 6986 iedzīvotājiem (ПБНН 1-3).

1925. gada tautas skaitīšana Latvijā rāda, ka Aknīstes pagastā dzīvo 18,86%, Prodes - 17,55%, Gārsenes - 14,52%, Lašu - 10,46% lietuviešu, turklāt Lašu pagastā ir liels poļu iedzīvotāju skaits - 16,09%. Te norādīts, ka neilgi pirms

I pasaules kara lietuviešu skaits Latvijā bija sasniedzis maksimumu (pāri par 50000, bet 1925.g. - 23192). Vasaras mēnešos lietuviešu skaits ir bijis lielāks, sevišķi Lietuvas pierobežas pagastos. Ilūkstes apriņķī 88,29 % poļu lietojusi poļu valodu kā ģimenes valodu, bet lietuvieši ģimenē runājuši lietuviski tikai 50 % gadījumu, bieži sazinājušies arī poliski (OTSL 71.72, 379-380).

1930. gada tautas skaitīšana liecina, ka Aknīstes pagastā ir 17,35 %, Prodes pagastā 16,66 %, Gārsenes pagastā ir 14,06 %, bet Lašu pagasta jau ir mazāk nekā 10 % lietuviešu (TTSL 97).

20.-30. gados vērojams lietuviešu asimilēšanas process, kaut arī Ilūkstes apriņķī, kā rāda 1930. gada tautas skaitīšanas materiāli, lietuviešu ģimenēs poļu valodas ietekme samazinājusies, bet lietuviešu valodas nozīme palielinājusies. Šai laikā 78,3 % lietuviešu ģimeņu savā starpā runājušas lietuviski, pārējās ģimenes pārsvarā lietojušas latviešu valodu, retāk - poļu valodu. Tendence lietuviešu ģimenēs lietot latviešu vai poļu valodu atspoguļota arī 1935. gada tautas skaitīšanas materiālos (Cet TSL 62-63, 327). Jāpiebilst, ka Latvijā tikai 2,8 % poļu bija ieceļojuši no Polijas, bet no Lietuvas - 13,4 % (Ancītis Akn. izl. 9-II). Kā norāda K. Ancītis, Aknīstē daļa iedzīvotāju ir bijuši lietuvieši. Līdz 1921. gadam Aknīste piederēja pie Kauņas guberņas, un

tāpēc šeit bija vērojama spēcīga poliski lietuviskās muižas ietekme. 20. gs. 20. gados Aknīstē bija pat atvērta skola lietuviešu bērniem (Garšva 1985, 124). 30. gados šāda skola pastāvējusi arī Lašu pagastā (LKonvV 20095-20096). Lietuviešu skolas bijušas arī Subatē un Eglainē (Garšva 1985, 123).

Daudzpusīgu materiālu par iedzīvotājiem Aknīstes (tolaik Aknīstes rajonā ietilpa 3 no pētījamām izloksnēm - Aknīste, Gārsene un Prode) un Neretas rajonā 1952. gadā dod ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora (E) fondi.

Detalizēta abu rajonu iedzīvotāju sastāva izpēte etnogrāfiem ļāvusi izdarīt vairākus secinājumus.

Līdz tam pastāvēja uzskats, ka Aknīstes rajonā ir vairāk jaukts iedzīvotāju sastāvs; taču tas, kā izrādījās, attiecināms tikai uz nelielu Aknīstes rajona dienvidrietumu daļu, kas piekļaujas Neretas rajonam (pēc tā laika administratīvā iedalījuma). Būtībā tā ir teritorija, kas līdz 1921. gadam bija Lietuvas sastāvdaļa. Te 50. gados dzīvoja 16-35% lietuviešu. Neretas un Aknīstes rajonā, kas atrodas divu valodas un kultūras ziņā radniecīgu baltu tautu etniskās robežas joslā, ir jaukts iedzīvotāju sastāvs, taču lielāks sajaukums ir Neretas rajonā (E 2, 671). Iespējams, ka abu rajonu teritorija ir etniskā robeža jau kopš seniem laikiem. A. Bielensteins šo etnisko robežu velk pa Susējas upi (Bielenstein 172). Tā kā cilvēki pārcēlās galvenokārt uz vietām, kas nebija tālu no sākotnējās dzīvesvietas un kur vide bieži vien bija etniski, saimnieciski un materiālās kultūras ziņā radniecīga, migrācija sekmēja samērā plašu pārejas

joslu izveidi starp kaimiņu vēsturiski etnogrāfiskajiem novadiem (Цимерманис, Моркунас 38).

Šajos Etnogrāfijas sektora materiālos raksturotas arī nacionālās minoritātes. Par lietuviešiem te sacīts, ka tie veido trīs pamatgrupas: 1) lietuvieši, kas uz dzīvi šai apvidū apmetušies jau sen, un to asimilācijas process jau gandrīz beidzies (piem., Aknīstes pagasta teritorijā¹, kas līdz 1921. gadam ietilpa Lietuvas sastāvā);

2) lietuvieši, kas ienākuši Latvijā 20. gs. 20.-30. gados kā laukstrādnieki²; viņi 50. gadu sākumā vēl ir bilingvāli un bieži vien sevi uzskata par latviešiem;

3) lietuvieši, kas ienākuši Latvijā pēc II pasaules kara³ un runā arī latviski, taču sevi uzskata par lietuviešiem.

Krievi šajā apvidū veido divas grupas: 1) krievi, kas šeit dzīvo jau sen, ir neliela iedzīvotāju daļa (piem., Subatē un tās apkaimē);

2) krievi, kas šeit ienākuši II pasaules kara laikā un pēc tā.

Arī lielākā daļa poļu šeit ir ienākusi 20. gs. 20.-30. gados. Taču visi iedzīvotāji ir izvietojušies jaukti. Kompaktu vienas tautības apmešanās vietu tikpat kā nav (E 2, 671).

¹Etnogrāfijas sektora materiālos doti kolhozu nosaukumi. Viena pagasta teritorijā bija pat vairāki kolhozi.

²Neretas rajonā kā labi speciālisti ienākuši arī, piem., mūrnieki (skat. E 2, 318).

³Ienākuši arī 50. gados; ierašanās iemesls - Lietuvas kolhozu sliktais stāvoklis (E 2, 312).

Lašu pagastā ekspedīcija notikusi 60. gadu otrajā pusē. Turklāt vairāk materiālu ir par toreizējo Eglaines ciema padomes teritoriju un īpaši par Eglaini kā lielāko apdzīvoto vietu. Tā ir Lašu pagasta daļa, kas piekļaujas Prodes pagastam. Pašā Eglainē ir jaukts iedzīvotāju sastāvs - latvieši, krievi, lietuvieši (pārcēlušies nesen), nedaudz poļu, ebreju. Tā kā Eglaine ir bijusi kādreizējā izsūtīšanas vieta, tad ciemata iedzīvotāji pamatā ir ienācēji. Piem., krievi vecticībnieki ir ienākuši no Lietuvas, bet latvieši - no Vidzemes (E 33, 3309; 33, 3321; 33, 3496).

Par otru Lašu pagasta daļu, kas 60. gados bija Lašu ciema padomes teritorija, nav tādu ziņu, taču gribas minēt kādu visai raksturīgu iezīmi - vairāku valodu prasmi vietējo iedzīvotāju ģimenēs. Par to varēja pārliecināties arī 80. gadu pirmajā pusē.

Tā E 33, 3504 raksturota Veselovsku ģimene - trīs māsas un brālis, pēc tautības poļi (Veselovsku mātes tēvs gan bijis lietuvietis no Subates Baltmuižas, t.i., Prodes pag.). Visa šī ģimene runā 4 valodās: latviešu, poļu, krievu un lietuviešu.

O.Āboliņa, rakstot par Susējas pagasta izloksni, norāda, ka blakus pagastā Gārsenē iedzīvotāji runā austrumleišu izloksnē (Āboliņa FBR 129). K.Ancītis arī uzskata, ka Gārsenē nav patstāvīgas latviešu izloksnes ar ilgstošu vēsturi. 20. gados mājās lietoja lielāko tiesu lietuviešu valodu, bet ārpus mājas - latviešu literāro valodu vai tuvāko kaimiņu izloksni. K.Ancītis uzskata gārseniešus par pārlatvinātiem

lietuviešiem (Ancītis Akn. izl. 9). To apstiprina arī dialektologu ekspedīcija 1960. gadā. M.Graudiņa raksta: "Vispār - ir grūti pateikt, kādas tautības ļaudis ir pašreizējie Gārsenes iedzīvotāji, Paši viņi stāsta, ka priekš kādiem 100 gadiem viņi esot "pārkristīti" par latviešiem un tāpēc esot latvieši" (Graudiņa 1961, 190).

Etnogrāfijas sektora materiālos norādīts, ka 50. gadu sākumā pārlatvinājušies lietuvieši dzīvo ne tikai Gārsenes pagastā, bet arī Prodes pagasta rietumu daļā - Baltmuižā. (Sal. arī A.Bīlensteina atzinumu, nosakot latviešu un lietuviešu etnisko robežu 1834. gadā. A.Bīlensteins raksta, ka vecākā paaudze Gārsenē un Baltmuižā prot latviešu valodu, bet ģimenē vēl runā lietuviski) (E 2, 671; Bielenstein 6). Arī K. Būga, pamatojoties uz A.Bīlensteina savāktajām ziņām, secina, ka lietuvieši dzīvojuši Gārsenes un Baltmuižas apkārtnē, t.i., Prodes pagasta rietumu daļā (Būga RR 551-583).

Kā etnogrāfu ekspedīcijas materiālos konstatē M.Slava, asimilācijas process jau ir beidzies, visi šie latvieši (asimilējušies lietuvieši - V.Š.) māk runāt arī lietuviski un to arī dara saziņā ar lietuviešiem, tomēr tā nav īstā (literārā - V.Š.) lietuviešu valoda, bet īpaša pierobežas izloksne (E 2, 671). Arī K.Garšva norāda, ka Latvijas dienviddaļā ir šķiramas piecas lietuviešu pamatizloksnes, ko runā

- 1) Tiskādos Rēzeknes raj., Vodigēnos Krāslavas raj.;
- 2) Laucesē-Kurcumā-Medumos-Raudā-Grendzē, Subatē Daugavpils raj., Gārsenē, Aknīstē Jēkabpils raj.;
- 3) Neretā Aizkraukles raj.;

4) Brunavā Bauskas raj.;

5) Ukros Dobeles raj. (Гаршва 1980, 119).

Tās Latvijā daļēji ir saglabājušas aukštaišu dialekta Viļņas, Utenas, Kupišķu, Panevėžas, Šauļu un Telšu izlokšņu iezīmes (Garšva 1984, 83).

Pētījamā areāla kaimiņizloksne ir austrumaukštaišu dialekta Utenas izloksne.

20. gs. 70. gadu beigās un 80. gadu 1. pusē aptaujātie teicēji (īpaši vecāka gadagājuma ļaudis) liecina, ka Aknīstes, Gārsenes, Lašu, Prodes pagastā agrāk dzīvojis diezgan daudz lietuviešu, taču ne kompakti. Savukārt liela daļa latviešu runājusi arī lietuviski (Lašos vēl arī poliski). Mūsdienās lietuviešu valodas ietekme gan ir mazinājusies, tomēr daļa lietuviešu šai novadā ģimenē ir saglabājusi dzimto valodu, klausās Lietuvas radio un skatās Lietuvas televīziju. Lietuviešu valoda tiek lietota arī Aknīstes, Subates, Eglaines baznīcā (Garšva 1985, 123).

Jāpiezīmē, ka šajā apvidū pēdējos 50 gados saziņā plaši tika lietota arī krievu valoda.

Tātad jau gadsimtu gaitā šajā pārejas joslā - Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes pagastā - ir bijis tiešs kontakts ar lietuviešu valodu. Turklāt šī saskare izpaudusies kā latviešu-lietuviešu divvalodība (dažādos laika posmos - ar dažādu intensitāti).

Kā norāda K. Ancītis, kas pētījis Aknīstes izloksni mūsu gadsimta 30.-60. gados, "starp Aknīstes latviešu izloksnes runātājiem bija ne tikai lietuvju valodas pratēji, bet arī

personas, kas patlaban pārtautojās un kas abas valodas prata vienlīdz labi" (Ancītis Akn. izl. 15). M.Graudiņas rakstā par dialektologu ekspedīciju Sēlijā 1960. gadā norādīts, ka gārsenieši runā vienlīdz labi latviski un lietuviski (Graudiņa 1961, 190). Arī K.Ancītis raksta, ka Gārsenē 20. gados, pat vēlāk mājās runāja gandrīz tikai lietuviski, bet ārpus mājas - vai nu latviešu literāro valodu ar augšzemnieku intonācijām un plato ē vai arī tuvāko kaimiņu izlokšni (Ancītis Akn. izl. 9). Ir liecības par latviešu-lietuviešu bilingvismu arī Lašu un Prodes izlokšnē (skat., piem., E 33, 3504).

Par to, ka agrāk pastāvējis lietuviešu-latviešu bilingvisms, stāsta arī gados vecāki teicēji. Cik plašas bijušas lietuviešu valodas zināšanas, tagad ir grūti pasacīt, taču par sadzīves tēmām izlokšņu pārstāvji ar lietuviešiem varējuši brīvi sarunāties.

Ja runājam par pētījamā apvidus valodu situāciju mūsdienās, tad nosacīti varam teikt, ka vecākā paaudze ir bilingvāla (runā latviski un lietuviski), vidējā - pamatā saprot, bet nerunā lietuviski, savukārt jaunākā paaudze vairs nerunā un nesaprot vai saprot lietuviski pavisam nedaudz (sal., piem., ar situāciju Zviedrijas ziemeļrietumos, par ko Paunonen 280). Tātad arī par latviešu-lietuviešu divvalodības situāciju mūsdienās plaši runāt nevaram, taču tā vēl ir iespējama. Domājams, ka arī agrāk šāda divvalodība nav bijusi visaptveroša.

Būtībā pētījamā areālā valodu situācija ir vēl kompli-

cētāka, jo te jāņem vērā arī slāvu valodu (poļu, baltkrievu, krievu) ietekme. Tātad šeit iespējama arī daudzvalodība. Kaut gan jaunākā un vidējā paaudze lielāko tiesu ir divvalodīga, sociālo faktoru ietekmē par dominējošo ir kļuvusi latviešu-krievu divvalodība. Jāņem vērā, arī t.s. diglosija - literārās valodas un izloksnes lietošana. K.Ancītis monogrāfijā "Aknīstes izloksne" norāda, ka izloksnē pieaug latviešu literārās valodas ietekme (Ancītis Akn. izl. 19). Arī M.Graudiņa 1960. gadā konstatē, ka literārajai valodai sēliskajās izloksnēs ir liela ietekme. Tā kā šajā laikā literārajai valodai ir daudz lielāks prestižs nekā izloksnei, tad: "Bieži vien, sevišķi bērnu klātbūtnē, izlokšņu pārstāvji arī savā starpā runā puslīdz labā literārā valodā, kurā tikai reizēm ieskanas šis tas izloksnei raksturīgais. Tāpēc arī jaunākā paaudze izloksnē vairs īsti neprot runāt - izloksnes ir tuvu izžušanai" (Graudiņa 1961, 190).

Literārās valodas ietekmi uz izloksnēm (sevišķi izlokšņu leksiku) veicinājuši daudzi sociāli faktori, piem., skolas, sabiedriskā un kultūras dzīve, masu informācijas līdzekļi, veco reāliju zudums un jauno reāliju ienākšana. Tas ļāvis daļai leksikas no literārās valodas ieplūst izlokšņu leksikā (sal. arī Briediņa 16-17; Лейкум 1989, 61-62). Mūsdienu izloksnes vairs nav viendabīgas. Tajās literārās valodas ietekmē vērojamas zināmas leksiskās diferenciācijas iezīmes, piem., profesionālās leksikas iezīmes, lietišķā stila iezīmes (skat. Орлов 155-156; Лейкум 1989, 61). Arī paši informanti apzinās literārās valodas ietekmi.

Pētījamās izloksnēs nereti bija jāsastopas ar faktu,

ka paši informanti jautāja, kāda atbilde vajadzīga - kā runāja agrāk vai tagad, respektīvi, izloksnē vai literārajā valodā (Par literārās valodas ietekmi uz dialektu skat. arī КОГОТКОВА ПДЛ).

Manuprāt, nozīmīga loma literārās valodas ietekmes pieaugšanā ir arī iedzīvotāju migrācijai, jo tikai retumis atrodami cilvēki, kas visu mūžu nodzīvojuši vienā vietā.¹ Pētījamā apvidū ir ienācēji gan no Latgales, gan Vidzemes un Sēlijas. Jau A. Bilensteins par Ilūkstes apkārtnes latviešiem ir rakstījis, ka tie nav seno sēļu pēcteči, bet vēlāki ienācēji pēc 1850. gada (Būga RR 567).

Arī disertantes veiktā aptauja Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes pagastā (īpaši 3 pēdējos), apstiprina, ka viena daļa informantu runā gandrīz literāri, atšķirības no literārās valodas, ir tikai šaurā un platā e, ē izrunā, literārās valodas mīksto k un g aizstāšanā ar palatalizētiem k, g, kā arī intonāciju sistēmā - ir krītošā un kāpjošā intonācija. Taču arī šo informantu leksikā ir vārdi, kas rāda daudzveidīgos valodu kontaktus.

Kāpēc dialektam (izloksnei) tomēr ir iespēja saglabāties? Krievu dialektu leksikas pētniece T. Kogotkova norāda, ka dialektu sistēmā pastāvīgi vērojama lingvopsiholoģiska parādība, ka vecumā cilvēks sāk izmantot tos valodas līdzekļus, kuri apgūti agrā bērnībā (КОГОТКОВА ПДЛ 7; 141-142;

¹Sal., piem., ar situāciju kaimiņu pagastā Raudā, kur pēc I pasaules kara ienākuši latvieši no Latgales, savukārt pēc II pasaules kara - no Saukas, Susējas, Elkšņiem (FS 1800, 5898).

215-216). Tātad, ja cilvēks bērnībā runājis izloksnē, bet vēlāk dažādu sociālo apstākļu ietekmē to nav lietojis, vecumdienās viņš tomēr atgriežas pie bērnības valodas (t.i., izloksnes). Šo faktoru T.Kogotkova uzskata par galveno nosacījumu dialektu sistēmas noturīgumā.

Blakus divvalodībai (arī daudzvalodībai un diglosijai) Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes izloksnē (kā norādīts jau iepriekš) Gārsenes izloksnē (domājams, arī Prodes izloksnes rietumu daļā - Baltmuižā) ir notikusi lietuviešu asimilēšanās, tātad te iespējamās arī substrāta sekas.

Kāpēc norisinājusies asimilēšanās?

Divvalodīgam indivīdam, pārejot no vienas valodas uz otru (kur turklāt katrai valodai ir sava lietošanas sfēra), seko interference leksikas, vēlāk arī gramatikas līmenī (skat. Ваїнҗаїх 1979). Tomēr vairāku etnosu dzīvošana vienā areālā nav obligāts priekšnoteikums tam, lai pastāvētu bilingvisms (skat., piem., Тапаcob 124). Valodu lietojumu nosaka daudzi faktori, un tie ir saistīti ar konkrētu valodu funkcijām noteiktā areālā. Gārsenes izloksnē, neapšaubāmi, ir notikusi lietuviešu valodas funkciju sašaurināšanās, kļūstot tai tikai par ģimenes valodu. Lietuviešu valoda vairs nebija arī skolas un baznīcas valoda. Kā raksta K.Ancītis, gārsenieši atšķīrušies no pārējiem senajiem Latvijas lietuviešiem ar to, ka ir bijuši luterāņi¹, jo "vācietis muižnieks" lietuvis-

¹To, ka konfesijai piederībai ir bijusi liela nozīme, pierāda kaimiņizloksnē fiksētais - kaldabrunieši (Bebrenes pag. ziemeļu un ziemeļrietumu daļas iedzīvotāji) galvenokārt ir luterāņi, turpretim viņu kaimiņi ir katoļticīgi. Pēdējos dzīrō dēvējam arī par leišiem vai poļiem. Luterāņi sevi sauc arī par latviešiem (Kancāns FBR 44).

ki runājošiem zemniekiem ierīkojis luterāņu baznīcu ar latviski sprediķojošu mācītāju" (Ancītis Akn. izl. 10). Tas stimulējis asimilēšanos. Kā tieši šis process ir norisinājies, tagad grūti spriest, taču kāda nozīmīga liecība ir saglabājusies par Gārsenes lietuviešu izloksni. Tā ir Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu fondā D.Zemzares rokrakstos (A 143 Nr. 312) atrodamā Jāņa Kulitāna "Gārseniešu dialekta vārdnīca". J.Kulitāns dzimis Gārsenē 1890. gadā. Viņa vecāki ir bijuši gārsenieši. J.Kulitāns vācis materiālus par Gārsenes pagasta vēsturi un etnogrāfiskajām īpatnībām. Vārdnīca esot uzrakstīta 60. gados. 1969. vai 1970. gadā tā nonākusi D.Zemzares rokās, bet D.Zemzare tā arī nav paguvusi šo rokrakstu izvērtēt un izmantot.¹

J.Kulitāna vārdnīca ir divvalodu (latviešu-lietuviešu) tulkojoša vārdnīca (Par to skat. arī Šaudiņa 1992, 80-86). Tās apjoms 81 lpp. (2 lpp. gan ir neaprakstītas); katrā lap pusē ir aptuveni 35-42 vārdi, taču daļa vārdu atkārtojas (pat vairākas reizes). Kopējais leksēmu skaits aptuveni 3300. Tā kā tā ir vārdnīca, tad diemžēl nevar spriest plašāk par Gārsenes lietuviešu valodas gramatiskajām īpatnībām. Vārdnīcā tikpat kā nav vārdu savienojumu un teikumu, taču nozīmīgi ir tas, ka šeit tiek rādīts uzsvars. Daļa fonētisko un morfoloģisko iezīmju rāda Gārsenes lietuviešu izloksnes tuvību Utenas izloksnei, kas ir kaimiņizloksne Lietuvā. Tomēr virkne

¹Ziņas par J.Kulitānu un vārdnīcu devusi Dr. philol. Inese Ēdēlmane.

īpatnību, domājams, ir radušās latviešu valodas ietekmē kā interferences rezultāts.

Tā kā J.Kulitāna "Gārseniešu dialekta vārdnīca" latviešu lingvistiskajā literatūrā līdz šim plašāk nav aprakstīta, ir mērķtiecīgi to raksturot tuvāk.

Dažas fonētiskās īpatnības Gārsenes lietuviešu izloksnē.

Lietuviešu literārās valodas tautosilabiskajam savienojumam an izloksnē atbilst un, en atbilst in, piem., unks¹čau 'agrāk', unglis 'ogle', lungs 'logs', dun¹tis 'zobs', pažundē 'žoklis', tekuntis 'tekošs', švintadienēs 'svētki'. Šī īpatnība, kā raksta Z.Zinkevičs, ir ļoti sena, sastopama vēl pirms lietuviešu rakstiem 13. gs. hronikās. Iespējams, tā nāk no 11.-12. gs. (Zinkevičius 1978, 51).

No lietuviešu literārās valodas atšķiras arī o lietojums neuzsvērtā un uzsvērtā pozīcijā - neuzsvērtā pozīcijā nav o, bet gan ā. Piemēri:

neuzsvērtā pozīcijā

uzsvērtā pozīcijā

dāvāna (lei. lit. dovanà) 'dāvana' koja (kója) 'kāja'

žā¹dins (žodýnas) 'vārdnīca' žodīs (žōdis) 'vārds'

Z.Zinkevičs atzīst, ka austrumaukštaiši tāpat kā lat-

¹J.Kulitāna vārdnīcā uzsvars gan apzīmēts ar aplīti virs uzsvērtas zilbes. Visā pārējā saglabāta autora rakstība.

vieši ir saglabājuši saknē senāko ā. 16. gs. tas vēl ticis lietots ne tikai Austrumlietuvā, bet arī Rietumlietuvā (Zinkevičius 1978, 7; Rudzīte VF 141-142).

Lietuviešu literārās valodas divskanīm ei- vārda sākumā Gārsenes lietuviešu izloksnē atbilst ai-, piem., ait 'iet, nākt', aiļa 'rinda, kārtā'; bet ā > u, piem., žūsis 'zoss' (sal. Zinkevičius 1978 49; 54 par austrumaukštaišu izloksnēm, kur ā tiek pārveidots par garu u).

Neuzsvērtā pozīcijā austrumaukštaiši ie monoftongizē par pusgaru e vai par ļoti platu e (Zinkevičius 1966, 606). Arī Gārsenes lietuviešu izloksnē ir šī īpatnība, piem., vēnuolis (lei. lit. vienuõlis) 'mūks'; rēšu'tis (lei. lit. rīešutas) 'rieksts'; le'žūvis (lei. lit. liežūvis) 'mēle'.

Atšķirības no lietuviešu literārās valodas Gārsenes lietuviešu izloksnē vērojamas arī galazilbēs. Tā daļai o- celma lietvārdu un īpašības vārdu ir zudusi a skaņa vienskaitļa nominatīva galotnē, piem., bruns 'brūns', raudons 'sarkans', kaims 'sādža', rits 'rīts', lungs 'logs', elefants 'zilonis', parašons 'lietussargs', bet lagādņas 'laipns', navatnas 'dīvains', ab'rusas 'dvielis', gazas 'petroleja', šamas 'sams'. Z. Zinkevičs norāda, ka šī īpatnība ir pazīstama rietumaukštaišiem, piem., Kaunas apkaimē (Zinkevičius 1978, 32). Iespējams, ka a skaņas zudums galotnē Gārsenes lietuviešu izloksnē radies latviešu valodas ietekmē.

Tas pats laikam attiecināms uz ē- celma lietvārdu vienskaitļa nominatīva galotni -e, kas parādās izloksnē vienā

daļā vārdu uzsvērtā pozīcijā, piem., dā*be 'bedre, dobe', darži*ņe 'šķūnis', bet keķē 'ķekars', dulķē 'puteklis', grušņē 'bumbiere', kaut gan austrumaukštaišu izloksnēs -ē galazilbē var būt arī pusgarš (Zinkevičius 1966, 487).

Gārsenes lietuviešu izloksnē ā- celma lietvārdu daudzskaitļa nominatīvā ir galotne -ās, kur lietuviešu literārajā valodā ir galotne -os, piem., jaknās (lei. lit. jēknos) 'aknas', lubās (lūbos) 'griesti'.

Līdzskaņu celma lietvārdi vienskaitļa nominatīvā Gārsenes lietuviešu izloksnē ieguvuši galotni -a, ja zilbe uzsvērtā, un -ā, ja tā ir neuzsvērtā, piem., pē*ma 'gans', lē*ma 'ķermenis', ad*ra 'masalas', teš*ma 'tesmenis', aš*ma 'asmens' un menā 'mēnesis', undā 'ūdens' (se*sā 'māsa' - iespējams, ir kļūda pierakstā). Līdzīgi arī austrumaukštaišu izloksnēs tiek pārveidotas līdzskaņu celmu lietvārdu vienskaitļa nominatīva galotnes - vai nu -ua vai pat pusgarš -a (Zinkevičius 1966, 505). Arī šajā Gārsenes lietuviešu pārveidojumā ir iespējama latviešu valodas ietekme.

Skānenis l (e priekšā) Gārsenes lietuviešu izloksnē ir velarizēts tāpat kā citur austrumaukštaišu izloksnēs, piem., lads 'ēdus', la*dai 'krusa'. Konsonanta l velarizācija e priekšā, spriežot pēc rakstu pieminekļiem, notikusi 16.-17. gs. (Zinkevičius 1978, 52).

Grūti ir ko secināt par līdzskaņu palatalizāciju Gārsenes lietuviešu izloksnē. Vārdnīcā ir lietoti tāpat kā latviešu valodā burti l, ņ, ķ, ģ, piem., metelūs 'mētelis', vēģē*la 'vēdzele', dulķē 'puteklis', gi*la 'ozolzīle', grušņē

'bumbiere', bet kemēs 'ķemmes'. Vai šāds pieraksta veids nozīmē atšķirības izrunā, vai atšķirības pierakstā būtu skaidrojamas ar latviešu valodas (izlokšņu) ietekmi, - uz to vārdnīca atbildi nedod.

Nav konsekventi rādīts līdzskaņu č, g, š, ž mīkstinājums pēc cilmes, piem., unks*čau (lei. lit. ankščiau) 'agrāk', mažausia (mažiausia) 'mazākais', šau*dai (šiaudaī) 'salmi', smičus (smičius) 'lociņš', važuot (važiuoti) 'braukt', dža*vint (džiovinti), 'žāvēt', džut (džiūti) 'žūt'. Šī parādība (līdzīgi patskaņu zudumam o- celmu galotnē) ir izplatīta dziļāk Lietuvā - dienvidaukštaišu izloksnēs (Zinkevičius 1966, 168). Arī šeit gārseniešos ir iespējama latviešu valodas ietekme.

Dažas morfoloģiskās īpatnības Gārsenes lietuviešu izloksnē.

Gārsenes lietuviešu izloksnē lietots austrumaukštaišiem raksturīgais trešās personas vietniekvārds a*na 'viņa' (literārajā valodā ji).

Literārās valodas priedēklim už- Gārsenes lietuviešu izloksnē atbilst až- vai ažu-, piem., až*degt 'iededzināt', ažva*dint 'ielūgt', ažmig*dit 'iemidzināt', ažrē*ķint 'slēgt', ažu*sest 'norietēt', ažu*pirkt 'piekukuļot', ažu*saugāt 'aizsargāt', ažu*smakt 'aizsmakt', ažu*stot 'aizstāvēt', kas ir raksturīgs Lietuvas austrumdaļas izloksnēm (Zinkevičius 1966, 428).

Lietuvas austrumizloksnēs lieto arī lokāmus piederības vietniekvārdus manas, tavas, savas (Zinkevičius 1966, 308), savukārt Gārsenes lietuviešu izloksnē, pēc J. Kulitāna vārdnīcas, šīs formas ir savā, manā, tavā.

Gārsenes lietuviešu izloksnē ir atšķirības arī verbu piedēkļos. Lietuviešu literārās valodas piedēklim -o- izloksnē atbilst -ā-, piem., ažu'saugāt 'aizsargāt', aps'augāt 'apsargāt'. Tomēr, ja zilbe ir uzsvēta, daļa verbu ir ar izskaņu -ot (tāpat kā lei. lit. valodā).

Leksiskās īpatnības Gārsenes lietuviešu izloksnē.

Ja fonētiskajā un morfoloģiskajā sistēmā varam saskatīt latviešu valodas ietekmi atsevišķos gadījumos, tad leksiskā sistēma, protams, ir ietekmējusies daudz lielākā mērā, par ko liecina arī lielais no latviešu valodas aizgūto leksēmu skaits. Tematiskā ziņā tie ir ļoti dažādi vārdi, piem., guods, luoms, nuopelns 'izpeļņa', puškas 'pušķis', vestulā 'vēstule', la'situvē 'lasītava', sapulcē, mierīgs 'mierīgs'.

Izloksnē ir arī daudz germānismu, kuru ienākšana acīmredzot saistīta ar latviešu valodu, latviešu valoda te ir bijusi starpniekvaloda: brutē, kemēs 'ķemme', kleitē, luozē, bildis 'glezna', brukastis, pūrmanis 'važonis', meteļus 'mētelis', pletizeris 'gludeklis', šiltis 'izkārtne', zapte, zuostē u.c.

Liels ir arī slāvismu skaits. Tie ienākuši no poļu,

baltkrievu, krievu valodas: abrusas 'dvielis', a'dina 'stunda', ad'ra 'masalas', besai 'ceriņi', četrvers 'ceturtdiena', čvertis 'ceturksnis', gaspa'dors 'saimnieks', kal'niers 'apkakle', litera 'burts', nedēļa 'svētdiena', pekla 'elle', tručizna 'inde' u.c.

Salīdzinot aizguvumus no latviešu valodas (arī germānismus, kas aizgūti ar latviešu valodas starpniecību) ar slāvismiem, vērojams, ka aizguvumi no latviešu valodas pamatā ieguvuši pirmās zilbes uzsvaru. Tas liecina par spēcīgu latviešu valodas iespaidu.

Tā kā J.Kulitāna vārdnīcā kopumā vērojama liela latviešu valodas ietekme, domājams, ka šeit ticis fiksēts pārejas posma stāvoklis (no lietuviešu uz latviešu valodu), kad interferencei pakļauts ne tikai leksikas līmenis, bet zināmā mērā arī valodas gramatiskā struktūra.

2.0 LITUĀNISMI, TO NOTEIKŠANAS KRITĒRIJI UN AIZGŪŠANAS MOTĪVI

Leksikas aizgūšana ir dabisks process jebkuras valodas vēsturē. To rada gan sabiedrības vajadzības pēc jauniem izteiksmes līdzekļiem saziņas procesā, gan arī sociāli ekonomisko un kultūras sakaru intensitāte starp dažādām etniskām grupām. Taču leksikas aizgūšana vienlaikus ir arī sarežģīts process: jo tās rezultātā valodā ienāk jauna leksiska vienība ar noteiktu semantisku slodzi. Šai vienībai turklāt jāiekļaujas citas valodas sistēmā, kas parasti ir saistīts ar aizgūtās leksēmas fonētiskajām pārmaiņām un pārveidojumiem gramatiskajā noformējumā (sal. Булько 1;Ефремов). Būtībā tiek aizgūts nevis viss vārds, bet tikai noteikta leksiskas vienības daļa. Tāpēc E.Haugens jebkuru aizgūšanu piedāvā uzskatīt par procesu, kas ietver gan vārda elementu pārņemšanu (importation), gan substitūciju (substitution) (Хайген 1972, 349-351). Kā rāda pētījamo izlokšņu lituānismu morfoloģiskā analīze, galvenokārt tiek aizgūts tikai vārda celms vai sakne (par to skat. 3. nodaļā).

Lai varētu raksturot lituānismu aizgūšanas procesu Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes izlokšņē, vispirms jānoskaidro lituānisma jēdziens, lituānismu identificēšanas jeb noteikšanas kritēriji, aizgūšanas motīvi jeb nosacījumi.

Tradicionālā izpratnē lituānismi ir aizguvumi, kuru

g e n ē t i s k a i s a v o t s¹ ir lietuviešu valoda. Taču pētījamā apvidū ir sastopami aizguvumi no lietuviešu valodas, kura tomēr nav aizgūto vārdu genētiskais avots. Tā K.Anciša pētījumā atrodam norādi, ka Aknīstes izloksnē ir diezgan daudz polonismu². Tā kā tie gandrīz visi tiek lietoti arī Aknīstes lietuviešu izloksnē³, to a i z g ū š a - n a s a v o t s varētu būt arī lietuviešu valoda (Ancītis Akn. izl. 13-14). Lietuviešu valodu kā starpniekvalodu slāvismu aizgūšanā pierobežas izloksnēs min arī citi valodnieki, piem., A.Reķēna, B.Laumane (Reķēna 1968, 69; Лаймане 1977, 56).

Kā zināms, starpniekvaloda atstāj ietekmi uz aizguvumu vai nu formas, vai satura ziņā. Notiek starpniekvalodas formālo vai semantisko pazīmju uzslāņošanās aizguvuma genētiskās valodas pazīmēm (sal. Martysiuk 9). Būtībā kontaktā ir jau 3 valodas, un katras valodas pazīmes kādā mērā izpaužas aizguvuma formā un saturā. Tieši starpniekvalodas uzslāņojums vārda gramatiskajā struktūrā un semantikā ir tas, kas ļauj spriest par aizgūšanas avotu. Ja vārda forma vai vārda nozīme (reizēm abi) ļauj spriest, ka tuvākais vēsturiskais avots ir bijusi lietuviešu valoda, tādi aizguvumi pieskaitāmi lituānismiem (Reķēna 572).

¹ Lieto arī terminu d e v ē j v a l o d a vai d o n o r - v a l o d a - valoda, no kuras aizguvums ienācis (Freimane 1993, 346).

² Poļu valodas intensīva ietekme sākusies jau kopš 16. gs. un turpinājusies 17.-19. gs.

³ Arī Gārsenes lietuviešu izloksnē ir samērā daudz polonismu (skat. J.Kulitāna "Gārseniešu dialekta vārdnīcu").

Tā aizguvumu apguļnāi² (sal. lei. apguļniai, bkr. арульна, po. ogólnie), gārča² (lei. gārčius, kr. гарнец), grūšna² (lei. grūšnià, bkr. гpyшня), intris² (lei. iñtris, po. wnęter) formālās pazīmes liecina par to, ka vārdi ienākuši no lietuviešu valodas.

Savukārt substantīvu gaze 'petroleja' (sal. arī lei. gazas 't.p.', kas mūsdienās jau novecojis), drānga² 'ratu sānkoki, rati bez sāndēļiem, rati bez virsējās daļas (akmeņu, mēslu u.c. vešanai)' (sal. lei. drāngos 'ratu sānkoki, dēļi, redeles; rati (ragavas) mēslu, akmeņu u.c. vešanai', kā arī po. drag 'kārts, bomis, lauznis'. Semantika rāda, ka tie ienākuši no lietuviešu valodas.

Dažkārt kādā izloksnē funkcionē no genētiskā avota pārņemtais vārds, citā - ar starpniekvalodu ienākušais aizguvums, piem., Gārs smičus 'sens stīgu mūzikas instruments' (sal. lei. smičius 'vijoles lociņš', kas lei. valodā ienācis no slāvu valodām) un Laš smičuks 'vijoles lociņš'. Vārds smičus aizgūts ar lietuviešu valodas starpniecību, bet smičuks laikam tieši no slāvu valodām.

Dažreiz vārdu "ceļošana" no valodas uz valodu ir bijusi daudz sarežģītāka. Kā rāda fonētiskās pazīmes, vārda gruce formālie varianti gruča, gruče Pro aizgūti no lietuviešu valodas (sal. lei. gručē), savukārt, lei. gručē aizgūts no po. gruca (Fraenkel LEW 173), bet poļu gruca aizgūts no vācu Grütze (Brückner SEJP 159).

Par lituānismiem pētījumā uzskatīti

1) aizguvumi, kuru genētiskais avots (vai iespējamais genē-

tiskais avots) ir lietuviešu valoda;

2) ar lietuviešu valodas starpniecību latviešu izloksnēs ienākušie citvalodu cilmes aizguvumi (O. Bušs germāņu cilmes vārdus, kas aizgūti ar slāvu vai lei. val. starpniecību, sauc par subgermānismiem - skat. Bušs 6).

Par aizguvuma avotu disertācijā tiek uzskatīta valoda, kurā aizgūstamajam vārdam izveidojusies atbilstošā forma un semantika (Булыко 11).

K. Ancīšis monogrāfijā "Aknīstes izloksne" atzīst, ka arī par lituānismiem ne katrreiz pilnīgi droši var apgalvot, ka tie aizgūti tieši no lietuviešiem. Pēc K. Ancīša domām, tie var būt ienākuši no citām latviešu robežizloksnēm vai arī no latviešu literārās valodas - t. s. literārismi¹ (Ancīšis Akn. izl. 148). Domājams, ka tādi literārismi pētījamās izloksnēs ir lituānismi gleznuot, karēivis², karalis, vēikals², kurus arī daļa informantu izloksnēs atzina par jauniem.

Aizguvumu pazīšana un noteikšana ir visai grūts un sarežģīts uzdevums. Lituānismu noteikšanu apgrūtina tas, ka latviešu un lietuviešu valoda ir tuvākās radu valodas un to struktūrā ir daudz līdzības. Ļoti reti sastopami gadījumi, kad grūti noteikt, vai konkrētā leksēma ir aizguvums no lietuviešu valodas, vai arī tas ir mantots vārds, jo trūkst formālu diferencējošu pazīmju². Tāpēc aizguvumu izpētē sva-

¹K. Ancīša monogrāfijā termins lietots, attiecinot to ne tikai uz citvalodu cilmes vārdiem, kas ienākuši ar literārās valodas starpniecību, bet arī uz jebkuru valodas elementu, kas izloksnē ienācis no literārās valodas (Ancīšis Akn. izl. 17, 36).

²Ar līdzīgu problēmu saskārušies arī baltismu pētnieki slāvu valodās (skat., piem., Лайчуте 1972, 89; Видугирис, Моркунас 200).

rīgs jautājums ir aizguvumu noteikšanas kritēriju noskaidrošana (skat. arī Šaudiņa 1989, 59-62).

Šo jautājumu risinājuši daudzi valodnieki: O.Trubačovs (Трубачев 25); V.Vinogradovs (Виноградов); L.Krisins (Крысин 1968, 53-58); J.Laučūte (Лаучюте 1980, 161-197); T.Kogotkova (Коготкова РДЛ 5-13); I.Petļeva (Петлева 4-5); V.Stolbunova (Столбунова 13); I.-E.Adomavičūte (Адомавичюте 8) u.c.

Atkarā no tā, kādu valodu kontakti tiek apskatīti, aizguvumu noteikšanā par nozīmīgākajām tiek atzītas vai nu formālās un semantiskās (valodiskās), vai arī ekstralingvistiskās (ārpusvalodas) pazīmes. Tā, piem., V.Stolbunova, pētot aizguvumus no moldāvu valodas krievu izloksnēs, par pamatkritēriju aizguvumu noteikšanā atzīst funkcionālo statusu, bet formālo statusu uzskata par sekundāru (Столбунова 13). Savukārt J.Laučūte, pētot baltismus slāvu valodās, par svarīgāko nosauc vienu konkrētu formālu pazīmi - vārddarināšanas elementus, kas liecina par aizguvuma genētisko avotu (Лаучюте 1972). Apkopojot iepriekš minēto valodnieku atziņumus, var secināt, ka aizguvumu noteikšanā tiek izmantoti galvenokārt šādi kritēriji: fonētiskais, morfoloģiskais, vārddarināšanas, semantiskais, lingvogeogrāfiskais (izplatības), vēsturiski etnogrāfiskais un psiholoģiskais. Šie aizguvumu noteikšanas kritēriji ir izmantojami arī lituānismu identificēšanā. Tomēr ne visi nosauktie kritēriji ir vienlīdz nozīmīgi. No formālajiem kritērijiem lituānismu noteikšanā mazāk nozīmīgi ir morfoloģiskais un vārddarināšanas kritērijs. Tas

skaidrojams ar latviešu un lietuviešu valodas (arī izlokšņu) morfoloģiskās un vārddarināšanas sistēmas līdzību, kā arī ar to, ka parasti tiek aizgūts nevis viss vārds, bet tikai noteikta vārda daļa (sakne vai celms); pārējās morfēmas tiek aizstātas ar a i z g u v ē j v a l o d a s¹ elementiem, respektīvi, notiek substitūcija. Tikai retos gadījumos aizgūtajos vārdos parādās gramatiskas pazīmes vai vārddarināšanas elementi, kas raksturīgi lietuviešu valodai, piem., smičus, kur ar lietuviešu valodas starpniecību aizgūtajam slāvismam (sal. kr. СМЫЧОК) ir uzslāņojusies lietuviešu galotne -us, vai arī vārdi viščāte² 'maza vista, vistiņa' (sal. lei. viščiōtē), unteža² 'ežmala, eža' (sal. lei. dial. untežis), kuru struktūrā saglabājies piedēklis -āt- (lei. -(i)ōt-) un priedēklis unt- (lei. lit. ant-).

Nosakot lituānismus Lietuvas pierobežas sēliskajās izloksnēs, īpaši nozīmīgi ir trīs kritēriji: fonētiskais, semantiskais un lingvogeogrāfiskais.

Iekļaujoties latviešu valodas (izlokšņu) sistēmā, parasti lituānismi zaudē savu brīvo uzsvaru un iegūst latviešu valodai raksturīgo pirmās zilbes uzsvaru. Tomēr pētījamās izloksnēs ir vārdi ar uzsvaru citās zilbēs (parasti otrā), kas liecina par to lietuvisko cilmi, piem., a'pidvaķis 'muļķis, nejēga', a'bišala 'šķēle; bieza, nemākulīgi nogriezta maizes rīka', būm'biza² 'lēns cilvēks (dzīvnieks)', ga'na

¹Arī r e c e p t o r v a l o d a - valoda, kurā aizgūvums ienācis (Freimane 1993, 346).

'diezgan', ka'bài² 'krietni vien, ļoti', pa'nīķelis² 'ne-
veikls, nekam nederīgs cilvēks; tūļa', prapūl'tine² 'pazu-
šana'.

Dažreiz lituānismu rādītājs ir patskaņu kvantitāte. Tā
pētījamās izloksnēs ir vārdi ar garu vokāli piedēklī (latvie-
šu valodā atbilstošais piedēklis ir ar īsu vokāli), piem.,
Aknīstē aizgūtajiem substantīviem erēlis², vištēle², sal.
lei. erēlis, vištēlē, ir saglabāts piedēkļa garais vokālis.
Tomēr garums piedēklī var būt radies arī tur, kur lietuviešu
valodā ir bijis uzsvars, piem., Gārs žibūte² 'anemone', sal.
lei. žibūtē.

Savukārt citos gadījumos tieši īsais vokālis var lieci-
nāt par aizgūšanu no lietuviešu valodas, piem., vēršuks²
Akn, Gārs, sal. lei. veršiukas; ēržaks², ēržuks² Pro, sal.
lei. eržiōkas, eržiukas, la.vārdiem vērsis un ērzelis
saknē ir garš vokālis.

No mantotiem baltu leksikas kopības slāņa vārdiem lituā-
nismi atšķiras ar šādām fonētiskām īpatnībām: 1) ar vidējiem
mēleņiem ķ, g palatālo patskaņu un divskaņu priekšā; 2) ar
priekšējiem mēleņiem č, dž latvisko š, ž vietā; 3) ar priek-
šējiem mēleņiem š, ž gaidāmo s, z vietā; 4) ar saglabātiem
tautosilabiskiem savienojumiem an, en, in, un latvisko o [uo],
ie, i, ū vietā (Brence 1965, 53-65).

Šīs fonētiskās īpatnības raksturo lielu daļu lituānismu
arī Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes izloksnē, piem.,
gérkle 'rīkle', giltine² 'nāve', giedrs² 'skaidrs (laiks)',
girkilis² 'akmeņkalis', padegēlis² 'cilvēks, kuram ugunsgrēkā

sadegusi manta, iedzīve', paķele 'prievīte zeķu apsiešanai'; ķetūrka² 'bikšu priekšas aizdare', kreķēns² 'pirmpiens', dvirači 'divriči, rati ar diviem riteņiem baļķu vešanai vasarā', bičulis 'tas, kas kopā ar kādu citu tur bites; tas, kas apmainās ar kādu citu bitēm; biteniēks (reti)', bridžas 'zivju tīkli', sādža² 'ciems; apdzīvota vieta, māju puduris'; lašiņa 'speķis', ušķuris 'iegātnis', dāržine² 'siena šķānis pļavā vai uz lauka', žvēiris² 'šķielacis', žebrs 'tads, kam ir raibs purns', žabāls² 'akls, pusakls'; gāndrs² 'stārķis', dūntavas² 'plēšas', pīntinis² 'pīts groziņš', īntris² 'dzīvnieks ar sēklinieka attīstības anomāliju', izgrūndīt² 'iztīrīt, izskrubināt maizes paliekas no abras'.

Tomēr nosauktās fonētiskās īpatnības ne vienmēr ļauj droši noteikt konkrēta vārda cilmi, jo šīs pazīmes var raksturot ne tikai aizguvums no lietuviešu valodas. Tā vidējie mēleņi ķ un g., kā arī priekšējie mēleņi č un ģ ir bijuši zemgaļu valodā, bet tautosilabiskos savienojumus paglābuši kurši, pa daļai arī zemgaļi un sēļi (skat., piem., Kabelka Bfj; Dambe 1959).

J.Endzelīns "Latviešu valodas gramatikā" raksta, ka "...lielākā daļa formu ar nekārtnu ķ vai g ir laikan pārjemta no leišu valodas vai kāda cita (tagad izmiruša) baltu dialekta,.. kaut ko noteiktāku par to varētu teikt, ja būtu zināms šo formu ģeogrāfiskais izplatījums un visi Latvijas vietvārdi" (Endzelīns Lvg 187).

Analoga situācija veidojas, pētot aizguvumus no latviešu valodas lietuviešu valodā. A.Sabaļausks atzīst, ka aizguvu-

mus no latviešu valodas bieži vien ir grūti atšķirt no kuršu vai kādas citas mirušas baltu valodas vārdiem. Lietuviešu un latviešu valodas fonētiskās struktūras līdzības dēļ atsevišķos gadījumos nav iespējams noteikt, vai vārds vispār ir aizgūvums no latviešu valodas vai arī tas ir abām valodām kopīgs (Сабалаяускас 1974, 16-17).

Tāpēc par tādiem latviešu vārdiem, kuru struktūrā ir nekārtni ķ, ģ, č, dž, kā arī š, ž un tautosilabiskie savienojumi, ir izteikti dažādi atzinumi. Īpaši tas sakāms par tiem vārdiem, kas ir arī literārajā valodā un savukārt no literārās valodas var būt ienākuši izlokšnēs. Tādos gadījumos izplatības areāls nevar būt izšķirošais kritērijs.

Aplūkosim dažus tādus piemērus!

Pētījamās izlokšnēs ir virkne ijo- celma lietvārdu, kam celms beidzas ar ķ. Par šādu vārdu cilmi izteikti dažādi viedokļi. Piem., lietvārds snuķis ME III 979 rādīts kā iespējams aizgūvums no leišu valodas. Ir izteikts viedoklis, ka tādi substantīvi kā snuķis, sukis, teķis u.c. nav uzskatāmi par aizgūvumiem (Karulis LEV II 249). Tomēr Čārsenes izlokšnē atšķirībā no latviešu literārās valodas un citām izlokšnēm vārdam snuķis ir fiksēta atvasināta nozīme 'putna knābis'. Tāda pati atvasināta nozīme ir arī šim substantīvam lietuviešu valodā. Tātad lietvārds var būt ienācis tikai no lietuviešu valodas. Tādas leksēmas, kuras var skaidrot ar lietuviešu valodas ietekmi, pētījumā analizētas kā lituānismi.

Tādi literārās valodas lituānismi ar ķ, ģ palatālo

patskaņu priekšā kā, piem., duļķes, gelzis, ķirmis, pagiras, kas jau K.Milenbaha un J.Endzelīna "Latviešu valodas vārdnīcā" (vēlāk arī citu autoru darbos) atzīti par aizguvumiem no lietuviešu valodas, K.Karuļa "Latviešu etimoloģijas vārdnīcā" uzskatīti par latviskas cilmes vārdiem (izņemot vārdu pagiras, kuram pieļauta iespēja, ka tas varētu būt aizguvums), taču tas nav lingvistiski pamatots. Skaņu ķ, ģ rašanās emfātiskais pamatojums (piem., vārdā peļķe), kā arī šo skaņu izveide ekspresijas rezultātā (piem., vārdos pagiras, gelzis) ir apšaubāma.

Daļa vārdu ar ķ, ģ palatālu patskaņu priekšā sastopama tikai izloksnēs. Tāda, piem., ir leksēma ģirsa², ģirza². EH I 427 tas rādīts kā aizguvums no lei. ģirsa ar to pašu nozīmi 'lāčauza'. Par lituānismu to atzīst arī A.Breidaks (Брейдак 29-30), L.Leikuma (Leikuma GŠ 82), bet A.Reķēna uzskata, ka tas ir sens mantots baltu cilmes vārds (Reķēna 1993, 16). Lietuviešu valodā vārds ģirsa ir dialektisms, literārajā valodā lieto dīrsē. LKŽ III 347 dialektisms ģirsa rādīts galvenokārt no Ignalīnas un Zarasu apkaimes, kas ir tuvu pētījamām izloksnēm. Vārda nevienmērīgā izplatība Lietuvas pierobežā un Latgales dienvidaustrumos (skat. 2. karti pielikumā) un līdzskanis ģ palatāla patskaņa priekšā rāda, ka substantīvs ģirsa² ir lituānisms.

No pētījamām izloksnēm tikai Gārsenē un Aknīstē ir pierakstīts verbs ģaubtiés² 'skaļi priecāties; lielīties'. J.Endzelīns to atzīst par iespējamu aizguvumu no kuršu vai lei. *dāugtis > džiaũgtis 't.p.' (ME I 694). Par kursismu to

uzskatījis K.Būga (RR III 174). K.Ancītis domā, ka tas ir pārveidots lei. verbs džiaũgtis (Ancītis Akn. izl. 119). Savukārt S.Karaļūns šādus vārdus ar dž neatzīst par aizguvumiem no lietuviešu valodas, jo zemgaliskajās izloksnēs ir *dj, *tj refleksi dž¹, č. Pārejas stadijā varēja parādīties forma gaugtis (Karaliūnas 1972, 10-11). Verbs gaubties registrēts 18. un 19. gs. vārdnīcās: Stender I 69; Kurmin 109; Ulmann 72; tātad bijis labi pazīstams Latgales dienvidos un Augšzemē. Līdz šim izdevies noskaidrot, ka vārds gaubties visplašāk izplatīts tieši Augšzemē (skat. 8. karti pielikumā). Jādoma, ka verbs pētījamās izloksnēs ienācis no lietuviešu valodas.

Substantīvi ar š un ž gaidāmo s un z vietā - šakums 'stakle; kājstarpe' un žeginis 'zārds; zārda koks' MF IV 2, 702 doti kā lituānismi. Par lituānismu vārds šakums uzskatīts arī citos avotos (Fraenkel LEW 957; Brence 1967, 76; Ancītis Akn. izl. 115). K.Karulis (Karulis LEV II 145, 147, 574) pieļauj, ka formas ar š un ž var būt radušās lietuviešu valodas ietekmē, taču tās varētu būt arī patstāvīgas izloksņu formas. Vārda šakums (šekums) izplatība Kurzemes dienvidrietumos, Zemgales dienvidrietumos un Augšzemē (skat. 3. karti pielikumā) rāda tomēr, ka vārds ir fonētiskais lituānisms. Vārda žeginis izplatība koncentrēta Lietuvas pierobežā - Zemgalē un Augšzemē, sporādiski arī Daugavas labajā

¹ Dažās latgaliskajās izloksnēs sporādiski parādās ž < *dj vietā dž. A.Breidakš to skaidro ar lei. valodas ietekmi (Брейдак 28).

krastā (vidzemes sēliskajās izloksnēs un blokus tām), kā arī Dienvidlatgalē Skaistas izloksnē (skat. 3. karti pielikumā). Tas rāda, ka substantīvs Ēginis ir aizguvums no lietuviešu valodas.

Vārdi ar tautosilabiskajiem savienojumiem no cilmes viedokļa vērtēti dažādi. Piem., lietvārdu mente (lietojams gan literārajā valodā, gan izloksnēs) J. Āndzelīns uzskatījis par aizguvumu no kuršu vai lietuviešu valodas (tāpat kā arī Fraenkel LEW 437-438). Par lituānismu to atzīst A. Breidaks un A. Reķēna (Брейдак 30; Reķēna 1993, 13). K. Būga to uzskatījis par kursismu (Būga LKŽ 181). Vārds plaši fiksēts senajās vārdnīcās, sākot ar 17. gs. (Langijs 156, 163; Stender I 161; Lange II 193; Ulmann 157). Salīdzinot lietvārda mente semantisko struktūru latviešu un lietuviešu valodā, redzams, ka lietuviešu valodā tā ir daudz plašāka (10 LSV). Latviešu valodā šim vārdam ir tikai viena nozīme 'koka lāpstīga maisīšanai', kas atbilst lietuviešu vārda pamatnozīmei. Iespējams, ka mente ir lituānisms, taču drīzāk tas varētu būt kursisms.

Pētījamās izloksnēs ir aizguvumi ar tautosilabisku un, kas nerada šaubas par to lietuvisko izcelsmi. Šie aizguvumi ienākuši no lietuviešu valodas ar austrumleišiem raksturīgo un < an, kā arī um < am, piem., izgrūndīt² 'iztīrīt, izskrubināt mīklas paliekas no abras' - lei. lit. išgrándyti; lūndziniéks² 'caurums pirts griestos iesala kaltēšanai' - lei. dial. *lungininkas (EH I 762); pagrūnde² 'pārpalikums' - lei. lit. pagrándos, pāgrandos; salūndīt² 'saburzīt' - lei.

lit. sulámdyti; unteža² 'ežmala, eža' - lei lit. antežis, ánt-ežis.

Kā redzam, fonētiskās īpatnības ne vienmēr ļauj droši noteikt, no kuras valodas vārds ir ienācis. M. Brence šai sakarā raksta: "Ar vārda ģeogrāfijas palīdzību daudz maz drošāk var spriest par baltiskajiem aizguvumiem ar tautosilabisku n. Ja tāds aizguvums pazīstamāks ir Latvijas austrumos un arī atbilstošās lietuvju valodas formas biežāk lietojamas austrumu Lietuvā, to drīzāk, laikam, vajadzētu uzskatīt par lituānismu (pie tam vērā ņemama arī vārda nozīme)" (Brence 1967, 80).

Lai drošāk noteiktu aizguvumu, jāņem vērā ne tikai fonētiskās un semantiskās pazīmes, bet arī vārda izplatība gan latviešu valodā, gan lietuviešu valodā (iekšējais un ārējais areāls¹). Samērā drošs lituānismu noteikšanas kritērijs ir to izplatība Lietuvas pierobežā Latvijas austrumdaļā un Latgales dienvidaustrumos, kur lituānismi var būt ienākuši no Daugavas labajā krastā dzīvojušajiem lietuviešiem vai arī ir substrāta rezultāts.

Kā uzskata valodniece J. Laučūte, lingvogeogrāfiskais (izplatības) kritērijs vienmēr ietekmē cilmes noteikšanas rezultātu; ierobežots vārda izplatības areāls ļoti bieži ir aizguvuma rādītājs. Taču galīgais etimoloģijas rezultāts ir atkarīgs no tā, vai izplatības kritēriju papildina citas pazīmes (Laučūte 1980, 171).

¹Par to skat. Laumane 1973, 9-11.

Semantikas nozīme aizguvumu noteikšanā minēta jau iepriekš, taču īpaši nozīmīgas semantiskās pazīmes ir tādu vārdu analizē, kad jānošķir, kuru vārdu aizgūšanas avots ir to ģenētiskais avots, kuru - starpniekvaloda, salīdzināsim, piem., abraks 'rieciens, nika', lei. abrākas 'maizes rieciens' un bkr. абоок 'nodevas', poļu obrok 'barība, porcija, nodevas'; drānga², -as 'ratu sānkoki; rati bez sāndēļiem; rati bez virsējās daļas (akmeņu, mēslu u.tml. vešanai)', lei. drāngos '1. ratu sānkoki, dēļi, redeles; 2. rati (ragavas) mēslu, akmeņu u.tml. vešanai' un poļu draż 'kārts, bomis, laužnis'; pažaga, -s 'maizes krāsns slaukāmā slotā; (reti) maizes lize', lei. pāžagas 'priežu zaru slotas kāts; krāsns kruķa kāts' un poļu izl. pożoch 'slotas kāts'. Vārdu abraks, drānga², -as, pažaga, -s semantika rāda, ka aizguvumi ienākuši latviešu izloksnēs ar lietuviešu valodas starpniecību.

Nosakot aizguvumus, bieži vien jāsaduras ar aizguvumu noteikšanas kritēriju svārstīgumu (skat. Сабалаяускас 1974, 19). Tāpēc, analizējot lituānismus, katrā konkrētā gadījumā priekšplānā tiek izvirzīts tas kritērijs, kurš pēc iespējas precīzāk ļauj noteikt aizguvuma avotu.

Aizguvumu ienākšana ir sarežģīts process. Aizgūšana ne-
notiek uzreiz, katrs vārds acīmredzot vispirms ienāk viena cilvēka leksikā, pēc tam tas tiek pieņemts un atkārtots vēl un vēl daudzu cilvēku runā (Хайрен 1972, 344). K. Ancītis to formulē lakoniskāk - vārds tiek "daudzkārt aizgūts" (Ancītis Akn. izl. 143).

Ceļš no vārda iekļūšanas runā līdz tā pilnīgai ienāk-

šanai valodas sistēmā atspoguļojas arī daudzu valodnieku izstrādātajā aizguvumu iedalījumā. Minēsim biežāk sastopamās aizguvumu grupas: 1) aizgūti vārdi (leksiskie aizguvumi), 2) kalki, 3) semantiskie aizguvumi, 4) eksotiskā leksika, 5) etnogrāfismi, 6) svešiespraudumi, 7) sekundārie aizguvumi (arī t.s. literārismi) (skat. Вайнрайх 1979, 83-89; Хауген 1972, 352; Крысин 1968, 43-44; Втор. заимств. 5; Laua 1964, 46-47 u.c.).

Detalizēts lituānismu iedalījums ir dots K. Ancīša monogrāfijā "Aknīstes izloksne". Tajā nodalītas šādas grupas:

1) lietuviski teicieni, ko iesprauž runā (ar humoristisku pieskaņu) un lieto kād klāt nav lietuviešu;

2) latviešu vārdiem sinonīmiski lituānismi izteiksmes "pušķošanai", kas ir latviskojušies, bet no sarunas izzūd, tiklīdz tā kļūst nopietna;

3) "lituānismi šā vārda īstajā nozīmē" resp. leksiskie lituānismi;

4) grūti nosakāmas cilmes vārdi, kas var būt vai nu lituānismi, vai arī attiecīgā lietuvju vārda "aizvējā" saglabājušies seni latviešu vārdi resp. šķietami lituānismi;

5) divvalodības rezultātā radušies pārcēlumi no lietuviešu valodas, piem., izloksnes vārds celma vai piedēkļa ziņā atšķiras no latviešu literārās valodas vārda, bet saskan ar lietuviešu vārdu (Ancītis Akn. izl. 14-16).

Iedalījuma trešā grupa - leksiskie lituānismi - ne terminoloģiski, ne satura ziņā iebildumus izraisīt nevarētu, bet dažu citu grupu sakarā nepieciešami plašāki komentāri.

K.Ancīša iedalījuma pirmā un otrā grupa praktiski atbilst tam, ko citi valodnieki sauc par svešiespraudumiem (Крысин 1968, 47; Правда 10 u.c.) vai par runas faktiem un citvalodu citātiem (Bušs 1985, 33; Kagaine 1985, 70). E.Kagaine atzīst, ka vārdi vai vārdu savienojumi, kas neadaptētā veidā pārņemti no slāvu valodām un nav iekļāvušies aizguvējvalodas gramatiskajā sistēmā, nebūtu iekļaujami apvienotā latviešu izlokšņu vārdnīcā, jo tie neietilpst izlokšnes leksikas sistēmā, bet funkcionē izlokšnes pārstāvju runā (Kagaine 1985, 70). Sacītais pilnā mērā attiecināms uz svešiespraudumiem - lietuviskajiem teicieniem (dažkārt vārdiem). Tie funkcionē tikai runā. Turklāt runātājs labi apzinās to nelatvisko cilmi un lieto šos svešiespraudumus tikai tad, kad klāt nav lietuviešu. Parasti šie svešiespraudumi nav pilnīgi iekļāvušies latviešu valodas morfoloģiskajā struktūrā. Latviešu valodā tie iegūst ekspresivitāti (humoristisku nokrāsu), piem., ēik čę·nēi! 'nāc šurp!', kā taú rēiķa? Akn. 'kā tev vajag?' (Ancītis Akn. izl. 14); pašitrāuk! 'paēj nost, sāņus!' Šādi lietuviskie teicieni un vārdi nav uzskatāmi par lituānismiem.

Nedaudz atšķirīgāk ir vērtējami tādi lietuviskas izcelsmes vārdi, kas izlokšnēs lietoti kā sinonīmi ar noteiktu ekspresiju un , kā to savā iedalījumā norādījis arī K.Ancītis, ir jau adaptējušies. Šādi vārdi ir sastopami gan tādu informantu leksikā, kas prot lietuviešu valodu, gan arī tādu informantu vārdu krājumā, kas lietuviešu valodu neprot.

Lingvistiskajā literatūrā ir izteikta atziņa, ka sveš-

iespraudumus savā runā iekļauj tikai bilingvi, kas parasti orientējas arī uz runas uztvērēja bilingvismu. Tos, atdarinot bilingvus, var lietot arī monolingvi, taču tādā gadījumā priekšplānā ir svešiesprauduma forma, pats tā lietošanas fakts, bet ne nozīme (Правда 10). Jāpiezīmē, ka pētījamās izloksnēs šāda orientēšanās uz runas uztvērēja bilingvismu nav aktuāla, jo aizgūtie vārdi plaši tiek lietoti sadzīvē. Latviešu izloksnēs tie ir ļoti labi zināmi un tāpēc nevar traucēt saziņas procesu, piem., kārve² 'govs', kēlnas² 'bikses', kāule² 'cūka', vālgīt² 'ēst', kas pētījamās izloksnēs lietoti ar emocionāli ekspresīvu nokrāsu. Šādi aizgūti vārdi ir atzīstami par lituānismiem.

Pētījamās izloksnēs sastopami mantoti vārdi, kurus vairs nepazīst citos novados, bet pierobežas izloksnēs to saglabāšanos ir balstījusi lietuviešu valoda (iespējams, tie ir aizgūti no lietuviešu valodas un tādējādi "atgriezies" latviešu valodā). Par šādu leksēmu patveršanos pierobežas izloksnēs jau rakstījis J. Endzelīns (Эндзелин О родств.отн.), A. Reķēna (Reķēna 1993, 16, 22), arī A. Blinkena (Blinkena 1987, 81-82) u.c.

A. Reķēna norāda, ka dažās Dienvidlatgales izloksnēs (tāpat lietuviešu valodā) ir patvērušies seni mantoti vārdi, ko nelieto latviešu literārajā valodā, un akcentē, ka attiecīgās reālijas apzīmēšanai literārajā valodā lieto aizguvumu, parasti kādu germānismu (Reķēna 1993, 22). Šādi šķietami lituānismi ir arī pētījamās izloksnēs, piem., vārds avilis, un tie nav uzskatāmi par lituānismiem, taču, ja šādu vārdu

struktūrā ir pazīmes, kas liecina par lietuviešu valodas ietekmi, tie ir atzīstami par lituānismiem. Tāds, piem., ir Lašos fiksētais substantīvs prapūl·tine², kas priedēkļa pra- un arī uzsvara dēļ uzskatāms par lituānismu (sal. lei. prapūltinē), kaut sakne ir mantota.

Leksikas aizgūšana ir dabisks process jebkuras valodas vēsturē. Aizgūšana notiek, 1) lai aizpildītu "tukšumu" valodas leksiskajā sistēmā. Tas ir viens no nozīmīgākajiem motīviem (dažu valodnieku terminoloģijā - nosacījumiem) leksikas aizgūšanā. Tāpat svarīgi ir vēl divi motīvi: 2) valodu kontakti un 3) zināma divvalodības pakāpe (skat. Вайнрайх 1979; Хауген ; Крысин 1968 u.c.). Šie trīs motīvi nosaka arī lituānismu aizgūšanu (skat. arī Šaudiņa 1989, 54-59).

Daudzi lingvisti, vērtējot leksiskos aizguvumus, ir pievērsušies aizgūšanas motīvu analīzei (skat. piem., Вайнрайх 1979, 95-100; Крысин 1968, 21-29; Жлуктенко 1974, 133; Baldunčiks 1989, 10-18). Aizgūšanas motīvu apkopojumi un uzskaitījumi vai klasifikācija bieži vien detalizētāk nav analizēta un attiecināma galvenokārt uz internacionālajiem aizguvumiem, piem., devējvalodas prestižs, nācijās novatorisms kādā konkrētā sfērā, piederība pie starptautiski akceptētiem apzīmējumiem un internacionālās leksikas u.c. Nacionālo aizguvumu (pie tiem pieder arī lituānismi) ienākšanas motīvi parasti plašāk nav raksturoti.

Lituānismu aizgūšanas motīvi var būt:

1) ārējie jeb ekstralingvistiskie motīvi, 2) iekšējie jeb intralingvistiskie motīvi (sal. arī Крысин 1968, 21-29 un

Baldunčiks 1989, 12, kurš izdala arī interlingvistiskos motīvus).

Ekstralingvistiskie motīvi. Bez iepriekš minētajiem motīviem - valodu kontaktiem un divvalodības noteiktas pakāpes - vēl jāakcentē vairāk vai mazāk cieši garīgie un saimnieciskie sakari starp latviešiem un lietuviešiem.

Pētīdams Aknīstes izloksni jau kopš 30. gadu sākuma, K.Ancītis novērojis, ka agrāk izloksnē ir bijuši "lituānismu tūkstoši" (Ancītis Akn. izl. 19). Domājams, ka daļa no tiem gan bija tikai runas fakti. Vai šādu lituānismu daudzumu radīja tikai divvalodības situācija? Droši vien to veicināja arī saimnieciskie sakari - lietuviešu laukstrādnieku un amatnieku plaša ienākšana pētījamā apvidū. Tātad ienācēju iespaids varētu būt gaidāms gan lingvistiskā, gan materiālā ziņā. Tomēr leksēmu aizgūšana līdz ar reālijām praktiski nav vērojama, to laikam noteikuši abu kontaktējošo tautu līdzīgie dzīves apstākļi.

Mūsdienās lituānismu skaits pētījamās izloksnēs ir samazinājies, jauni lituānismi valodā tikpat kā neienāk. Arī K.Ancītis konstatējis, ka lietuviešu valodas ietekme Aknīstes izloksnē ir gājusi mazumā, bet latviešu literārās valodas ietekme pieaugusi (Ancītis Akn. izl. 19).

S.Rage, rakstīdama par aizguvumiem no igauņu valodas, secinājusi, ka aizguvumu agrāk ir bijis daudz vairāk. Īpaši intensīvi to izzušana vērojama mūsdienās, kaut igauņu un latviešu sakari kļuvuši ciešāki. Šo procesu S.Rage skaidroja ar to, ka

1) pilnīgi ir noformējusies latviešu un igauņu valoda,
2) laika gaitā izzudušas daudzas reālijas un arī to nosaukumi (Pape 1970, 136; skat. arī Kagaine 1970, 86; Vitkauskas 1979; Лайчоте 1980, 181).

Nosauktos faktoros varam attiecināt arī uz lituānismu skaita samazināšanos Lietuvas pierobežas izloksnēs. Šeit lituānismu skaita sarukumu varēja veicināt sabiedrības vēsturiskās pārmaiņas, kā arī latviešu un lietuviešu divvalodības trūkums izloksnēs mūsu dienās (Šaudiņa 1987, 229-230).

Valodniece V. Stolbunova, pētīdama valodu kontaktus Bukovinā, nonākusi pie secinājuma, ka daļa aizguvumu ir lietojami aktīvajā leksikā, bet daļa atrodas leksikas perifērijā, t.i., pasīvajā leksikā (Столбунова 76). Lituānismu diferencēšanās aktīvajā un pasīvajā leksikā vērojama arī Aknīstes, Gāršenes, Lašu un Prodes izloksnē. Uz to reizēm norādījuši informanti (šādiem lituānismiem tiek pievienota norāde, ka tie ir reti lietojami). Dažreiz informanti gan atcerējās pašu leksēmu, taču tās nozīmi vairs nezināja vai arī norādīja, ka tādu vārdu paši vairs nelieto. Daži lituānismi, kuri ir saglabājušies agrāko gadu vākumos, piem., Etnogrāfijas sektora materiālos, kartotēkās u.c. avotos, mūsdienās pētījamās izloksnēs vairs nav konstatēti. Šādi lituānismi uzskatāmi par novecojušiem.

Bez sociālajiem leksikas aizgūšanas motīviem vēl jānosauc arī psiholoģiskie (piem., ekspresivitātes radīšana) un pragmatiskie motīvi.

Interesanti ir O.-A. Glemžienes pētījumi par interferenci ASV lietuviešu leksikā. Arī viņa atzīst, ka ekstralingvistis-

kajiem motīviem ir galvenā nozīme aizgūšanas procesā, tomēr ne mazāk svarīgi ir intralingvistiskie motīvi (Глемжене 5).

Intralingvistiskie motīvi. Leksikas aizgūšanu parasti raksturo kā vienu no paņēmieniem, ar kura palīdzību notiek jaunu parādību nominācija, kā arī jau esošo leksēmu nomaiņa (Вайнрайх 1979, 95; Крысин 1968, 3). Tātad viens no svarīgākajiem motīviem ir nepieciešamība papildināt leksisko sistēmu ar trūkstošajiem elementiem.

Citi lingvistiskie motīvi raksturojami kā leksēmu semantikas kvantitatīvi un kvalitatīvi pārveidojumi polisēmijas novēršanai, jēdzienu detalizēšanai vai konkretizēšanai. Daļa lituānismu ienākusi, lai papildinātu ekspresīvās leksikas krājumu. Šī leksika izloksnēs ir ļoti noturīga, jo to neietekmē, piem., tāds ekstralingvistisks faktors kā reāliju zudums. Dažos gadījumos darbojas valodas ekonomijas princips, t.i., aprakstošu vārdu savienojumu aizstāšana ar vienu vārdu, piem., ķetūrka² 'bikšu priekšas aizdare', padegelis 'tāds, kam visa manta sadegusi ugunsgrēkā'.

Pierobežas izloksnēs, pastāvot divvalodībai, aizgūvumi ienākuši mutvārdu formā. Tādējādi šādaī aizgūšanai nav tik izteikts sistēmiskuma raksturs, kāds tas ir aizgūšanai rakstu formā. Sistēmiskuma trūkums ir viens no cēloņiem aizgūvumu fonētisko un morfoloģisko variantu izveidei ne tikai dažādās izloksnēs, bet pat vienā izloksnē, piem., ģimene Akn, Gārs, Laš, Pro un ģimine Akn; gruča 'grūbu biezputra, grūbu zupa', gručē Pro un gručī Akn; šeriks 'visa ciema kopējais lopu gans; (agrāk muižā) lopu gans un kopējs', šeruks Gārs, Laš, Pro un

širuks Akn, Gārs; pažaga 'maizes krāsīs slaukāmā slotā;
(reti Pro) maizes lize', pažags Gārs, Laš, Pro; kreķìns²
'pirmpiens, jaunpiens; cepts jaunpiens', kreķèns² Gārs, Pro.

Otrkārt, vārda varianti skaidrojami ar pētījamo izlokšņu fonētiskajām likumībām. Treškārt, tie var rasties tāpēc, ka lietuviešu valodā arī ir fonētiskie un morfoloģiskie varianti (sal. Reķēna 546), piem., kòl² 'kamēr', kolèi², kolèik² Akn un lei. kōl, kōlei, kōleik; padegēlis 'tas, kuram ugunsgrēkā sadegusi manta', padegēlis², padegis Gārs, Laš un lei. padēgēlis, pādegis; patāļkes² 'mielasts pēc darba beigšanas (tal- kas), piem., apkūlības, applāvības', patāļki² Laš un lei. pataļkē, pātalkē, pataļkiaĩ, pataļkỹs; širsēns² 'sirsenis' Gārs, Laš, Pro, širsēns² Laš, Pro, širsūons² Gārs, Laš, Pro un lei. širšinas, širšonas, širšuõ (gen. širšēns).

Striktī nošķirt un izcelt kāda atsevišķa motīva nozīmī- gumu aizgūšanas procesā nav iespējams, parasti tas ir vairāku ekstralingvistisku un intralingvistisku motīvu savijums.

3.0 LITUĀNISMU FONĒTISKĀ, MORFOLOĢISKĀ UN SEMANTISKĀ ANALĪZE

Aizgūšana ir process, kurā saskaras divu valodu sistēmas. Praktiski ikviens aizgūts vārds ienāk aizguvējvalodā kā zināms kopums: tā struktūrā un saturā ir gan devējvalodas, gan aizguvējvalodas elementi (ЖЛУКТЕНКО 1974, 132). Šo pielāgošanās procesu lingvistikā apzīmē ar terminu asimilācija (КРЫСИН 1968, 35; Laua 1964, 32-33; Kagaine 1972, 171) vai adaptācija (Хайген 1972, 356-360; АДАМАВИЧУТЕ 3; Reķēna 549; Vaba 1977, 274 u.c.). Mērķtiecīgāk, šķiet, ir izmantot terminu adaptācija¹, jo termins asimilācija tiek jau lietots, raksturojot noteiktus fonētiskus procesus.

Lingviistikā plaši tiek raksturots leksikas aizgūšanas process. Parasti tiek nodalītas divas vai trīs aizgūšanas procesa stadijas: 1) iekļūšana (penetrācija); 2) pielāgošanās (adaptācija); 3) iesakņošanās (asimilācija)².

Neapšaubāmi, ka leksiskajiem aizguvumiem ir vērojamas dažādas pielāgošanās pakāpes. Jāņem vērā, ka devējvalodas vārds formas ziņā var būt atbilstošs vai neatbilstošs aizguvējvalodas sistēmai. To nosaka kontaktā nonākušo valodu radniecības pakāpe vai tipoloģiskā līdzība (Сивецкене 53).

¹Adaptācija lat. adaptare 'pielāgot, piemērot; asimilācija lat. assimilatio 'pielīdzināšana' (SV 15, 72).

²Par to tuvāk skat. Baldunčiks 1989, 18.

Tas tad galvenokārt arī ietekmē aizgūšanas procesu.

Aizgūšanas procesa trīs stadijas raksturīgas aizguvumiem, kas ienāk rakstu formā; lituānismiem, kas ienākuši izloksnēs tikai mutvārdu formā, raksturīgas divas aizgūšanas pakāpes. Pirmkārt, iekļūšana izloksnes lietotāju runā (kaut arī šajā stadijā jau ir vērojama neliela pielāgošanās latviešu izlokšņu sistēmai, piem., uzsvara maiņa, līdzskaņu izrunas ziņā); otrkārt, iekļaušanās izlokšņu valodas sistēmā.

Lituānismu adaptēšanās izlokšņu leksikā nav viendabīga, tāpēc var nodalīt divas lituānismu adaptēšanās pakāpes:

1) daļēja, kad ir saglabājušās pazīmes, kas rāda svešo cilmi;

2) pilnīga, kad aizguvumus ir grūti nošķirt no mantotiem vārdiem. Daļēja vai pilnīga adaptēšanās var izpausties jebkurā līmenī, piem., ja fonētiskā adaptācija ir pilnīga, tad morfoloģijas līmenī tā var būt daļēja. Adaptācijas pakāpe ir atkarīga no tā, cik sens ir aizguvums, kādā veidā tas aizgūts, kāds ir vārda nozīmīgums saziņā (skat.

Арнольд 1959, 231; Laua 1964, 32-33; Martysiuk 9; Reķēna 1993, 17).

3.1. Aizguvumu fonētiskā adaptācija

Ir izplatīts viedoklis, ka fonētiskajai adaptācijai vairāk pakļauti senākie aizguvumi; tie ir vairāk pārveidoti, bet jaunākie aizguvumi ir tuvāki oriģinālam. Taču, pēc E.Hau-

gena domām, aizguvumu fonētisko adaptāciju ietekmē vēl divi faktori: 1) aizgūtajā vārdā var nebūt t.s. "grūto" skaņu, kuras jāatveido aizguvējvalodā (t.i., devējvalodas vārda forma ir atbilstoša aizguvējvalodas fonētiskajai sistēmai);

2) devējvalodas skaņu "izkropļošana" lielākā vai mazākā mērā ir atkarīga no divvalodības pakāpes, nevis no aizguvumu hronologijas (Хайген 1972, 356; sal. arī Кукконен 16).

Fonētiskās adaptācijas būtību raksturo tas, kā runātājs uztver un kā atveido vienas valodas skaņas otrā valodā (Вайнрайх 1979, 39, 199).

Latviešu valoda no lietuviešu valodas (arī izlokšnes) atšķiras prosodijas ziņā un nedaudz arī skaņu sastāva ziņā. Analizējot lituānismu fonētisko adaptāciju, abiem šiem aspektiem tiek pievērsta uzmanība.

Prosodija. Lituānismu sakarā jārunā par divām parādībām:

- 1) uzsvars lietuviešu valodā un tā atveide lituānismos;
- 2) intonācijas lietuviešu valodā un lituānismos.

Lietuviešu valodā un tās izlokšnēs ir brīvais uzsvars, taču lituānismi uzsvara ziņā lielāko tiesu ir pielīdzināti latviešu valodas pirmās zilbes uzsvaram, sal., piem.:

lei. aldauniņkas

bičiulis

išgrándyti

gelumbē

lašiniaĩ

mermēklis

la. àldavniēks

bičulis

izgrúndít

gelúmbe

lašīni

mèrmeklis

pašalē	pašale
sekinéti	sekinét
užkurỹs	uškuris
žibùtė	žibùte

Daļai vārdu lietuviešu valodā ir pirmās zilbes uzsvars, tādā gadījumā lituānismos uzsvars nemainās, piem.:

<u>lei.</u> áitivaras	<u>la.</u> àitivars
áldoti	àldátíés
giēdrytis	g̀iedrítíés
klùmpininkas	klum̀peniéks
úšmalas	ušmalas
žiùpsnis	župsnis

Tikai daži lituānismi pētījamās izloksnēs ir paturējuši leišu valodas uzsvaru tajos gadījumos, kad tas ir nevis pirmajā, bet gan otrajā vai trešajā zilbē: a·bišala Gārs, Laš; a·pidvakis, a·pidvakis Laš; ga·na Akn, pa·nīķēls Gārs; ta·bài Akn; iz·grauš Laš; gaspa·dóre Pro, gaspa·doris Laš; prapùl·tīņē Laš.

ME vārdnīcā intonācija ir izmantota par kritēriju vārdu cilmes noteikšanā tajos gadījumos, kad leksēma ir izplatīta Lietuvas pierobežā. M.Brence šai sakarā atzīst, ka intonācijas ne vienmēr sakrīt ar atbilstošo lietuviešu valodas vārdu intonācijām, un, tā kā izloksnēs sakrīt divas intonācijas, tad šīs pazīmes, t.i., intonācijas, izmantošana lituānismu noteikšanā ir visai problemātiska (Brence 1967, 78).

Pētījamā novadā tiek lietotas divas intonācijas: krītošā un kāpjošā; krītošā intonācija atbilst latviešu literārās valodas stieptajai un krītošajai, bet kāpjošā - lauztajai intonācijai (sal. Ancītis Akn. izl. 36,40).

Lietuviešu valodā uzsvērtās zilbēs šķir divas intonācijas - krītošo un kāpjošo:

Latviešu lit. val.	Leišu val.	Sēliskās izl.
↘	~	2
~	↘	↘
^		/

Krītošā un kāpjošā intonācija ir arī austrumaukštaišu izlokšnēs, taču te sastopamas arī kāpjošās intonācijas modifikācijas. Tās ir vai nu īsāk runātas zilbes, vai zilbes ar pēkšņu toņa aprāvumu, - tātad izrunā zilbe tuvinās īsai zilbei. Šādi kāpjošās intonācijas paveidi radušies, atvelkot uzsvaru no gala zilbes, tai saīsinoties (skat. Zinkevičius 1966, 33-37, 40-41).

K.Ancītis raksta, ka kāpjošā intonācija Aknīstes izlokšnē ir veca, vecāka par uzsvara atvilkšanu uz pirmo zilbi un vecāka arī par citu izlokšņu laužto intonāciju. Taču ne katrā vārdā, ko lieto izlokšnē, kāpjošā intonācija ir sena. To sastop daudz nesen izlokšnē ienākušos vārdos (Ancītis Akn. izl. 36). Kā piemēru K.Ancītis min izlokšnē ienākušos lituānismus bořva, lařsks, spraúga u.c. Pēc autora domām, kāpjošā

intonācija šeit radusies, atdarinot stiepto intonāciju vai spontāni. Arī aizguvumos tā varētu būt radusies līdzīgi. Īpaši bieži šādi izveidojusies kāpjošā intonācija ir sastopama tautosilabiskos savienojumos ar r (arī lituānismos). K.Ancītis pieļāvis iespēju, ka šādi aizguvumi izloksnē varētu būt ienākuši agrāk nekā vārdi, kur tos pašus savienojumus runā ar krītošu intonāciju (Ancītis Akn. izl. 39).

Latviešu un lietuviešu izlokšņu materiālu eksperimentāls salīdzinājums, neapšaubāmi, dotu precīzāku intonāciju atbilstmju ainu, taču tas būtu atsevišķa pētījuma uzdevums. Šeit aplūkosim tikai lituānismu intonācijas.

Intonācijas saknes zilbēs. Saknes zilbēs lituānismos kāpjošo intonāciju sastop ļoti reti (apmēram 1%). Daļai aizguvumu lietuviešu valodā atbilst kāpjošā, daļai krītošā intonācija, piem.:

la. izgraúš!

ķeípt

gaspa·dóre

gírġzde

klum̄peniéks

lei. izgraúš

keĩpti

gaspadõrius

gĩrgždẽ

klum̄pininkas

Arī tautosilabiskajos savienojumos tā nav bieži sastopama, piem., Gārsenes izloksnē ar kāpjošo intonāciju fiksēti lietvārdi ġeŗġzde, ġeŗkle, ġirtuõkle (arī ġirtuõkle), spĩrġeni, tomēr biežāka ir krītošā intonācija, piem., šermulis, nũ-šertiés, šurpulis, šurpe, širsšans, vārļa, vēršuks, vĩrtiņi.

Lielākai daļai lituānismu Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes izloksnē ir krītošā intonācija; vairāk gan ir tādu

vārdu, kam lietuviešu valodā atbilst kāpjošā intonācija, mazāk ir vārdu, kam lietuviešu valodā atbilst krītošā intonācija, piem.:

<u>la.</u> dāilínát	<u>lei.</u> daĩlinti
grāusms	graũsmas
ĩntris	iĩntris
gĩedrs	giĩedras
kòšlina	kõšlyna
žlāukts	žlaũgtas
aitivārs	aitivaras
dũntavas	dũntuvės
gĩrts	gĩrtas
kẽmpe	kẽmpė
pažũobele	pažiuóbelis
ũošve	uóšvis

Piedēkļu zilbēs vērojamas citādas atbilstmes. Kur latviešu izlokšnēs ir krītošā, tur leišu valodā kāpjošā intonācija, un otrādi - kur latviešu izlokšnēs ir kāpjošā intonācija, tur leišu valodā ir krītošā intonācija, jo būtībā lietuānismu piedēkļi netiek aizgūti, bet gan aizstāti ar atbilstošiem latviešu izlokšņu piedēkļiem, piem.:

<u>la.</u> āldavnĕks	<u>lei.</u> aldauniĩnkas
gĩrtũokle	girtuõklė
seķinét	sekinėti
šaipíties	šaipýtis
švepluót	švepluóti
žibét	žibėti

Aizguvumi, kuros ir lietuviešu valodai raksturīgie piedēkļi, pētījamās latviešu izloksnēs sastopami reti, piem., viščāte - lei. viščīōtē, kur latviešu izlokšņu krītošā intonācija atbilst lei. kāpjošajai intonācijai.

Dažos gadījumos sastop paralēlus variantus intonējuma ziņā gan saknes, gan piedēkļu zilbēs (pat vienā izloksnē) piem.: spīrgeni Akn, Gārs, Laš, Pro un spīrgeni Akn;

gīrtūokle Akn, Gārs, Pro, gīrtūokle Laš, gīrtuókle Gārs, Pro. Kāds tam ir pamats?

Par intonācijām no perceptīvā viedokļa pētījamām izloksnēm tuvajās kaimiņizloksnēs - Biržos un Kaldabruņā (Bebrenes izloksnes daļa) - jau gadsimta pirmajā pusē ir izteikta atziņa, ka ļoti skaidri intonācijas var izšķirt tikai saknes zilbēs. Ātri runājot, piedēkļu zilbju vairums klausītājam šķiet ar krītošu intonējumu, lēni runājot un izceļot piedēkļus, dzirdams noteikts kāpums (Bičolis FBR 63; Kancāns FBR 46). Eksperimentālie pētījumi, ko Kaldabruņā veicis A. Sarkanis, rāda, ka, no vienas puses, izloksnē pastāv abu intonāciju pretstatījuma pazīmes, bet, no otras puses, ir vērojama šīs opozīcijas nivelēšanās.

Izrādās, ka jaunākā paaudze intonācijas šķir ļoti slikti vai pat pavisam neatšķir (Сарканис 1989, 82).

A. Breidaks norāda, ka pārlatvināto igauņu izrunā (Ludzas un Rēzeknes rajonā) krītošā un lauztā intonācija sakritušas vienā - krītošajā intonācijā. Šī īpatnība raksturīga arī Latgales pārlatvināto lietuviešu un poļu izrunai (Breidaks 1972, 95). Iespējams, ka līdzīga parādība ietekmējusi intonāciju

svārstības un lielu krītošās intonācijas pārsvaru lituānismos.

Vokālisms. Aizguvumam ienākot aizguvējvalodā, notiek pielāgošanās tās skaņu sistēmai. Aizguvējvalodai svešās skaņas, kā arī skaņas vai skaņu savienojumi neparastās pozīcijās tiek aizstāti ar artikulācijas ziņā tuvākām skaņām (sal. Vaba 1977, 274). Tātad notiek skaņu substitūcija, kuras rezultātā vārda sākotnējā skaņu sistēma tiek vienkāršota.

Tā kā latviešu valodas (arī pētījamo izlokšņu) fonētiskā sistēma ļauj diezgan tuvu atveidot lietuviešu valodas (izlokšņu) skaņu sistēmu, tad lituānismu vokālismā notikušas nelielas pārvirzes.

Vokāļu kvantitatē atkāpes no lietuviešu valodas sastopamas atsevišķos gadījumos (var būt arī paralēli varianti gan ar īsu, gan garu vokāli). Tā substantīvs iznīkēls Akn saknē fiksēts ar īsu i, bet pa'nīkēls Gārs ar geru ī, kaut arī lietuviešu valodā abos gadījumos saknē ir uzsvērts garais y. K. Ancītis to skaidro ar Aknīstes izlokšnes verba formas iznīkt ietekmi (Ancītis Akn. izl. 15). Savukārt substantīva pa'nīkēls izskaņā nav atveidots garais é. Garais é var būt saīsināts arī saknē, sal., piem., lei. šerikas un šeriks Gārsenē. Garais ū atsevišķos aizguvumos ir atveidots ar īsu u, piem., lei. ūsmalas un ušmolas Laš, bet substantīvā žibūte Gārs piedēkļa u tiek pagarināts, sal. lei. žibūté; tāpat pagarināts i vārdā smičus, sal. lei. smičius. Savukārt substantīvā grūšņa² Laš garais vokālis ū ir saglabāts, sal. lei. grūšniá. Viena lituānisma varianti ir:

erelis vai erēlis, padegelis vai padegēlis.

Kvalitatīvas pārmaiņas lituānismu vokālismā izpaužas galvenokārt kā pārskana, tāpēc fiksētās lituānismu formas pētījamās izloksnēs nav adekvātas.

Lašu izloksnē ienākuši lituānismi d'āšra un ķātūrka² (sal. lei. lit. dešrà, ketūrka), kur e pārskanots par a. K. Ancītis atzīst, ka Aknīstes izloksnē senākos aizguvumos sastop a, bet jaunākos - e (Ancītis Akn. izl. 66). Šādu e pārveidojumu par a neuzsvērtā pozīcijā pazīst arī austrumaukštaišu izloksnēs (Zinkevičius 1966, 54). Savukārt Gārsenē, kur nenotiek pārskana, aizguvums ienācis ar e saknē, kas atbilst lietuviešu literārās valodas formai.

Lašos fiksētajā lituānismā ušmalas (sal. lei. lit. ušmalas) patskanis a pārvērsts par o. Šāda pārskana sastopama arī Aknīstes un Prodes izloksnē. Kā norāda K. Ancītis, a refleksu aina Aknīstes izloksnē ir ļoti komplicēta. Skaņas kvalitāte var būt atkarīga arī no uzsvara. Tā partikulu gòn Aknīstē runā tikai ar o (arī dìzgòn), bet neuzsvērtā zilbē lituānismā ga'na saglabāts a (sal. lei. ganà) (Ancītis Akn. izl. 48, 59).

Pētījamo izlokšņu lituānismos palaikam i tiek pārskanots par y, piem., Laš žyglys (sal. lei. žiglus), bet Gārs žigls; Akn šyruks, bet Gārs širuks (arī šeriks) (sal. lei. lit. šerikas). Forma ar i resp. y saknē acīmredzot ienākusi no austrumaukštaišiem, kur garais é var būt sašaurināts tik tāl, ka tuvinās patskanim i (Zinkevičius 1966, 74-75).

Lituānismos divskanis ie Aknīstē, Lašos un Prodē parasti tiek pārskanots par ī, piem., gìdréitís Akn, bet gledrs

Gārs (sal. lei. giēdras, giēdrytis).

Dažādi ir arī leišu divskaņa uo refleksi aizguvumos. Austrumaukštaišu izlokšnēs uzsvērtu divskani uo runā kā ua (skat. karti Zinkevičius 1966, 503). Pētījamās izlokšnēs ir lituānismi, kur runā uo vai u, piem., puóčkèls Gārs, Laš (sal. lei. lit. puódkéllis) un puckèl's Laš.

Lašos fiksēts substantīvs žvèiris, tam atbilst lei. lit. žvairỹs. Aknīstes izlokšnē divskaņa ai vietā dažkārt sastop ei, piem., dèikc 'daikts'. K.Ancītis to skaidro kā hipernormālismu (Ancītis Akn. izl. 44). Taču domājams, ka Lašu izlokšnē fiksētajā lituānismā parādās austrumaukštaišu valodas fonētiskā īpatnība, kur divskaņa pirmais komponents ir neskaids (Zinkevičius 1966, 93).

Pētījamās izlokšnēs ir jāsastopas ar atsevišķām neregulārām fonētiskām parādībām. Dažreiz fonētiskas neatbilstes devējvalodas vārdam var tikt skaidrotas ar kontamināciju (skat. arī Vaba 1977, 276). Arī K.Ancīša Aknīstes izlokšnē fiksētais lituānisms šòupù klèš 'šūpoles' iespējams radies, kontaminējoties la. šòupùlèš un lei. sūpuóklèš 'šūpoles'. Tāpat laikam veidojies dègučņiks Pro un dagučņiks² Akn 'kāda vabole', kontaminējoties lei. degùtininkas 'skrejvabole' un degùčius 't.p.'; mežaga kùks² Pro 'lietaskoks' no la. mežs un lei. izl. mèdžiaga 'koki; izejmateriāls'; šàipla² Pro 'bilvēks, kas vienmēr smejas' no la. šaipīties un lei. šyplà 'zobgalis, izsmējējs'; ùntežmola Pro 'ežmala, eža' no la. ežmala un lei. izl. ùntežys 'ežmala'.

Tā kā latviešu un lietuviešu valodas (un izlokšņu) vo-

kālisma sistēma ir ļoti līdzīga, tad pārmaiņas lituānismu vokālismā ir nelielas, izpaužas galvenokārt kā pārskaņa. Regulāri tā vērojama Aknīstē aizgūtajos vārdos. Lašu un Prodes izloksnē lituānismos pārskaņa palaikam nenotiek, bet Gārsenes izloksnē tā gandrīz nav sastopama.

Kā norādīts iepriekš, pētījamā apvidū ir pastāvējuši ne tikai iekšējie latviešu un lietuviešu kontakti, bet arī ārējie, piem., satiekoties tirgos u.tml. Iespējams, ka ārējos kontaktos vairāk dzirdēta lietuviešu literārā valoda. Līdzīgi arī pētījamās izloksnēs: svešu cilvēku klātbūtnē runā latviešu literāro valodu. Aizgūvumi ar lietuviešu literārajai valodai raksturīgu vokālismu var būt šādu kontaktu rezultāts¹; izloksnēs tie laikam ir jaunāki aizgūvumi.

Konsonantisms. Konsonantisms abās kontaktvalodās, sevišķi to izloksnēs, ir ļoti līdzīgs, tāpēc vērojama galvenokārt līdzskaņu viegla adaptēšanās. Pirmām kārtām, jāmin lietuviešu valodai un tās izloksnēm raksturīgā konsonantu palatalizācija. Pētījamās latviešu izloksnes šai ziņā atšķiras. Vistiešāk lituānismos palatalizēti līdzskaņi ir atveidoti Aknīstes izloksnē, jo tanī tāpat kā lietuviešu valodā līdzskaņi tiek palatalizēti priekšējās rindas patskaņu priekšā. Lašu un Prodes izloksnē līdzskaņi parasti tiek mīkstināti celma beigās. Tikai dažos lituānismos šeit palatalizācija saglabājusies arī vārda sākumā, piem., d'āšra Laš, gližinoát

¹Sal. Bušs 1986, 188 par pierobežas izlokšņu leksikas un kaimiņtautas literārās valodas attieksmēm germānismu sakarā.

Pro. Gārsenes izloksnē (tāpat kā latviešu literārajā valodā) leišu palatalizētie līdzskaņi gandrīz vienmēr tiek runāti cieti (izņemot k, g, l, ŋ), piem., bičūl's Akn, bičūl's Laš, bičūlis Pro, bet bičūolis Gārs (lei. val. ir palatalizēti b, č, l); gīd'reit'is Akn, bet giedruoties Gārs; pašul'ę Akn, pašal'ę Laš, Pro, bet pašale (dažreiz arī pašal'ę) Gārs.

Lietuviešu palatalizētais g priekšējās rindas patskaņu priekšā saknes sākumā izloksnēs atveidots kā mīkstais g, piem., gēl's Akn, gēlumbę Pro, giedruoties Gārs.

Citādi adaptēts ir leišu palatalizētais k. Vārda sākumā pētījamās izloksnēs runā k, piem., ķeipt Akn, ķetūrka¹ Gārs, celma beigās priekšējās rindas patskaņu priekšā līdzskanis var būt arī palatalizēts, apīdvakis, patāļkes Laš, bet lēņkis Gārs, Laš.

Dažreiz sastop vairākus viena un tā paša vārda variantus - gan ar cieto, gan palatālo vai palatalizēto līdzskani (pat vienā izloksnē), piem., pīntēnis, pīntinis Pro; dagučniks Akn un dęgučņiks Pro; āldaūņiks Akn un āldaūņiks Pro; paķelę Laš un paķel'ę Akn; kvašulinę Pro un kvašal'inę Gārs, Pro u.c.

Līdzskanis š dažkārt atveidots ar s, ž aizstāts ar z, piem., ķimst Akn no lei. kiṃšti; gēlzinis Laš no lei. gelži-nis; tāpat g priekšējās rindas patskaņu priekšā reizēm var būt pārveidots par dz, piem., lūņziniéks Pro no lei. izl.

¹Gārsenē fiksēts arī k > č lituānismā čapaslis, kaut gan parastāks ir aizguvums ķepesls. K. Ancītis šādu pārveidojumu Aknīstē skaidro ar ienācēju izrunu (Ancītis Akn. izl. 119).

*lungininkas. Šādi pārveidojumi lituānismu konsonantismā, iespējams, liecina par to lielāku senumu.

Pētījamās izloksnēs sastopami arī citi lituānismi, kuros ir neregulāri skaņu pārveidojumi. Aizguvumu fonētiskā neatbilstība devējvalodai bieži vien izskaidrojama ar tautas etimologiju, t.i., mazpazīstami vai nesaprotami svešvalodas vārdi aizguvējvalodā iegūst citu formu (vai citu nozīmi) pēc līdzības ar labāk saprotamiem vārdiem (par to arī Лизани 1956, 131).

K.Ancītis vārdu ūntrupš 'ūtrupe' skaidro kā radušos no ūtrupē, bet ar lietuviešu tautas etimologiju, saistot vārdu ar lei. añtras 'otrs', ko Aknīstes lietuvieši runā ar un (Ancītis Akn. izl. 87). Domājams, ka vārds ūtrupe vispirms varētu būt aizgūts Aknīstes lietuviešu valodā, kur notikuši pārveidojumi. No leišu valodas tas kā aizguvums atgriezies Aknīstes izloksnē.

Arī aknīšānu aizgūto verbu rouģinoát K.Ancītis skaidro ar tautas etimologiju. Pēc viņa domām, verbs rouģinoát 'kūpināt; smēķēt' aizgūts no lei. rūkinti 'kūpināt', tautas izpratnē saistot to ar roukt 'rūgt' (Ancītis Akn. izl. 87, 119). Savukārt g vārdā piģinoát 'kaitināt' kā uzskata K.Ancītis, laikam ir radies no kd, sal. lei pýkdinti 't.p.' Manuprāt, arī verbs rouģinoát ir radies pārveidojot kd pār g (sal. lei. rūkdinti 'kūpēt, dūmot') un ir skaidrojams tāpat kā verbs piģinoát.

3.2. Aizguvumu morfoloģiskā adaptācija

Analizējot lituānismu morfoloģisko adaptāciju, nepieciešams noskaidrot aizguvumu formālos rādītājus, kas raksturo dzimti, skaitli, atsevišķas locīšanas pazīmes, aizgūto vārdu pielāgošanos aizguvējvalodas morfoloģiskajai struktūrai kopumā.

Morfoloģiskās struktūras līdzība latviešu un lietuviešu valodā ļauj deklinējamiem un konjugējamiem aizguvumiem pilnīgi iekļauties latviešu valodas morfoloģiskajā sistēmā.

Dzimte. Dzimtes kategorija kā nomināla kategorija vispatstāvīgākā veidā parādās l i e t v ā r d o s. Tā ir viens no priekšmetiskuma izpausmes līdzekļiem un ļauj klasificēt lietvārdus pēc formas un nozīmes (Mllvg I 378-379). Turklāt lietvārdi ir lielākā pētījamo izlokšņu lituānismu daļa, tāpēc ir nozīmīgi raksturot lietvārda kategoriju izpausmi šajos aizguvumos. Lituānismu dzimte lielāko tiesu atbilst lietuviešu vārdu dzimtei, sakrīt arī to vēsturiskie celmi, taču galotnes tiek atveidotas ar pētījamo izlokšņu galotnēm.

Salīdzināsim galotņu atbilstmes abās kontaktvalodās:

Lei. val.

vsk. -as

aitivaras

kēmuras

krēkenas

šerikas

žibikas

La. val.

-s àitivars

ķēmurs

kreķēnc (-ns)

šeriks

žibiks

	žlaūgtas		žlāukc (-ts)
dsk. <u>-(i)ai</u>	dviračiai	<u>-i</u>	dvirači
	patalkiaĩ		patalki
	ražaĩ		raži
	spirginiaĩ		spirgini
	virtiniaĩ		virtini
vsk. <u>-is, -ys</u>	netikėlis	<u>-is</u>	netikėls (-lis)
(a-aukšt.	panykėlis		panikėls (-lis)
arī <u>-is₁</u> <u>-ys₁</u>)	piršlỹs		piršlis
	šakalỹs		šakals (-lis)
	šveplỹs		švėplis
vsk. <u>-a, -(i)a</u>	dešrà	<u>-a, -'á'</u>	dāšra
	drànga		dronga
	kalavija		kalaveja
	ailià		aila
	gryčià		griča
	grūšnià		grūšna
	kuzià		kužä
dsk. <u>-os</u> (a-aukšt. <u>o</u> ir garš	pāgiros	<u>-as</u>	pagiras
vai pusgarš <u>a</u> vai <u>a</u> ar <u>o</u> pieskanu ²)			
vsk. <u>-ė</u>	gelumbė	<u>-ę</u>	gėlumbę
	giminė		giminę

¹Zinkevičius 1966, 217.

²Tas pats, 478.

	kekē		ķeķe
	kùzē		kuzē
	pakelē		paķelē
	subinē		subinē
	žāgrē		žagrē
	žibùtē		žibùtē
dsk. <u>-ēs</u>	dùlkēs	<u>-es</u>	dùļķēs
	šùkēs		šukēs

Izlokšnēs ir fiksēti vairāki lituānismi, kuru dzimte nav mainījusies, salīdzinot ar formu lietuviešu valodā, tomēr ir mainījies vārda vēsturiskais celms, piem., lei. apydvakas - la. a'pidvakis; lei. tinginys - la. tìnginc (-ns, gen. -na); lei. žmogùs - la. žmùoks; lei. gaspadorius - la. gaspadoris un arī gaspadorę, ko lieto kā vīriešu dzimtes substantīvu.

Sieviešu dzimtē pētījamo izlokšņu lituānismiem palai-
kam sastopamas paralēlformas ar -e vai -a (vai arī vienu galotni aizstāj otra). Šāds formu paralēlisms latviešu izlokšnēs, domājams, radies austrumaukštaišu ietekmē, kur ē-celmu galotnē ir sastopams ne tikai garš vai pusgarš e, bet arī plats e ar a nokrāsu (Zinkevičius 1966, 483), sal. lei. abišalē - la. ābišala; lei. izl. duntuvē - la. duntavas, duntavę; lei. kiaulē - kaule, koula; lei. kelnēs - la. ķelnās; lei. izl. pāgrundos - la. pagrūndę; lei. varlē - la. vārļa; lei. vēgēlē - la. vēgela.

Atsevišķiem lituānismiem pētījamās izlokšnēs vērojamas dzimtes svārstības, piem., lei. gručē siev. dz. - la. gruča,

gručę un vīr. dz. gručī; lei. graūsmas vīr. dz. - la.
grāusms un siev. dz. grāusmę; lei. abrākas vīr. dz. - la.
obraks un siev. dz. abraka; lei. lašīniaī, vīr. dz. - la.
lašīni un siev. dz. lašīņa.

Lituānismam adaptējoties, var notikt arī dzimtes maiņa (salīdzinājumā ar lietuviešu valodu), piem., lei. alavijas - la. alavija; lei. gāzas - la. gažę; lei. garčīus - la. gārča, kur vīriešu dzimtei lietuviešu valodā atbilst sieviešu dzimte latviešu valodā; lei. kārštīnė - la. kārštīnis; lei. gūnga - la. gūngis, kur sieviešu dzimtei lietuviešu valodā atbilst vīriešu dzimte latviešu valodā.

Vienīgi substantīva ķėvīnę dzimtes maiņa (sal. lei. ķėvinas 'slikts zirgs, kleperis, zirgelis') ir sementiski pamatota, jo Aknīstes izloksnē ķėvīnę nozīmē 'ķėvīte; maza noliesējusi ķėve'.

Lituānismiem, kas pētījamās izloksnēs adaptējušies kā iio-celma vai ē-celma lietvārdi, tāpat kā pētījamo izlokšņu lietvārdiem celma beigās notiek līdzskaņu mija, piem., kārštīnis, gen. kārštīņa; bičūls(-lis), gen. bičuļa; gēls(-zis), gen. gēlža; ķīrmis, gen. ķīrmja; padegēls(-lis), gen. padegēļa; ģirtuókļę, dsk. gen. ģirtuókļu; paķelę, dsk. gen. paķeļu.

No lietuviešu valodas aizgūtie substantīvi ir adaptējušies o-celmu, io - celmu un iio - celmu paradigmā vīriešu dzimtē (izņemot u- celma lituānismu smīčus) un ā-celmu, iā-celmu un ē- celmu paradigmā sieviešu dzimtē.

Skaitlis. Abu skaitļu formas ar vienādu leksisko nozīmi

ir skaitāmiem priekšmetiem (Mllvg I 382). No lietuviešu valodas aizgūto lietvārdu lielākā daļa nosauc skaitāmus priekšmetus. Līdz ar to šiem lituānismiem, tāpat kā vārdiem lietuviešu valodā, ir abu skaitļu formas ar vienādu leksisko nozīmi. Atsevišķi no lietuviešu valodas aizgūti lietvārdi tiek lietoti tikai vienskaitlī vai daudzskaitlī.

Daļai vienskaitlinieku un daudzskaitlinieku tās pašas skaitļu formas atbilst arī lietuviešu valodā, piem., kreķens² 'jaunpiens, pirmpiens; cepts jaunpiens' - lei. krekenā 't.p.'; grāusme, grāusms² 'pērkons' - lei. grāusmas 't.p.'; giltine² 'nāve, nāves personificējums' - lei. giltinē 't.p.'; gelūmbe² 'smalka vadmala' - lei. gelumbē 'plāna, smalka vadmala'; suktinis '20. gados populāra lietuviešu deģa' - lei. suktinis 't.p.'; dvirači 'divriči; rati ar diviem riteņiem baļķu vešanai vasarā' - lei. dviračiai 'divriči'; pagiras 'nelabums pēc alkoholisku dzērienu lietošanas' - lei. pāgīrios 't.p.'; raži 'kūļa resgaļi' - lei. ražai 't.p..

Dažreiz vienskaitlinieku un daudzskaitlinieku adaptācijā vērojamas svārstības. Tā lietvārds dūķes² 'nogulsnes, netīrumi', tāpat kā lei. valodā, arī pētījamās izloksnēs biežāk tiek lietots kā daudzskaitlinieks, taču Gārsenē un Lašos ar to pašu nozīmi sastop arī vienskaitļa formu dūķe². Vienskaitļa forma dūķē 'puteklis' fiksēta arī J.Kulitāna "Gārseniešu dialekta vārdnīcā". Lei. daudzskaitliniekam lašīniai 'speķis' Gārsenes un Lašu izloksnē atbilst daudzskaitlinieks lašīni 't.p.', bet Prodes izloksnē to lieto kā vienskaitlinieku; lei. vienskaitliniekam grūcē 'miežu putraimu un

zirņu zupa; biezputra' Prodes izlokšnē atbilst vienskaitlinieki gruča, gručē 'grūbu biezputra; grūbu zupa', bet Aknīstes izlokšnē - daudzskaitlinieks gručī 'grūbu ēdiens'.

Reti ir vērojama skaitļa maiņa, piem., lei. daudzskaitlinieks pāgrundos 'mīklas paliekas maizes abrā, sakasnis; pārpalikumi, kas izgramstīti no kāda trauka' Prodes izlokšnē adaptējies kā vienskaitlinieks pagrūnde² 'pārpalikums', bet lei. vienskaitlinieks čiūžas 'nevērtīgi graudi, pelavas' - kā daudzskaitlinieks čuži 'gruži, siena atbiras'.

Kā rāda iepriekš aplūkotie lietvārdi, skaitļa svārstības vai tā maiņa saistīta galvenokārt ar lituānismu semantiskās struktūras pārvirzēm.

No lietuviešu valodas aizgūto a d j e k t ī v u Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes izlokšnē ir maz. Aizgūtie adjektīvi ieguvuši tādu gramatisko noformējumu, kāds ir raksturīgs pētījamo izlokšņu sistēmai. Tie adaptējušies izlokšnēs kā o- celma vai ā- celma vārdi; arī adjektīvi ar galotni -us atveidoti kā o- celmi:

lei. giēdras
girtas
žābalas
žēbras
žiglus

la. giedrs Gārs, gīdryš¹ Akn
girc (-ts) Gārs, Laš, Pro
žabāls Gārs, Laš, Pro
žēbrs Gārs
žigls Gārs, žyglyš¹ Laš

No lietuviešu valodas aizgūtie v e r b i gramatiski

¹Galotnē -y- tiek iesprausts starp skaneni un troksneni izrunas atvieglšanai.

noformēti tāpat kā pētījamo izlokšņu verbi. Visās četrās izloksnēs verbu formas nav adekvātas. Pētījamās izloksnēs no lietuviešu valodas aizgūtie verbi nenoteiksmē beidzas tāpat kā latviešu literārajā valodā - tiešie ar formantu -t, atgriezeniskie - ar -ties, kam atbilst: -t Gārs, Laš (reti) Pro; -t' Akn, Pro un -tiés Gārs (retāk Pro); -tís Laš; -tís Pro; -tís Akn.

No lietuviešu valodas aizgūtie verbi (atšķirībā no internacionālajiem aizguvumiem) ir gan pirmatnīgi, gan atvasināti. Tie pilnīgi iekļāvušies izlokšņu verbu konjugēšanas sistēmā. Lituānismi ienākuši tajos celmos, kas pētījamās izloksnēs ir vairāk izplatīti.

Pie o- celmiem pieder daži atvasināti aizguvumi, kuri beidzas ar -ēt, piem., girkstēt 'čirkstēt, džirkstēt', gērgzdēt Laš 't.p.' (sal. Ancītis Akn. izl. 232). Arī io- celmos ienākuši tikai daži aizguvumi, piem., gauptís (bt-) Akn 'skaļi priecāties, lielīties', nūsašērtiés Pro 'mest spalvu, noplukt'. Vairākus aizgūtos verbus loka kā sto- celmus, piem., igēist Laš 'kārot, iekārot', ķeip't Akn 'vilkt dzīvību', ķimst Akn 'rit, ēst', prapūlt Laš 'pazust', sastipt Gārs, Laš 'nosalt, sastingt', žylpt (-bt-) Laš 'uz laiku zaudēt spēju redzēt'. Pēc ēio- celmu parauga lokāmi lituānismi šeķinēt Akn 'izvaicāt', ķebērēt Laš 'ķepuroties; aizskart ar rokām; lēni, neveikli kustēties (par mazu bērnu)', žlebi-nēt Akn 'lēni, negribīgi košļāt, zelēt; neskaidri runāt', ōio- celmos ienākuši, piem., verbi švepluót Gārs 'šļupstēt, neskaidri runāt', žlábút Akn 'bez zobiem košļāt, valstīt pa muti'. io- celmu grupā iekļāvušies aizgūtie verbi izgrūndít

Gārs, Laš 'iztīrīt, izskrubināt mīklas paliekas no abras',
ķirmīt Laš hum. 'gulēt', vālgīt Laš hum. 'ēst' u.c. Kā i-celmi pētījamās izloksnēs ienākuši tikai daži lituānismi, piem., žibēt' Akn. 'zibēt', žourēt' Akn 'skatīties, lūrēt'. Nedaudzi lituānismi iekļāvušies ā-celmos, piem., maigeit' Akn 'spaidīt', šaipeitīs' Akn 'smīknāt, izsmiet; smieties, vaikstīties'.

Dažreiz ir vērojamas svārstības, t.i., viens un tas pats aizgūtais verbs izloksnēs konjugējams dažādi: giedrītis Gārs 'skaidroties (par laiku)' kā īio - celma vārds, gīdroātis Laš 't.p.' - kā āio- celms; žlebinēt' Akn 'lēni, negribīgi košļāt, zelēt; neskaidri runāt' - kā ēio - celms, bet žlabināt Gārs 't.p.' - kā āio - celms.

Kā āio - celmi un kā ā - celmi lokāmi verbi ar izskaņu -ināt, piem., piģinoāt Laš, Pro 'kaitināt' (Gārsenē tikai kā ā - celma vārds), rouģinoāt' Akn 'smēķēt', (p'e)kūpināt' (skat. arī Ancītis Akn. izl. 239).

Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes izloksnē aizgūti tikai daži a d v e r b i. Aizgūtie adverbī saglabājuši lietuviešu valodai raksturīgo formantu -ai, nevis ienākuši ar latvisko -i, piem., agūlnai¹ Akn, agūlnai Laš, apgūlnai, apgūlnai Gārs (sal. lei. apgūlniai, agūlniai); labai Akn; ūnai Akn, Gārs, Laš u.c.

¹K.Ancītis norāda, ka p zudums adverbā agūlnai (no lei. apgūlniai) nav fonētisks, bet noticis laikā poļu ogólnie ietekmē (Ancītis Akn izl. 14-15). Tomēr fonētiskais leišu adverbā variants bez p un novecojis adj. agūlnas ir arī lietuviešu valodā, turklāt tie izolatīti tuvu pētījamām izloksnēm - Rokišķu, Utenas, Kupišķu apkaimē (LKŽ I 28).

J. Endzelīns adverbu ar -ai atvasināšanu blakus adjektīviem skaidro ar leišu valodas ietekmi (Endzelīns Lvg 611). Šādi adverbi sastopami arī pētījamā apvidū, piem., adv. garai blakus adj. gārš, adv. pīlnai blakus adj. pīlns Gārse- nes izloksnē. Savukārt blakus adverbiem agūļnai (un tā fonē- tiskajiem variantiem), lābāi, ūmāi pētījamās izloksnēs nav šīs pašas saknes adjektīvu (lābāi un lābs atšķiras semantis- ki), tāpēc tie uzskatāmi par aizgūtiem pretstatā adverbiem, kuri beidzas ar formantu -ai gaidāmā -i vietā.

Arī K. Ancītis atzīst, ka no katra adjektīva var dari- nāt adverbu ar -ai un ka tie tiek lietoti galvenokārt adjek- tīva pastiprinājumam.

Pēc cilmes šādi adverbi var būt arī lietuviski (īpaši tie, kurus akcentē tāpat kā lietuviešu valodā), piem., lā'bāi, ūmāi, vy'sāi, sāusme'nāi (Ancītis Akn. izl. 27, 205, 206). Arī pēc M. Brences domām Latvijas dienvidaustrumos ir aizgūts adverbu formants -ai (Brence 1967, 79). Iespējams, ka šāds -ai izloksnēs saglabājies lietuviešu valodas ietekmē.

Vārddarināšana. Vārddarināšanas sakarā ir jārunā galve- nokārt par divu vārdšķiru aizgūvumiem no lietuviešu valo- das - lietvārdiem un darbības vārdiem. Šie lituānismi pēc morfoloģiskās struktūras ir primāri vai atvasināti vārdi. Aizgūti ir tikai daži salikteņi. No adaptācijas viedokļa uz- manību saista atvasinātie lituānismi un to pielāgošanās lat- viešu valodas morfoloģiskajai struktūrai. Jāatzīst, ka lat- viešu un lietuviešu valodas (arī izlokšņu) morfoloģiskās struktūras līdzība ir ļoti ietekmējusi aizgūvumu adaptāciju.

Aizguvumu ar latviešu valodai svešiem vārddarināšanas elementiem ir visai maz.

Priedēkļi. Tā kā priedēkļi abās valodās ir līdzīgi (vai pat vienādi) un līdz ar to savstarpēji viegli saistāmi, tad līdzīgie leišu priedēkļi pa lielākai daļai tiek aizstāti ar atbilstošiem latviešu priedēkļiem.

Tā lei. i- izloksnēs atveidots ar ie- (Gārsenes izloksnē) vai ì-; iš- ar iz-, su - ar sa-, piem., lei. i - geĩsti - ìe-gèist Gārs, ì-gèist Laš; lei. ĩ-geidis - ì-gèida Laš; lei. iš-graũš! - iz-graũš! Laš; lei. izl. iš-grúnáyti - iz-grúndít Gārs, Laš; lei. iš-nýkèlis - iz-niķèls Gārs, Laš; lei. izl. su-lúmdyti - sa-lúmdít Gārs, Laš, Pro; lei. su-stípti - sa-stípt Gārs, Laš.

Tikai divi atvasinājumi ir aizgūti ar lietuviešu valodai raksturīgiem priedēkļiem. Tie ir substantīvi uškũrs Gārs, Laš, Pro no lei. uškũrys un unteža Laš, Pro no lei. izl. untežis (lei. lit. ant-). Acīmredzot, aizgūstot šos vārdus, tie nav uztverti kā atvasinājumi.

Piedēkļi resp. izskaņas. V e r b u piedēkļi latviešu un lietuviešu valodā ir visai līdzīgi (lietuviešu valodā to gan ir vairāk). Leišu piedēkļi pētījamās izloksnēs tiek atveidoti ar latviešu valodai raksturīgiem piedēkļiem. Tā kā pētījamās izloksnēs vokāļi var tikt pārskanoti dažādi, atveidojot leišu verbu piedēkļus resp. izskaņas, rodas fonētiski varianti.

Lietuviešu izskaņa -éti izloksnēs tiek atveidota ar -ét, piem., lei. gergzd-éti - gèrgzd-ét Laš; izskaņa -inti ar

-inát vai fonētiskajiem variantiem -inoát, -inoát', piem., lei. daīl-inti -dāil-inoát' Pro; lei. kīb-inti - kīb-inát Gārs; lei. pýkd-inti -pig-inoát Laš, Pro; leišu izskaņa -yti(s) izlokšnēs aizstāta ar -ít(iés) vai fonētiskajiem variantiem -ít(ís), -eít', piem., lei. izl. išgründ-yti - izgründ-ít Gārs, Laš; lei. giēdr-ytis - giedr-ítiés Gārs; lei. šaip-ýtis - šaip-ítís Laš; lei. maīg-yti - maīg-eít' Akn; leišu izskaņa -(i)uoti atveidota ar -uót, piem., lei. dulk-iúoti - dūķ-uót Gārs, Laš; lei. švepl-úoti - švepl-uót Gārs; arī leišu izskaņa -oti(s) atveidota ar izlokšņu -uót(iés), piem., lei. kēber-otis - ķebur-uótiés (Gārs) (izņēmums ir verbs ald-ótís Pro, sal. lei. ald-otis). Tā kā lietuviešu valodā verbu piedēkļu ir vairāk, ar vienu un to pašu izskaņu latviski var tikt atveidotas dažādas lietuviešu izskaņas. Pētījamās izlokšnēs ar izskaņu -inēt resp. -inét' aizstātas divas lietuviešu izskaņas -enti un -inēti, piem., lei. sekin-inēti - seķ-inét', lei. žleb-énti - žlēbi-nét' Akn. K. Ancītis raksta, ka verbu ar izskaņu -inēt (mantotu un aizgūtu) Aknīstes izlokšnē ir diezgan daudz, bet daudz maz droši par aizguvumiem var atzīt tikai tos vārdus, kuriem ir vēl kādas pazīmes, kas rāda svešo cilmi (Ancītis Akn. izl. 185).

Daudz ar izskaņu -inēt atvasinātu verbu ir Gārsenes izlokšnē, piem., čupinét, garginét, kārcinét, klāušinét, lupinét, prašinét, spirinét, trāpinét (visi tie ir fiksēti arī Aknīstes izlokšnē). Daļa šo verbu (čupinēt, lupinēt, prašinēt, trāpinēt) ir fiksēti arī Lašu izlokšnē, maz to

ir Prodes izloksnē (trapinēt). Iespējams, ka šo atvasinājumu koncentrēšanos Aknīstes un Gārsenes izloksnē ir balstījusi lietuviešu un latviešu divvalodība, Gārsenes izloksnē tā var būt arī substrāta sekas. Ar -inēt atvasinātajiem vārdiem ir pamazinājuma nozīme¹, kurai zūdot izskaņa -inēt bieži vien tiek aizstāta ar literārajā valodā izplatīto izskaņu -ināt (Ancītis Akn. izl. 184). Šāda parādība vērojama arī Gārsenes izloksnē, kur ir liela latviešu literārās valodas ietekme (sal. lei. žleb-énti un žleb-inát Gārs).

Arī no lietuviešu valodas aizgūto s u b s t a n t ī v u piedēkļu resp. izskaņu adaptācijā vērojama tendence tos tuvināt izloksnēs lietojamām izskaņām. Lietuviešu un latviešu substantīvu piedēkļu resp. izskaņu līdzība runātajiem dod iespēju šīs morfēmas diezgan precīzi atveidot atbilstoši izlokšņu fonētiskajai sistēmai.

Abās valodās ir liela lietvārdu darināšanas piedēkļu dažādība. To daudzveidība parādās arī lituānismos. Lietuviešu piedēkļiem -ēl-, -él- pētījamās izloksnēs atbilst -gl- vai -ēl-, piem., lei. padēg-élis - padeg-ēls Gārs; lei. višt-ēlé - vištēlē Akn; lei. netik-élis - netik-ēls Laš; lei. panyk-élis - pānīk-ēls Gārs. Visiem aizgūtajiem vārdiem, tāpat kā atbilstošajām leksēmām lietuviešu valodā, piedēkļi -el- un -ēl- - piešķir nievājuma nokrāsu. No piedēkļiem ar -l- lituānismos vēl sastopams piedēklis -ul- un pie-

¹Tāda pati nozīme ir arī leišu vārdiem ar -inēti, sal., piem., Vitkauskas 393, 407 u.c.

dēklis -uol- vai -ūl-, piem., lei. šurp-ulys - šurpuls Gārs; lei. bič-iūlis - bič-ulis Pro; lei. bič-uōlis - bič-uolis Gārs, bič-ūls Laš.

No piedēkļiem ar -n- pētījamās izloksnēs tiek lietoti lituānismi ar -in-, kam arī lietuviešu valodā atbilst tas pats piedēklis, kurš realizējas dažādās izskaņās, piem., lei. pìnt-inis - pìnt-inis Pro; lei. gilt-inē - gìlt-inē Laš; lei. gim-inē - gim-inē Akn. Literārās valodas ietekmē šiem lituānismiem ir radušies varianti ar izskaņu -ene (pìnt-enis Pro, gìlt-enē, gim-enē Gārs, Laš); variantu nav aizguvumam sukt'inis Pro un ķēvinē Akn.

K.Ancītis norāda, ka Aknīstes izloksnē lietvārdiem ar izskaņu -inis, -ine vēl izjūtama adjektīva daba (Ancītis Akn. izl. 152). Tāpēc acīmredzot lei. adj. gelžinis uztverts kā substantīvs un blakus aizgūtajam vārdam gēlš(-zis) no lei. gelžis 'dzelzs; asmens; vienkāršs nazis' Lašos ienācis lituānisms gēlžinc(-inis), gēlženc(-enis) ar to pašu nozīmi kā Aknīstes izloksnē - niev. 'neass nazis'.

No piedēkļiem ar -k- lituānismos sastop vairākus piedēklus: -ik-, -ik-, kam leišu valodā atbilst piedēklis -ik-; -uk- (lei. -(i)uk-) un -ak- (lei. -(i)ok -). Izskaņa -iks Aknīstes izloksnē, pēc K.Ancīša novērojumiem ir sveša, domājams, ka tās vietā stājusies izskaņa -ikis (Ancītis, Akn. izl. 174). Pētījamās izloksnēs ir tikai viens aizguvums ar -iks - lietvārds šer-iks, sal. lei. šer-ikas.

Substantīvu piedēkļi -āk- un -uk- pētījamā apvidū ir pazīstami kā deminutīvu darināšanas līdzekļi. Deminutīvus ar izskaņu -uks attiecina uz mazākiem priekšmetiem (nāk blāt

arī mīlināmā nokrāsa) nekā atvasinājumus ar -āks. Tomēr ne vieniem, ne otriem atvasinājumiem nav tik izteiktas mīlināmās nokrāsas kā atvasinājumiem ar -iņš (Ancītis Akn. izl. 173). Izskaņa -(i)ukas ar pamazinājuma nozīmi ir ļoti produktīva arī lietuviešu izloksnēs (Grinaveckis 1978, 45-51). Pamazināmā nokrāsa ir arī Gārsenes lituānismam vēršuks (sal. lei. veršiukas).

Piedēkli -ak- Aknīstes izloksnē parasti sastop citvaļodu cilmes vārdos (Ancītis Akn. izl. 172). Šā iemesla dēļ ir grūti raksturot piedēkļa semantiku, taču vārdiem ar -ak- neapšaubāmi nav pamazinājuma nozīmes. Lituānismā ēržaks Prodes izloksnē (sal. lei. eržiōkas, kur izskaņai -(i)okas ir pamazinājuma nozīme) izskaņa -aks acīmredzot ir semantiski pielīdzināta izlokšņu izskaņai -āks ar pamazinājuma nokrāsū.

Arī tādiem leišu piedēkļiem kā -uokl-, -ur-, -iz- u.c. pētījamo izlokšņu lituānismos atbilst tie paši piedēkļi vai to fonētiskie varianti, piem., lei. girt-uōklé - girt-uóklę Gārs, girt-ūklę Laš; lei. kēm-uras - ķēmūrs Gārs, Pro; lei. bumb-izà - būmb-zya Akn.

Lietuviešu izskaņu -(i)ninkas un -ykas atveidošanai pētījamās izloksnēs izmantota viena izskaņa -(i)nieks, piem., lei. aldau-niņkas - aldau-ņiks Pro; lei. *lung-ininkas - lūnž-iniņks Pro; lei. nabāšn-ykas - nabaš-ņiks Gārs, Laš, Pro.

Lietuviešu izskaņa -tuvē pētījamās izloksnēs nav atveidota, kā tas būtu gaidāms, ar -tuve, bet gan ar izskaņu -tava, piem., lei. dūn-tuvē - dūntavas, dūn-tavę Laš, Pro. Pēc K.An-

cīša domām, izskaņa -tava Aknīstes izlokšnē parādās tikai jaunos literārismos (Ancītis Akn. izl. 152). Tātad būtu jāsecina, ka duntavas ir jauns aizguvums, tomēr tam pretrunā ir fakts, ka šis atvasinājums sastopams jau J.Kurmina vārdnīcā, turklāt ar senāku piedēkli - duntive kalwia (Kurmin 76). Acīmredzot literārās valodas ietekmē izlokšņu lituānismā notikusi viena piedēkļa substitūcija ar citu, jaunāku, piedēkli.

Lietuviešu pamazināmā izskaņa -(i)ōtē atveidota ar -āte, piem., lei. višč-iōtē - višč-āte Gārs un tajā saglabāta pamazināmā nozīme. Aknīstes izlokšnē ar šo izskaņu tiek atvasināti arī latviskas cilmes vārdi. Tāpēc K.Ancītis izskaņu -āte uzskata par aizguvumu no lietuviešu valodas (Ancītis Akn. izl. 179). Gārsenes izlokšnē fiksēts aizgūts atvasinājums žibūtę, sal. lei. žibūtē, ko izlokšnes runātāji, iespējams, nemaz nav uztvēruši par atvasinājumu.

Tātad aizgūto vārdu beigu daļas, t.i., izskaņas, kas atšķiras no latviešu valodas, tiek aizstātas ar vairāk vai mazāk līdzīgām izlokšņu izskaņām, jo pilnīga nepārveidotu, neadaptētu vārdu aizgūšana varētu izjaukt līdzsvaru izlokšņu sistēmā.

Par aizguvumu iesakņošanos liecina arī tas, cik plaši veidojas aizgūto vārdu derivatīvie sakari.

"..aizgūtie vārdi lieži vien ir "vieninieki", proti, tiem blakus nav vai arī ir maz vārdu, kas būtu atvasināti no viena un tā paša pamatvārda" (Ahero 1967, 43-44). Kā liecina pētījamās izlokšnes, jaunu vārdu atvasināšana no aizguvumiem ir ierobežota. Kā piemēru var minēt nedaudzus atvasi-

nātus lietvārdus no aizgūtajiem substantīviem, adjektīviem vai verbiem, piem., žagrīc(-tis) Laš 'lemešarkls' no lituānisma žagrę 'spīļarkls; lemesnīca'; žgbrīte Gārs 'govs ar raibu purnu' no žgbrs 'tāds, kam ir raibs purns'; uškūr-nīks Pro 'sievastēvs', uškūrnicā Gārs 'neprecēta sieviēte, kurai ir māja un iespējama iegātņa ienākšana' no lituānisma uškūrs 'iegātnis'; žlebīnc'(-nis) Akn 'cilvēks, kas neskaidri runā' no aizgūta verba žlebīdēt 'lēni, negribīgi košļāt, zēlēt; neskaidri runāt'; tālāks pārveidojums no lei. atgirē 'apdziras' acīmredzot ir substantīvs girinas Pro 't.p.'.

Pētījamās izloksnēs sastopami atvasinājumi, kuriem nav atbilstošu formu lietuviešu valodā, taču to saknes rāda šo vārdu sakaru ar lietuviešu valodu: gilenis Pro 'ozolzīles', sal. lei. gīlēs 't.p.'; gīldę Gārs 'nātre', sal. lei. gīlti 'dzelt'; lūngības, lūņķības Gārs, lūņgi Akn 'raudzības', sal. lei. izl. lunkýti 'apmeklēt, apciemot'; žīņútoais Laš 'pareģis, zīlnieks', sal. lei. žynýs, žiniūnas, žinionis 'burvis'¹. Domājams, tie ir atvasinājumi no kādiem pētījamās izloksnēs agrāk funkcionējušiem lituānismiem.

No lietuviešu valodas aizgūtu salikteņu pētījamās izloksnēs ir maz. Aizgūto salikteņu adaptācija nav radījusi to struktūrā nekādas pārmaiņas. Būtībā to svešo cilmi rāda fonētiskās pazīmes, bet ne morfoloģiskā struktūra, jo tā ir līdzīga latviešu valodas salikteņu struktūrai, piem., dvi-rači Gārs, Laš 'divriči, rati ar diviem riteņiem baļķu ve-

¹Izvaltā fiksēts verbs žynuôt 'zīlēt'.

šanai vasarā' - lei. dvīračiai 'divriči'; puódķelis Gārs, pučkēls Laš 'lupata podu nocelšanai' - lei. púočkēlis 't.p.'. Lituānisma pečkuris Gārs, Pro 'krāsnkuris, rijas kurinātājs (Gārs)' - lei. pečkurỹs 't.p.', kas mūsdienā lei. valodā ir novecojis un kas radies kā hibrīdsaliktenis, pamatā ir no slāvu valodām aizgūtais substantīvs pečka un lei. verba kurti sakne. Šādu hibrīdsalikteņu ar pirmo komponentu peč- lei. valodā ir bijis visai daudz, bet mūsdienās tie visi ir novecojuši (skat. LKŽ IX 734-735).

Pētījamās izloksnēs no lietuviešu valodas visvairāk aizgūts substantīvu - apmēram 77%, 17% ir verbu, 2% - adjektīvu, 1% - adverbu un apmēram 3% - interjekciju, partikulu, saikļu¹. Tas, ka lielākā aizgūvumu daļa ir lietvārdi, izriet no lietvārdu nominatīvajām īpašībām. Aizgūto lietvārdu un verbu pārsvars pār aizgūto palīgvārdu skaitu atbilst stāvoklim, kāds pastāv valodā, jo valodai nevajag daudz palīgvārdu, kas veic gramatiskās funkcijas, taču vajag daudz vārdu, kas veic nominatīvo funkciju (skat. Martysiuk 3; Хауґен 1972, 374).

Gramatiskā struktūra valodu kontaktu ietekmei nepakļaujas tāpēc, ka tā ir vairāk formāla, nevis materiāla valodas sfēra (Хауґен 1972, 372).

¹Līdzīga statistika ir arī citu pētnieku darbos, piem., pētījumos par aizgūvumiem no latviešu valodas igauņu valodā (Vaba 1977, 276), par anglismiem ASV lietuviešu valodā (Глемжене 7).

3.3. Aizguvumu semantiskā adaptācija

No runātāja viedokļa, vārdam kā komunikatīvai vienībai leksiskā nozīme ir ļoti būtiska (par aizguvumu semantisko adaptāciju skat. arī Šaudiņa 1993).

Valodnieks V.Morkovkins atzīst, ka vārds nav zīme, bet dzīvs veidojums, ko tikai zinātniskas analīzes nolūkā var modelēt kā zīmi. Kā viss dzīvais, vārds nepaliek adekvāts pats sev laikā. Tas sevī ietver potences pārmaiņām^I (Морковкин 154-155). Šīs potences pārmaiņām, kā arī saskare ar citas valodas semantisko struktūru paspilgtina adaptācijas procesa daudzšķautnainību. Aplūkojot lituānismu iekļaušanos izlokšņu semantiskajā struktūrā, neapšaubāmi jāpievēršas tieši konkrēto izlokšņu leksiskās sistēmas iezīmēm. B.Reidzāne, analizējama mantoto zemkopības un lopkopības leksiku, raksta: "Pētījot sistēmu, kas veido izlokšņu valodu, jābalstās uz tiem pašiem principiem, ko ievērojam, pētījot atbilstošās sistēmas literārās valodas ietvaros" (Reidzāne 3). Tomēr jāņem vērā, ka izlokšņu valoda nav normēta (ja normu izprot no literārās valodas viedokļa) tā funkcionē tikai mutvārdu formā. Tas nozīmē, ka valodas normatīvu nosaka tikai tās attieksmes, kas izveidojušās pašās izlokšņēs. Ārējo faktoru ietekme, piem., savas izlokšnes salīdzinājums ar kaimiņu izlokšņēm, ar literāro valodu, nav tik nozīmīga. Daudz lielāka nozīme ir konsituācijai, kurā tiek lietots vārds. Īpaši svarīga tā ir, lietojot polisēmiskus vārdus. Tieši runas ekstra-

^IPotences pārmaiņām ir arī zīmei (V.Š.)

lingvistiskais konteksts (intonācija, žesti, psiholoģiskā sagatavotība runātāja un klausītāja savstarpējai sapratnei u.c.) veic vārda nozīmes realizāciju, jo, kā saka V. Žitņikovs, ekstralingvistiskie faktori ietekmē valodas attīstību tieši ar semantikas starpniecību (ЖИТНИКОВ 20). Tas nozīmē, ka, pētot izlokšņu leksikas semantiku, ir jāiegūst priekšstats par runas kontekstu, konkrēto situāciju, sadzīves apstākļiem, kuros tiek lietota atbilstošā leksēma. Šādu ziņu iegūšana ir iespējama tiešā aptaujā, kaut arī šādā veidā ne vienmēr var precīzi fiksēt nepieciešamās ziņas, jo informanta un pētnieka sarunā runas situācija tiek tikai atveidota, nevis veidojas dabiski (īpaši tas sakāms par ekspresīvo leksiku, kad vēlamā runas situācija jāveido iztaujātājam). Turklāt jaunāko informantu valodā bieži vien nav precīzas orientācijas konsituācijā, jo viņu vārdu krājumā atbilstošais lituānisms ir pasīvajā, nevis aktīvajā leksikā. Precīza runas situācijas apraksta parasti nav arī vārdnīcās, izlokšņu materiālu vākumos, kartotēkās u.tml. fiksētajiem lituānismiem. Jāņem vērā, ka mutvārdu formai ir raksturīga vārda lietošanas aptuvenība, t.i., pastāv zināma semantiska difūzija (Королюкова РДМ 16-19). Protams, vārdam kā komunikatīvai vienībai ir nostiprinājusies kāda nozīme, tomēr šīs semantiskās robežas dažos gadījumos var būt diezgan nenoteiktas, plūstošas. Pētījamās izloksnēs semantiskā difūzija izpaužas, piem., dažu aizgūtu augu nosaukumos. Prodes izloksnē fiksēts substantīvs kalavejs, kura nozīmi varētu raksturot aptuveni tā: 'kāda dārza puķe ar garām, asām lapām'. ME II 140 dots

vārds kalavēji 'kalmes'¹, bet lietuviešu valodā kalavijas 'īriss, skalbe, zobenājs' (LKŽ V 108).

Aizguvumi ne tikai atspoguļo vienas tautas sakarus ar citām tautām, bet kā semantikas diferencētāji atklāj reāliju vēsturi, parāda materiālās un garīgās kultūras attīstību (Reķēna 1985, 95). Tomēr jāņem vērā, ka aizguvums nav mehānisks leksiskas vienības pārcēlums citā valodā. Tas attiecināms arī uz aizguvumu semantiku, jo vārda leksiski semantisko variantu (LSV) kopums gandrīz nekad netiek pārņemts pilnīgi (skat. arī Laua 1964, 45; Брѣгана 23-24). Šādu lituānismu, kuriem būtu pārņemti visi polisēmiska vārda LSV, nav arī pētījamās izloksnēs. Kā izņēmumu (gan ar zināmām iebildēm) var minēt pētījamās izloksnēs aizgūtos vārdus bičulis Akn, Pro, bičuolis² Akn, Laš, Gārs, Pro ar nozīmēm 'tas, kas kopā ar kādu citu tur bites; tas, ar ko apmainās bitēm', bet Aknīstē un Prodē arī nozīme 'bitenieks (reti)'. Arī lietuviešu valodā šiem aizguvumiem atbilst divi vārdi, taču to semantika nav identa, sal. lei. bičiūlis 'tas, kas kopā ar citiem tur bites; bitenieks', bičuōlis 'tas, kas kopā ar citiem tur bites' (LKŽ I 803-804). Tātad arī šajā gadījumā pētījamās izloksnēs notikušas semantiskas pārvirzes, kaut ne pārāk būtiskas. Formālā līdzība radījusi semantiskās struktūras pārklāšanos, un vārds bičuolis ieguvis arī nozīmi 'bitenieks', kas lietuviešu valodā ir vārdam bičiūlis.

¹Vārds ar nozīmi 'kalme' fiksēts, piem., arī Raudas izloksnē.

Substantīvs sādža², kas aizgūts visās pētījamās izloksnēs (iespējams arī, ka vārds ir literārisms), saglabājis tās pašas nozīmes, kuras vārdam ir lietuviešu valodā, t.i., 'ciems; apdzīvota vieta, māju puduris'.

Protams, iespējama arī pilnīga aizguvuma semantiskā identitāte (īpaši būtiski tas ir zinātniskajā terminoloģijā), taču tā lielākoties piemīt monosēmiskiem vārdiem gan devējvalodā, gan aizguvējvalodā.

A.Laua raksta, ka aizgūti vārdi parasti ienāk valodā līdz ar jaunām reālijām vai arī tie nomaina apzīmējumu sen pazīstamām reālijām (Laua 1964, 10). Šis konstatējums galvenokārt attiecas uz internacionālajiem aizguvumiem. Lituānismu analīze rāda, ka aizguvumu ienākšana līdz ar reāliju nav raksturīga. Tas skaidrojams ar abu kontaktejošo tautu līdzīgiem vēsturiskajiem, ekonomiskajiem un kultūras apstākļiem. Kā vienīgo drošo šāda veida aizguvumu var nosaukt visās pētījamās izloksnēs fiksēto substantīvu suktinis '20. gados populāra lietuviešu deja', kas vēl precīzāk būtu raksturojams kā etnogrāfisms¹.

Lituānismi pētījamās izloksnēs lielāko tiesu ienākuši kā sinonīmi. Arī A.Reķēna pētījumā par Latgales dienvidu izlokšņu amatniecības leksiku atzīst, ka aizguvumi ienākuši ne tikai līdz ar reāliju, bet arī tāpēc, ka divvalodu vidē aizguvumam ir bijusi substitūta loma (Reķēna 545). Etniski jauktā vidē vienam un tam pašam materiālās kultūras objektam var būt ne tikai viens, bet divi vai vai-

¹ Par etnogrāfismiem skat. Laua 1981, 150-151.

rāki nosaukumi. Daļa no tiem ir mantoti, daļa ienākusi no dažādām etniskām grupām, kas ir šai vidē, un tātad raksturo acīmredzot vēlāku laika posmu (Цимерманис, Мокшнас 30).

Kā jau atzīmējām, semantiskā adaptācija ir daudzveidīgs process. Tā var izpausties kā leksisko aizguvumu semantikas kvantitatīvi pārveidojumi, kad notiek devējvalodas polisēmiska vārda nozīmes apjoma sašaurināšanās, t.i., tiek aizgūts viens vai daži devējvalodas LSV. Tie var būt arī devējvalodas vārda nozīmes kvalitatīvi pārveidojumi. Pārveidojumi var notikt saistībā ar nozīmes konotatīvo komponentu. Leksiskas vienības, pārejot no vienas valodas sistēmas otrā, var pat iegūt konotatīvo komponentu, kura nav devējvalodā. Taču mainīties var arī nozīmes denotatīvais komponents. Aizguvumiem var parādīties pilnīgi jaunas, no devējvalodas atšķirīgas nozīmes. Kā atzīst M. Martišuks, tas liecina par pilnīgu šo vārdu pakļaušanos jaunajai semantiskajai sistēmai, jo aizgūtais vārds pilnīgi sarauj saiknes ar iepriekšējās valodas semantisko sistēmu. Aizguvumi izloksnēs var pat ienākt kā tabu vai eifēmismi (par semantikas kvantitatīviem un kvalitatīviem pārveidojumiem tuvāk skat., piem., Martišuks 98; Vaba 1977, 277; Reķēna 1985, 96; Бризна 23-24; Столбунова 75-76).

Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes izloksnē ienākušos lituānismus no semantiskās adaptācijas viedokļa var iedalīt divās grupās: 1) semantiski nepārveidoti lituānismi (monosēmiski vārdi gan devējvalodā, gan aizguvējvalodā, kaut gan aizguvējvalodā arī tie dažreiz var iegūt ekspresiju, kuras nav devējvalodā); 2) semantiski pārveidoti

lituānismi (devējvalodā tiem atbilst polisēmiski vārdi, aizguvējvalodā - gan polisēmiski, gan monosēmiski vārdi).

Semantiski nepārveidoti lituānismi. Daļa lituānismu pētījamās izloksnēs ienākusi kā semantiski nepārveidota leksika. Tiem lietuviešu valodā atbilst monosēmiski vārdi. Šo pašu nozīmi tie saglabājuši arī pētījamās izloksnēs. Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes izloksnē ir šādi semantiski netransformēti lituānismi: alavija 'aloja' < lei. alavijas (novec.); aldātiés² 'blāustīties' < lei. aldoti; gāndrs² 'stārķis' < lei. gāndras; grāusms² 'pērkons' < lei. grāusmas; gilenes 'ozolzīles' < lei. gilē, gilē; gergzdēt 'čirkstēt, dzirkstēt' < lei. gergzdēti; gīrsa² 'lāčauza' < lei. gīrsa; legēist² 'kārot, iekārot' < lei. lēgeisti; kārštinis² 'karstumi, drudzis' < lei. karštinē; kōl², kolēi², kolēik² 'kamēr' < lei. kōl, kōlei, kōleik; padegēlis², padegis 'tas, kuram ugunsgrēkā sadegusi manta' < lei. padēgēlis, pādegis; pagiras 'nelabums pēc alkoholisku dzērienu lietošanas' < lei. pāgiros; piģināt 'kaitināt' < lei. pūkinti; pīršlis² 'precinieks, starpnieks, kas palīdz sievu bildināt' < lei. pīršlīs; puódķelis 'lupata podu nocelšanai' < lei. puódķēlis; šūrpulis² 'dretuļi, trīsas' < lei. šūrpulīs; šīršīns² 'sirsenis' < lei. šīršīnas; šūķe 'lauska' < lei. šūķē; švepluót 'šļupstēt' < lei. švepluóti; tekis 'nerūnīts lops (biežāk auns)' < lei. tēkis, tekīs; tinginis² 'sliņķis' < lei. tinginīs; ubagine 'nabagmāja' < lei. ubaginē; uškūris 'iegātnis' < lei. užkurīs; žuberķle 'zivju duramais rīks' < lei. žuberķlas.

Semantiski nepārveidoti ir daži lituānismi, kas sa-

glabājuši leksiskās nozīmes konotatīvo komponentu - nievājuma nokrāsu, piem., a·pidvakis niev. 'mulķis, lempis' < lei. ap̄ydvakas, ap̄idvokas; m̄ermeklis² niev. 'seja, mute' < lei. mermeklis.

Semantiski pārveidoti lituānismi. Lielāko aizguvumu daļu veido semantiski pārveidoti vārdi; daudzi aizguvumi ienākuši pētījamās izloksnēs ar vienu nozīmi, tātad kā monosēmiski vārdi, kaut gan lietuviešu valodā tiem atbilst polisēmiski vārdi (bieži ar ļoti plašu, sazarotu semantisko struktūru). Parasti vārds tiek aizgūts ar to nozīmi, resp. LSV, kas ir aktuāls izloksnes leksikai noteiktā laika posmā vai konkrētos apstākļos. Taču lituānismiem pētījamās izloksnēs līdzās aizgūtajiem LSV bieži ir arī pavisam jauni LSV.

Daudziem lituānismiem no polisēmiskā lietuviešu ekvivalenta ir pārņemts kāds (vai kādi) LSV. Pēc savas hierarhijas tās var būt gan pamatnozīmes, gan atvasinātas nozīmes.

Ļoti daudziem lituānismiem pētījamās izloksnēs ir pārņemta lietuviešu ekvivalentu pamatnozīme. Atbilstošajiem lietuviešu valodas vārdiem var būt 2-6 LSV, atsevišķos gadījumos pat 10-11 LSV. Ar pamatnozīmi pārņemti šādi lituānismi: dāržine² 'siena šķūnis pļavā vai uz lauka' < lei. daržinė; dūntavas², dūntave² 'plēšas' < lei. dūntuvė, dūntuvė; grīča² 'māja' < lei. gryčia; gērkle² 'rīkle, kakls' < lei. gerklis; giēdris² 'skaidrs (par debesīm, laiku)' < lei. giėdras; gira 'mežs' < lei. girià; girts² 'piedzēries' < lei. girtas; girkstēt² 'čirkstēt, džirkstēt' < lei. girkšėti; kārve² 'govs' < lei. kārvė; klūmpeniéks² 'koka tupeļu darinātājs' < lei. klūmpininkas; kurķe 'titaru mātīte' < lei.

kùrké; kàršt̃inis² 'karstumi, drudzis' < lei. karšt̃inē;
ķirmis² 'kokgrauzējs tārps' < lei. ķirmis; lašīni
'speķis' < lei. lašīniaļ; maīgīt 'spaidīt' < lei. maigyti;
mēgināt² 'censties, pūlēties ko izdarīt, sasniegt' < lei.
mēginti; mēnte² 'koka lāpstīņa maisīšanai' < lei. meñtē;
paķele 'prievīte zeķu sasiešanai zem ceļiem' < lei. pake-
lē; p̃intinis², p̃intenis² 'p̃īts groziņš' < p̃intinis, p̃intī-
nis; prapūltine² 'pazušana' < lei. prapultinē; salūmāit²
'saburzīt' < lei. sulāmdyti; spīrģeni 'pārpalikumi no tau-
kiem, dradži' < lei. spīrginaļ; spraga 'sprauga' < lei.
spragā; trēnkt² 'triekt, dzīt' < lei. trēñkti, kā arī ar
lietuviešu valodas starpniecību aizgūti lituāniski gaze
'petroleja' < lei. gāzas; nabašņēks² 'mironis' < lei.
nabašņinkas (-nykas); pagada 'labs laiks' < lei. pagadā.

Vairākiem lituāniskiem pētījamās izloksnēs aizgūta
polisēmiska lietuviešu vārda pamatnozīme un viena no at-
vasinātajām nozīmēm, piem., āiļa² 'rinda; kārta, slānis'
no lei. eiliā (izl. ailliā), kam ir 10 LSV (LKŽ I 37;
II 1063-1064); ķāula² Aknīstē un Lašos aizgūta pamatnozi-
me 'cūka', Lašos arī viena no atvasinātajām nozīmēm - vār-
da lietojums vulgārisma nozīmē, sal. lei. kiāulē ar 14 LSV
(LKŽ V 690); ķibināt(iés) 'bakstīt, aiztikt; kutināt',
sal. lei. ķibinti (LKŽ V 724); snūķis Gārsenē ar nozīmēm
'purns (lopam); putna knābis' (pārējās izloksnēs aizgūta
tikai pamatnozīme), sal. lei. snūķis (LKŽ XIII 266-268);
prapūlt² Lašos aizgūts ar nozīmēm 'iet bojā; pazust', sal.
lei. prapūlti, kam ir 11 LSV (LKŽ X 899-902).

Samērā bieži pētījamās izloksnēs ir aizgūta polisē-

miska vārda atvasināta nozīme (vai viena no atvasinātajām nozīmēm): ālpt'slāpt', sal. lei. ālpti 'gībt; slāpt, kārot' (LKŽ I 109); cepelīni² 'rīvētu kartupeļu klimpas ar biezpiena vai gaļas pildījumu', sal. lei. cepelīnas 'dirižablis; liela rīvētu kartupeļu klimpa ar gaļas vai biezpiena pildījumu' (LKŽ II 12); dešra 'asinsdesa', sal. lei. dešrà 'ar maltu gaļu piepildīta zarna; ar putrainiem vai rīvētiem kartupeļiem piepildīta zarna' (LKŽ II 439) (tādējādi ar lituānisma palīdzību semantiskā slodze sadalās starp 2 vārdiem, izloksnē jau esošo desa, ar ko apzīmē rūpnieciski ražotu izstrādājumu un aizgūto vārdu dešra); grāuzds² 'bargs', sal. lei. grauzdūs 'ciets'; pikts, bargs' (LKŽ III 529); gīmis² 'seja', sal. lei. gỹmis, kam LKŽ III 311 doti 9 LSV, un kā astotais minēts arī 'seja'; girtuokle² 'zilene', sal. lei. girtuoklē, kam pamatnozīme ir 'dzērājs', bet atvasinātā nozīme 'zilene' (LKŽ III 352); ķimst 'rīt, ēst', sal. lei. ķimšti, kam LKŽ V 805 doti 8 LSV; netīķelis 'netiklis, slaists', sal. lei. netīkēlis (LKŽ VIII 741); pēlķe² 'ar ūdeni pildīts sekls padziļinājums', sal. lei. pēlķē (LKŽ IX 770).

Ne visiem aizgūtajiem lituānismiem pētījamās izloksnēs ir viena un tā pati nozīme. To rāda jau daži iepriekš minētie lituānismi. Lituānisms kreķēns² un tā fonētiskie varianti krēķēns², kreķīns² aizgūti no lei. krēkenas, kam LKŽ VI 516 dotas nozīmes 'jaunpiens, pirmpiens; no pirmpiena pagatavots ēdiens'. Daļā izlokšņu (Gārsenē, Prodē) vārds adaptējies ar pamatnozīmi, bet Lašu izloksnē tam ir aizgūta tikai atvasinātā nozīme, taču nevienā no izloksnēm nav pār-

ņemtas abas nozīmes.

Vārda atvasinātās nozīmes var realizēties ne tikai kā tiešas, bet arī kā pārnestas nozīmes, kas rodas uz noteiktas līdzības pamata. Pētījamās izloksnēs ir daži lituānismi, kuriem, pārejot citas valodas sistēmā, ir aizgūta pārnestā nozīme. Viens no šādiem vārdiem ir substantīvs aitivārs² Gārs, Laš 'pārgalvīgs trakulis', kas aizgūts no lei. aitivaras 'pūķis'. LKŽ I 44 dod šo vārdu no Rokišķu apkaimes, kas ir tuvu pētījamām izloksnēm. Lietuviešu valodā vārdam aitvaras [bez -i-] blakus nozīmei 'pūķis' LKŽ I 45-46 ir dota arī pārnestā nozīme 'nerimša, padauza', kas laikam radusies no salīdzinājuma Ko taip lakstai kaip aitvaras! vai Laksto kaip aitivaras! (LKŽ I 44, 46). Pārņemot vārdu aitivārs², uz līdzības pamata par galveno nozīmi uztverta tieši lietuviešu vārda pārnestā nozīme, nevis pamatnozīme. Verbs šlept(iés)² 'izsmiet, izzobot' aizgūts no lei. šiēptis, kam blakus pamatnozīmei 'atņirgt zobus' ir arī pārnestā nozīme 'ņirgt, smiet' (Llv715); pētījamās izloksnēs fiksētā nozīme turklāt vēl ir precizēta. Vārds sapuvēlis², arī sapivēlis² 'nejēga, neveikls cilvēks; (retāk) puvesis' aizgūts no lei. supūvēlis 'puvesis' (Dlkž 778), taču verbam supūti blakus nozīmei 'sadalīties, satrunēt' ir arī pārnestā nozīme 'kļūt vājākam, nederīgam, novecot, novājināties' (LKŽ X 1126-1127). Acīmredzot, aizgūstot vārdu, pārnestā nozīme uztverta par galveno, un uz tās fona izloksnēs veidojusies nozīme 'nejēga, neveikls cilvēks' kā pamatnozīme.

Tomēr daudz izplatītāka ir lituānismu aizgūšana ar kādu jaunu, no lietuviešu valodas atšķirīgu nozīmi, kas radu-

sies uz lietuviešu vārda nozīmes pamata. Izmantojot reāliju līdzību, aizgūtajam vārdam rodas nozīme, kas būtībā ir pārnesta attiecībā pret lietuviešu vārda nozīmi. Aizgūtajam substantīvam abraka, abraks ir nozīme 'auzu tarba, ko mauc zirgam galvā', un tas ir aizgūts no lei. abrākas 'lopbarība, auzu deva'. Leišu valodā pašas tarbas nosaukšanai lieto atvasinājumu abrākiné (LKŽ I 11). Pētījamās izloksnēs tarbas satura nosaukums pārnesti uz priekšmetu. Līdzīgi veidojušās lituānismu pažaga, pažags, sāmata² un smičus nozīmes. Šai gadījumā daļas nosaukums pārnesti uz visu priekšmetu, sal. pažaga, pažags 'maizes krāsns slaukāmā slotā', bet Prodes izloksnē - arī 'maizes lize (reti)' un lei. pāžagas 'priežu zaru slotas kāts; krāsns kruķa kāts' (LKŽ IX 705-706); sāmata² 'žogs, sētiņa (no koka latīņām)' un lei. somātas 'biezs dēlis' (ME III 803); smičus 'sens stīgu mūzikas instruments' un lei. smičius 'vijoles lociņš' (LKŽ XIII 167).

Viena priekšmeta nosaukums pārnesti uz citu priekšmetu pēc līdzības formas ziņā lituānismos lūndziniéks² un stūlgis². Vārdam lūndziniéks, kas fiksēts tikai Prodē, ir nozīme 'caurums pirts griestos iesala kaltēšanai', sal. lei. langīnas (austrumaukštaišu un < an) 'loti mazs logs' (LKŽ VII 124). Substantīvs stūlgis², stūlge² no Lašiem ar nozīmi 'trauks piena notecināšanai, māla pods piena uzglabāšanai' aizgūts no lei. stulgē 'garš priekšmets ar platu galu' vai arī no lei. adj. stulgīnis, stūlgīnis 'iegarens, pagars, ovāls' (LKŽ XIII 1022).

Vārdi, kas lietuviešu valodā nosauc darba rīku vai priekšmetu, ar kuru veic kādu darbību, pārejot latviešu valodā, retumis kļuvuši par personas nosaukumu. Pētījamās izloksnes, piemēram, ir lietvārds žāislis², kas fiksēts tikai Lašos ar nozīmi 'cilvēks, kas ākstās, āksts', iespējams, aizgūts no lei. žāislas 'rotallieta', sal. arī žaislūs 'rotalīgs' (ME IV 787).

Vārda lēgēida² nozīme veidojusies, pārnesot parādības nosaukumu uz pašu personu, sal. lēgēida² 'cilvēks, kas ko iekārojis un negrib no tā atsācīties' un lei. lēgēidis 'iegrība, iekāre; untums, kaprīze' (LKŽ IV 21).

Dažreiz sastopams arī nozīmes pārnesums no vienas personas uz citu personu kādu īpašu pazīmju līdzības dēļ. Tā Gārsenes un Lašu izloksnē pierakstīti lietvārdi ūošvis², ūošve² 'vīratēvs; vīrarāte', taču šīs nozīmes ir pārnestās nozīmes, jo lei. ūošvis, ūošvē ir 'sievastēvs, sievasmāte' (Dlkž 1954, 890).

Lietvārds negērtēlis² pētījamās izloksnēs fiksēts ar divām nozīmēm - 'nemākulīgs, nekam nederīgs cilvēks; nederīga lieta' un, iespējams, ir aizgūts no lei. negērlis, kam ir atvasināta nozīme 'nelabs, nekrietns, slikts cilvēks' (LKŽ VIII 618). Uz tās pamata radusies aizguvuma pamatnozīme, savukārt, tālāk veidojies nozīmes pārnesums no personas uz priekšmetu.

Uz nozīmes pārnesuma pamata pētījamās izloksnēs veido-

jušās arī lituānismu ķekārs², dūķe² (dūķes)², ķēvene², vēikāls², vīršinieks² nozīmes.

Lielākā daļa nozīmes pārnesumu attiecas uz aizgūtajiem substantīviem, tomēr pētījamās izloksnēs ir arī daži verbi, kuru semantika veidojusies līdzīgi. Verbam ķeipt Aknīstes izloksnē fiksēta nozīme 'vilkt dzīvību'. Lietuviešu ekvivalentam keipti LKŽ V 491 dotas trīs nozīmes 'panīkt, noliesēt, novājēt; gībt; niev. - iznīkt, nobeigties, sprāgt (par dzīvniekiem)', uz kuru pamata radusies Aknīstē fiksētā nozīme. Verbs rūgināt ar nozīmēm 'pīpēt, smēķēt, (pie)kūpināt', iespējams, ir aizguvums no lei. rūkdinti 'kūpēt, dūmot', kur nozīmes pārnesums vienlaicīgi ir arī nozīmes precizējums. Nozīmes pārnesums vērojams arī verbā sekinēt 'izvaicāt', sal. lei. sekinėti 'sekot; izsekot (kādu) u.c.', kā arī žlebinēt, žlebinēt adaptācijā. Vārdam žlebinēt (žlebinēt) pētījamās izloksnēs ir divas nozīmes. Viena no tām 'lēni, negribīgi košļāt, zelēt' ir pārņemta no lei. valodas, sal. žlebėnti 'lēni un negribīgi ēst' (ME IV 817); savukārt otra nozīme 'neskaidri runāt' pētījamās izloksnēs radusies uz nozīmes pārnesuma pamata.

Virknei aizgūto lituānismu, salīdzinot ar lietuviešu ekvivalentu, nozīmi var raksturot kā tās precizējumu. Šais gadījumos pilnīgi jauna nozīme neveidojas, to semantika ir cieši saistīta ar devējvalodas vārda semantiku. Precizējums parasti saistīts ar konkretizēšanu, dažreiz ar abstraktākas nozīmes rašanos vai pat nozīmes paplašināšanos. Tā Prodes izloksnē fiksēti lituānismi čuži 'gruži, siena pabiras' un

dāilinat² 'krāsot'. Abu aizguvumu nozīmes ir leišu ekvivalenta nozīmes precizējums, sal. lei. čiūžas 'nevērtīgi graudi, pelavas' un daļinti 'izdaiļot, rotāt, post' (LKŽ II 187; 225).

Lei. verbam išgrāndyti (a-lei. un <an) LKŽ III 518 dota nozīme 'izkasīt, izberzt, izskrāpēt'. No tā aizgūtā verba izgrūndīt² Gārs, Laš nozīme ir precizēta - 'iztīrīt, izskrubināt mīklas paliekas no abras'. Līdzīgi radusies lietvārda kuķe Pro nozīme 'koka vāle resnu malkas kluču pāršķelšanai', sal. lei. kūké atvasināto nozīmi 'pagale, nūja ar paresninātu galu' (LKŽ VI 794); arī lietvārda unteža² Laš, Pro, untežmala² Pro, Laš lietvārdam ir nozīme 'ežmala', bet ar precizējumu, ka tā ir augstāka par parasto ežmalu. Prodē aizguvumam ir nozīme 'robeža starp laukiem, eža, ežmala', sal. lei. aņtežis, āntežis, antežys 'ežmala' (LKŽ I 159).

Plaši pazīstamajam lituānismam pašale un tā pētījamo izlokšņu variantiem pašele, pašule, pášale semantiskā struktūra ir daudzveidīga un nav pilnīgi identa visās četrās izloksnēs. Arī lietuviešu valodā funkcionē vairāki fonētiskie un morfoloģiskie varianti, arī tur tie ir polisēmiski vārdi. No daudzo LSV kopuma šeit minēsim latviešu valodai atbilstošos - pašalē 'paspārne', pašalys, pāšalis 'paspārne, nojume', kā arī pašulē 'aizdurve' (LKŽ IX 552, 589). Visas pētījamās izloksnēs fiksētās nozīmes ir precizētas - visās četrās izloksnēs ir nozīmes 'nojume pie rijas (labības, pelavu uzglabāšanai); neliela piebūve šķūņa galā'; Akn un Gārs arī 'mazs pieliekamais pažobelē'; Pro 'neliela piebūve pie dzi-

vojamās mājas'. Savukārt lituānisms pažūobe² Gārs, Laš ieguvis nozīmi 'paspārne', sal. lei. pažóbelis 'pajumte', pažiúobelis 'šķūņa piebūve, nojume'.

No iepriekš apskatītajiem lituānismiem semantikas veidošanās ziņā atšķiras lietvārds pagrūnde² Laš, Pro 'pārpalikums', kam nozīmes precizēšanas virziens ir pretējs - no konkrētāka uz vispārīgāku; sal. lei. pagrāndos, pāgrāndos (a - lei. un < an) 'mīklas paliekas maizes abrā, sakasnis; pārpalikumi, kas izgramstīti no kāda trauka' (LKŽ IX 93).

Nelielai lituānismu grupai semantika veidojusies divējādi: aizgūstot kādu no polisēmiska vārda nozīmēm (dažreiz arī divas - pamatnozīmi un atvasināto nozīmi) un veidojoties jaunam LSV.

Daudzskaitliniekam dvirači pārņemta tā pati nozīme, kas ir lei. dviračiai 'divriči' (LKŽ I 983), bet Gārsenes izloksnē tam radies jauns LSV - 'rati ar diviem riteņiem baļķu vešanai vasarā'.

Lituānisms drānga², -as, kas ienācis ar lietuviešu valodas starpniecību no poļu valodas, ir izplatīts visās pētījamās izloksnēs ar nozīmi 'rati, bez virsējās daļas (akmeņu, mēslu u.c. vešanai), un tā ir no lei. vārda pārņemtā atvasinātā nozīme, sal. lei. drāngos 'ratu sānkoki, dēļi, redeles; rati (ragavas) mēslu, akmeņu u.c. vešanai' (LKŽ II 638). Gārsenes izloksnē ir aizgūta arī lei. vārda pamatnozīme 'ratu sānkoki', bet Aknīstes izloksnē radies LSV 'rati bez sāndēļiem'.

Aizguvumam būmbiza², Laš būmbiza² pētījamās izloksnēs ir visai dažādas nozīmes, katrā no tām atšķirīgas. Gārsenes

izloksnē ir fiksētas nozīmes 'nepaklausīgs, nesaprātīgs; tāds, kas ātri apvainojas', sal. lei. bambizà (a - lei. um < am) 'reformāts, reformātu mācītājs; izlaists, palaidnīgs bērns; raudulis pinkšķis' (LKŽ I 633), kas atbilst lei. vārda atvasinātajām nozīmēm. Aknīstes izloksnē vārdam radusies nozīme 'biezādis' (kā pretēja nozīme lei. vārda nozīmei 'raudulis, pinkšķis'); jauna nozīme ir arī Lašu izloksnē - 'lēns cilvēks (dzīvnieks)'.

Vārds kuze Gārs, Laš ienācis gan kā substantīvs, gan kā interjekcija, daļēji nozīmes atbilst lei. vārdiem, bet vērojama arī nozīmju paplašināšanās. Lei. ekvivalentiem tās ir šādas: kùze, kuzià 'zirgs (bērnu val.)', kuzì, kùzi, kuzià interj. 'saucot zirgu, kumeļu' (LKŽ VI 1016-1017). Abās izloksnēs substantīva nozīme attiecināta uz kumeļu, Gārsenē šis vārds īpaši bieži tiek lietots bērnu valodā. Arī kā interjekciju Gārsenē to attiecina, saucot kumeļu, bet Lašos arī saucot zirgu. Lašu izloksnē substantīvu kuze lieto arī kā zirga vārdu - Kuze.

Visās pētījamās izloksnēs vārdam ķepasls, ķepesls ir vienādas nozīmes 'neveiklis', ko var lietot arī kā lamu vārdu ar nelielu intensitāti. Tā var nosaukt arī bērnu, kas lielajiem maisās pa kājām. Nozīme 'neveiklis' kā atvasināta nozīme ir arī lei. vārdam kepeostas (LKŽ V 578). Izloksnēs vārdam radusies vēl viena nozīme - 'cilvēks, kuram patīk ākstīties', tās atbilstošajam leišu vārdam nav.

A.Reķēna raksta: "Dialektālā runa komunikatīvo līdzekļu izvēles ziņā ir daudz brīvāka nekā literārā sarunvaloda, tā pieļauj plašu emociju izpausmi" (Reķēna 1990, 97). Samē-

rā lielu vārdu grupu pētījamās izloksnēs veido lituānismi, kuriem piemīt noteikta konotācija. Tā var izpausties kā stilistiska vai emocionāla ekspresija. Dažreiz tā ir pārņemta no lietuviešu valodas, bet bieži ir radusies, vārdam adaptējoties semantiski, pašās pētījamās izloksnēs. Tā vārdus ķāule² (ķāula²) 'cūka' un vārļa² 'varde' pētījamās izloksnēs lielāko tiesu lieto kā lamuvārdus.

Emocionālā ekspresija aizguvumos izpaužas dažādi. Tā var būt pozitīva - humoristiska ekspresija, piem., vārdos ķēlnas² 'bikses' un vālgīt² 'ēst', bet darbības vārds ķirmīt² Laš 'gulēt' ir mainījis ekspresivitāti, jo lei. ķirmyti niev. 'gulēt, zvilnēt' Lašu izloksnē tiek lietots ar humoristisku nokrāsu. Savukārt cits Lašu izloksnē fiksētais aizguvums gaspa·doris 'saimnieks' un Pro gaspa·dore 't.p.' un īpašības vārds žabāls² Laš 'pusakls, a'kls' ieguvusi ironisku nokrāsu, kādas tiem nav lietuviešu valodā.

Biežāk lituānismiem pētījamās izloksnēs piemīt nievājoša emocionālā ekspresija. Lietvārdi iznikēlis² 'neveikls, cilvēks', pa·nikēlis² 'neveikls cilvēks; nekam nederīgs cilvēks; tūļa' Gārsenes izloksnē un mèrmeklis² 'seja, mute' Lašos ir saglabājuši nievājošu ekspresiju, kas piemīt arī atbilstošajiem lietuviešu vārdiem. Dažreiz aizguvumi negatīvu emocionālu ekspresiju ieguvuši tikai pētījamās izloksnēs, bet lietuviešu valodā tiem atbilst ekspresīvi neitrāli vārdi, piem., a·bišala Gārs, Laš 'šķēle; bieza nemākulīgi nogriezta aprika'; žmūogs² Akn, Laš ar atvasinātu nozīmi 'neizdarīgs, nepilnvērtīgs cilvēks' un žūrēt² Akn, Pro 'skatīties, lūrēt' ieguvuši nievājošu nokrāsu.

Reizēm šādu emocionālo ekspresiju iegūst arī deminutīvformas, piem., vištēle² 'vistele'.

Vēl jāmin dažas retāk sastopamas semantiskās adaptācijas parādības.

Dažreiz lituānismi pētījamās izloksnēs veic valodas līdzekļu ekonomijas funkciju¹. Pati reālija izloksnēs ir labi zināma, bet tās nosaukšanai tiek izmantots vārdu savienojums, savukārt aizguvums dod iespēju izteikt to ar vienu vārdu, piem., ķetūrka² 'bikšu priekšas aizdare', padegelis (padegēlis², padegis) 'tas, kuram ugunsgrēkā sadegusi manta', pagiras 'nelabums pēc alkoholisku dzērienu lietošanas'.

Aizgūtā interjekcija izgrauš(k)! (izgrauž!) tiek lietota gan ar to pašu nozīmi, kas ir lei. valodā, sal. lei. išgrauš, išgrauž(k) 'pretstats "paldies", piga (tev)' (LKŽ IV 185), gan arī ar jaunu nozīmi, kas veic eifēmisma (par eifēmismiem skat. Laua 1981, 98-99; Kagaine 1992, 232-239) funkciju. To lieto kā veiksmes vēlējumu, maizi jaujot, vai kā novēlējumu, lai auzu ķīselis rūgst.

¹ Par valodas līdzekļu ekonomijas funkciju izvērstāk runā, piem., L. Krisins. Viņš, piem., uzskata, ka valodas ekonomijas princips ir vai nu valodas attīstības likumsakarība, vai arī viena no valodas tendencēm, kas izpaužas dažādos valodas sistēmas līmeņos atšķirīgi (Крнсин 1965, 14).

4.0. LITUĀNISMU TEMATISKĀS GRUPAS UN

HRONOLOĢIJA

A. Ozols monogrāfijā "Latviešu tautasdziesmu valoda" raksta: "Tā kā leksika atspoguļo tautas apziņas pakāpi, kas raksturīga attiecīga laika ražošanas spēkiem un ražošanas attieksmēm, tad, zinot šo spēku un attieksmju vēsturi, var izsekot arī leksikas vēsturei. Un otrādi. Zinot leksikas attīstības iekšējos likumus, kas saistīti ar vārdu pirmnozīmēm jeb etimoloģijām un nozīmju tālākiem pārveidojumiem jeb vārdu semantiku, varam savukārt spilgtāk apgaismot vienu otru konkrētu sabiedriskās vēstures, īpaši tautas dzīves veida jeb etnogrāfijas jautājumu" (Ozols, 1961, 46).

Aizgūvumi no lietuviešu valodas ir divu kaimiņtautu ilgstošu sakaru rādītājs un arī rezultāts. Lituānismu ie-nākšanu Lietuvas pierobežas sēliskajās izloksnēs noteikuši ne tikai valodiskie, sociālie un vēsturiskie faktori, bet bieži vien arī psiholoģiskie faktori, piem., aizgūtās lek-sikas lietošana lielākas ekspresivitātes radīšanai u. tml. Tādējādi, analizējot leksiskos aizguvumus, ir jāaplūko, kādos cilvēka darbības virzienos ir gūta ietekme no kaimiņiem. Tāpēc nozīmīgs šķiet lituānismu tematisko grupu aplūkojums. Tajās leksika apvienota, balstoties uz loģisko kri-tēriju - ar vārdiem apzīmējamo jēdzienu kopīgo saturu (par to tuvāk skat. Reķēna 19-21). Tematiskajām grupām leksisko aizguvumu sakarā pievērsušies arī citi valodnieki (skat.

piem., Kagaine 1971; Vaba 1977).

Atkarā no aizgūtās leksikas apjoma, kā arī no pētnieka tīri subjektīvā vērtējuma, dažādu valodu aizguvumi iedalīti lielākās vai mazākās tematiskās grupās. Turklāt šo iedalījumu relatīvāku dara tas, ka daudzi polisēmiski vārdi var ietilpt dažādās tematiskajās grupās; grūti iedalāmi arī verbi, kuru lietojums vienā noteiktā grupā ir visai rets (tāpēc, piem., L.Vaba verbus aplūkojis atsevišķā grupā; Vaba 1977, 277).

Dialektālo leksisko aizguvumu salīdzinājums dažādās valodās rāda, ka tematiski tie visvairāk saistīti ar lauksaimniecību, mājsaimniecību un sadzīvi. Arī A.Breidaks norāda, ka aizguvumi no lietuviešu valodas galvenokārt attiecas uz cilvēku saimniecisko darbību un sadzīvi (Breйдак 30). Lituāņuismu analīze Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes izloksnē tāpat liecina, ka tematiski tie ir saistīti ar saimniecisko darbību (lauksaimniecību, mājsaimniecību u.tml.), cilvēku sadzīvi un savstarpējām attieksmēm. Tomēr kā visplašākā grupa vispirms ir jānodala personu nosaukumi. Tie raksturo cilvēkus pēc nodarbošanās veida, sociālajām un savstarpējām attieksmēm, kā arī pēc rakstura īpašībām.

Personu nosaukumi pēc nodarbošanās veida: bičulis 'biteniēks (reti)'; dāržinīeks² 'dārznīeks'; gīrkīlis² 'akmeņkīlis'; klūmpeniēks² 'koka tupeļu darinātājs'; pečkūris 'krāsņkūris, rijas kurinātājs'; šerīks 'visa ciema kopējais lopu gans, lopu kopējs'.

Cilvēku nosaukumi pēc sociālajām un savstarpējām attieksmēm: bičulis 'tas, kas kopā ar kādu citu tur bites;

tas, ar ko apmainās bitēm'; gaspā·dóre iron. 'saimnieks'; iznikēlis² niev. 'paputējis saimnieks'; karēivis² 'kara-vīrs'; karalis 'kēniņš'; pīršlis² 'precinieks'; padegēlis², padegelis, padegis 'tas, kuram ugunsgrēkā sadegusi manta'; ubage, -is 'ubadze, ubags'; vīršinēks² 'vīrsnieks, priekš-nieks'; žīnuótājs² 'pareģis, zīlnieks'; žmūogs² 'lietuvie-tis'.

Personu raksturojums pēc cilvēka rakstura īpašībām, fiziskajām, īpatnībām: aldavnēks² 'trakulis, palaidnis, pa-dauza'; aitivārs² 'pārgalvīgs trakulis'; a·pidvaķis 'muļķis, lempis'; legēida² 'cilvēks, kas ko iekārojis un negrib no tā atsacīties'; būmbiza², būm·biza² 'biezādis (Akn); nepa-klausīgs, nesaprātīgs, tāds, kas ātri apvainojas (Gārs); lēns cilvēks (Laš)'; negērtēlis² 'nemākulīgs, nekam nederīgs cilvēks'; netiķelis 'netiklis, slaists'; ķepasls, ķepesls 'neveiklis, cilvēks, kuram patīk ākstīties'; ļepša, ļepšuks 'neizdarīgs cilvēks, lempis'; pa·niķelis² 'neveikls cilvēks, nekam nederīgs cilvēks, tūļa'; sapuvēlis² 'nejēga, neveikls cilvēks'; šipla 'cilvēks, kas vienmēr smejas; tāds, kas ci-tus izsmej'; švēplis² 'cilvēks, kas šļupst; muļķis'; tīn-gīns² 'slaists, sliņķis'; žāislis² 'cilvēks, kas ākstās, āksts'; žmūogs² 'neizdarīgs, nepilnvērtīgs cilvēks'; žvēiris² 'šķielacis'.

Daudzu substantīvu pamatā lietuviešu valodā ir verbi. Arī pētījamās izloksnēs, acīmredzot izjūtot ciešo saistību ar atbilstošo verbu, paralēli lietvārdiem bieži ir aizgūti ver-bi, piem., aldātiés² 'bļautīties'; šlept² 'izzobot, izsmiet';

švepluót 'šļupstēt, neskaidri runāt'.

Šīs grupas (īpaši pēdējās apakšgrupas) lituānismu ienākšanu pētījamās izloksnēs ietekmējis psiholoģiskais faktors. Nereti vienas un tās pašas īpašības raksturojums izteikts ar dažādiem (arī no citām valodām ienākušiem) aizguvumiem, taču katrs no šiem sinonīmiem izceļ kādu atšķirīgu niansi.

Nākamā plašākā lituānismu tematiskā grupa - ar māju, virtuvi un mājsaimniecību saistītu jēdzienu nosaukumi: abraka 'auzu tarba, ko mauc zirgam galvā'; čuži 'gruži, siena atbīras'; drānga², -as 'ratu sānkoki; rati bez sāndēļiem, rati bez virsējās daļas (akmeņu, mēslu u.tml. vešanai)'; dūntavas² 'plēšas'; dvirači 'divriči; rati ar diviem riteņiem baļķu vešanai vasarā'; gārča² 'tilpuma mērs, 1 litrs'; gaze 'petroleja'; gēlzis², gēlzinis² niev. 'neass nazis'; kuķe 'koka vāle resnu malkas kluču pāršķelšanai'; lūndziniéks² 'caurums pirts griestos iesala kaltēšanai'; mēnte² 'koka lāpstīņa maisīšanai'; mežaga kūoks² 'lietaskoks'; pagrūnde² 'pārpalikums'; izgrūndīt² 'iztīrīt, izskrubināt mīklas paliekas no abras'; pažaga, -s 'maizes krāsns slaukāmā slota; maizes lize'; pīntinis², pīntenis² 'pīts groziņš'; prānte² 'ceļa gabals, par kura labošanu kāds atbildīgs'; puckelis 'lupata podu nocelšanai'; raži 'kūļa resgalis'; sāmata² 'žogs, sētiņa (no koka latīņām)'; spraga 'sprauga'; stūlgis² 'trauks piena notecināšanai; māla pods piena uzglabāšanai'; šakalis 'sprungulis'; šūķes 'lauskas'; vijūrklis² 'tītavas'; žagārs² 'tievs zars', žagre 'spīlarklis; lemesnīca'; žegine, žegīņa 'zārds; zārda koks'; žibaks, žibiks 'zirga auzu kule';

žlāukts² 'alus darāmais trauks'; župsnis 'šķipsna, neliels daudzums'. Šīs tematiskās grupas lituānismi ir galvenokārt darbarīku, ierīču, priekšmetu nosaukumi.

Nākamā skaitliski lielākā lituānismu grupa tematiski saistīta ar dzīvnieku, putnu nosaukumiem: degučnīeks² 'kāda vabole'; ēržaks² 'kumelš'; ēržuks² 'mazs ērzelis'; gāndrs² 'stārķis'; īntrīs² 'dzīvnieks ar sēklinieka attīstības anomāliju'; kārve² 'govs'; kurķe, kurķins² 'tītaru mātīte; tītars'; kuze 'kumelš'; kāule² 'cūka (arī kā vulg.)'; kēve², kēvine² 'kēvīte; maza noliesējusi kēve'; kīrmis² 'kokgrauzējs tārps'; šāms² 'sams'; šapāls² 'sapals'; teķis 'nerūnīts lops (biežāk auns)'; vārļa² 'varde (arī kā vulg.)'; vēgļa² 'vēdzele'; vēršuks² vēršēns, bullēns'; viščāte² 'maza vīsta, vīstiņa'; vištēle² 'vistele'; šīršāns², šīršīns², šīršūons² 'sīrsenis'; šērmulis² 'sermulis'; žagata 'vārnu dzimtas melni balts putns ar garu asti'; žebriete² 'govs ar raibu purnu'.

Diezgan plaša ir arī aizguvumu grupa - augi un ar tiem saistītu jēdzienu nosaukumi: alavija 'aloja'; agrastas, -i 'ērķšķogas'; balānda² 'viengadīgs lakstaugs ar mīkstām lapām un sīkiem ziediem'; grūšņa² 'bumbiere; -is'; gilde² 'nātre'; gilene 'ozolzīle'; girīņas 'apdziras'; gira 'mežs'; gīrsa² 'lāčauza'; girtūokles² 'zilenes'; kalaveja 'kāda dārza puķe ar garām lapām'; kaštōns² 'kastāņa; kastanis'; ķekārs², ķemūrs² 'čēmuks'; ķeķe 'čēmuks, ķekars'; ķēpe² 'piepe'; ļepša, ļepšuks 'veca sēne; arī bērzu beka, apšu beka, aitu beka'; šūrpe² 'studentu neļķe'; žibūte² 'anemone'.

Ēdieni un ar tiem saistītu jēdzienu nosaukumi: a*bišala

'šķēle ; bieza, nemākulīgi nogriezta maizes aprīka'; abraks 'maizes rīciens'; cepelīni² 'rīvētu kartupeļu klimpas ar biezpiena vai gaļas pildījumu'; dešra 'asinsdese'; gruča, -e 'grūbu biezputra, grūbu zupa'; kōšlina², kvošlina, kvašulīne 'aukstā gaļa, galerts'; kreķēns², kreķīns² 'jaunpiens, pirmpiens; cepts jaunpiens'; ķīms² 'rīt, ēst'; lakšīni 'mājās gatavoti makaroni'; lašīna 'speķis'; pārpelī² 'rīvētu kartupeļu klimpas'; spīrgeni, spīrgīni 'pārpalikumi no taukiem, dradži'; vālgīt² hum. 'ēst'; vīrtīni² 'rīvētu kartupeļu klimpas'; žļebīnēt, žļebīnāt 'zelēt; lēni, negribīgi ēst'.

Nelielu lituānismu grupu veido vietu (arī ēku, celtnu, ietaišu) nosaukumi: dāržīne² 'siena šķūnis pļavā vai uz lauka'; grīča² 'māja'; pašale, pašele, pašule 'nojume pie rījas (labības, pelavu uzglabāšanai); neliela piebūve šķūņa galā; mazs pieliekamais pažobelē; neliela piebūve pie dzīvojamās mājas'; pažūbele² 'paspārne'; sādža² 'ciems, apdzīvota vieta, māju puduris'; šūpūokles² 'šūpoles'; vēikāls² 'tirdzniecības uzņēmums, arī telpas, kur tiek pārdotas preces'; ubagīne 'nabagmāja'; ūnteža² 'ežmala, eža'.

Apgērbis un ar to saistītu jēdzienu nosaukumi: dīrža² 'josta'; čerkass², čerkass² 'pašausts, pusvilnas audums'; gelūmbe² 'smalka vadmala'; ķēlnas² hum. 'bikses'; ķetūrka² 'bikšu priekšas aizdare'; paķele 'prievīte zeķu sasiešanai zem ceļiem'; salūmdīt² 'saburzīt'; ušmalas 'ar biezu audumu apšūti darba cimdi'.

Skaitliski neliela ir arī lituānismu grupa, kas nosauc slimības, ar slimošanu un fizioloģiskiem procesiem saistītus jēdzienus: ģērgzde 'sāpes locītavā, cīpslu sastiepums locī-

tavā'; gergzdēt 'čirkstēt, džirkstēt (par locītavām)'; kārštinis² 'karstums, drudzis'; nabašņeks² 'mironis'; šūrpulis² 'drebuļi, trīsas'; pagiras 'nelabums pēc alkoholisku dzērienu lietošanas'; švepluót 'šļupstēt, neskaidri runāt'; žabāls² niev. 'akls, pusakls'. Pēc nozīmes tuvs šai grupai ir lituānisms giltine² 'nāve; nāves personificējums', kas raksturo matērijas eksistēšanas formu vai priekšstatu par to.

Nelielas lituānismu tematiskās grupas veido somatiskā leksika: gerkle 'rīkle, kakls'; gimis² 'seja'; mèrmeklis² niev. 'seja, mute'; subine 'dibens'; šakūms², šēkūms² 'stakle, kājstarpa'; ar radniecību saistītu jēdzienu nosaukumi: gimine 'gimene'; uošve² 'vīramāte'; uošvis² 'vīratēvs'; uškūris 'iegātnis'.

Nedaudzi aizguvumi no lietuviešu valodas ir dažādu pazīmju (īpašību) vai parādību (arī abstraktu) nosaukumi: grāuzds² 'bargs'; giedrs² 'skaids (par laiku)'; girts² 'piedzēries'; ká erēlis² 'ļoti izpūris'; žabāls² niev. 'akls, pusakls'; žēbrs 'tāds, kam ir raibs purns'; žigls 'ātrs, veikls'; aiļa² 'rinda, kārta, slānis'; grāusms² 'pērkons'; pagada 'labs laiks'; prapūltine² 'pazušana'; pēļķe² 'ar ūdeni pildīts sekls padziļinājums'; zabava 'mānticība, plāpas'.

No lietuviešu valodas aizgūti atsevišķi zvejas rīku nosaukumi: bridžas 'zivju tīkli'; vēnteris² 'murds'; žebērķls², žubērķls² 'zivju duramais rīks'; ar svinībām saistītu jēdzienu apzīmējumi: lūngības², lūngi² 'raudzības', patāļķi² 'mielasts pēc darba beigšanas (apkūlībām, applā-

vībām u.tml.); smīčus 'sens stīgu mūzikas instruments'; suktinis '20. gados populāra lietuviešu deja'.

Verbu iepriekš nosauktajās tematiskajās grupās ir visai maz. Daudzi no tiem ir attiecināmi uz vairākām tematiskajām grupām, tāpēc šeit darbības vārdi doti kā atsevišķa lituānismu grupa - dažādu norišu, procesu, darbību nosaukumi: ālpt² 'slāpt'; aldātiés² 'bļautīties'; dāilināt² 'krāsot'; dāvítiés² 'plosīties, dauzīties'; dūķuót² 'kādu šķidrumu jaucot darīt netīru, nedzidru, duļķainu'; legēist² 'iekārot'; gāubtiés² 'skaļi priecāties, lielīties'; giedrītiés² 'skaidroties (par laiku)'; ķibināt 'aiztikt, bakstīt; kutināt'; ķeipt 'vilkt dzīvību'; ķeberét 'ķepuroties, aizskart rokām; lēni un neveikli kustēties (par mazu bērnu)'; ķirmīt² hum. 'gulēt'; meīgīt 'spaidīt'; nūošertiés² 'mest spalvu, noplukt; nopērties (pirtī)'; pigināt 'kaitināt'; prapūlt² 'iet bojā, pazust'; rūgināt² 'pīpēt, smēķēt, (pie) kūpināt'; sastipt 'nosalt, sastingt (no aukstuma)'; seķinét 'izvaicāt'; sarūoštiés² 'uzposties'; šlept² 'izzobot, izsmiet'; šikt 'sūtīt dirst'; trēnkt² 'triekt, dzīt'; žlebinét, žlebināt 'neskaidri runāt'; žūrét² niev. 'skatīties, lūrēt'.

Tematiskajās grupās īsti neiekļaujas arī nedaudzi aizgūtie apstākļa vārdi, partikulas, saikļi un interjekcijas.

Lituānismu tematiskā klasifikācija rāda, ka grupu robežas tomēr ir relatīvas: dažkārt iedalījuma viena un tā pati leksēma iekļaujas divās (vai vairākās) grupās. Tematiski lituānismi ir ļoti daudzveidīgi, tomēr to lietojums gal-

venokārt saistīts ar cilvēku saimniecisko darbību un savstarpējās attiecības raksturojošu jēdzienu nosaukumiem. Runājot par latviešu un igauņu valodas kontaktiem Ludzas reģionā, P. Ariste norāda, ka aizguvumu tematiskā daudzveidība skaidrojama ar savā laikā kontaktējošo tautu dzīvi līdzīgos apstākļos un pastāvējušo divvalodību (Аристе 141). Tas pats attiecināms uz lietuviešu un latviešu valodas kontaktiem Lietuvas pierobežas sēliskajās izloksnēs un lituānismiem.

Tāpat divu vēsturiski saistītu tautu sakari atspoguļojas arī valodu kontaktos, to izpausme visplašāk vērojama leksiskajos aizguvumos. Kontakta ilgums un lielāka vai mazāka to intensitāte izraisa nākamo jautājumu - cik īsti seni ir konkrētu pētījamo izlokšņu leksiskie aizguvumi. Protams, to hronoloģija resp. aizguvumu vecuma (tāpat kā daudzu citu lingvistisku parādību) noteikšana, ir relatīva. Neapšaubāms ir tas, ka aizguvumi no lietuviešu valodas varēja ienākt tikai tad, kad latviešu un lietuviešu valoda bija nošķīrusies un katrā no tām parādījās iezīmes, pēc kurām bieži vien arī tiek noteikti aizguvumi.

Pēc V. Mažūļa domām, sadalīšanās beigu posms attiecināms uz m.ē. V-VII gs. (Мажилис 1974). Tāpat teorētiski aizguvumi varēja sākt ienākt pēc šī posma. Praktiski aizguvumi diez vai ienāca tūlīt pēc sadalīšanās, kad valodas vēl nebija nostiprinājušās. Nav par to arī liecību. Tomēr pētījamās izloksnēs fiksētajiem lituānismiem ir kāda fonētiska iezīme, kas ļauj izteikt pieņēmumu par vissenākajiem aizguvumiem. Tā ir austrumaukštaišiem raksturīgā an > un un en > in, kas

parādās arī lituānismos¹. Z.Zinkevičs uzskata, to par senu parādību, (senāku par leišu rakstiem), kas sastopama jau XIII gs. hronikās. Iespējams, tā datējama ar XI-XII gs. (Zinkevičius 1978, 51).

Pēc K.Anciša uzskatiem, Aknīstes latvieši un arī Aknīstes (un vairāku Lietuvas apvidu) lietuvieši ir cēlušies no senajiem sēļiem. Lietuviešos ieplūdušie sēļi ir stipri sajaukušies ar lietuviešiem un jau 13. gs. ir bijuši vismaz daļēji pārtautoti. Vai tikpat sena ir arī lietuviešu ietekme Aknīstē un tai tuvākajās sēliskajās izloksnēs, to nevar droši apgalvot, kaut var domāt, ka tā bijis. Ja zināmās sēļu teritorijas daļās lietuviešu bijis tik daudz, ka tie spēja sēļus pārtautot, tad tie droši vien dzīvoja arī citur sēļu novados (kaut mazākā skaitā) (Ancītis Akn. izl. 24).

Bez vēsturiskajiem un sociālajiem apstākļiem, kas ļauj noteikt aizguvumu ienākšanas laiku (skat., piem. Саваткова 9), un fonētiskajām iezīmēm, nozīmīgi kritēriji aizguvumu vecuma noteikšanā ir vārdu fiksācija senākajos leksikogrāfiskajos avotos, lietošana tautasdziesmās, kā arī to teritoriālā izplatība (sal. Vaba 1977, 280).

Pirmās norādes par lituānismiem ir 17. gs. leksikogrāfiskajos avotos. Tā vissenākajā latviešu vārdnīcā - 1638. gadā izdotajā G.Mancelļa "Lettus" - fiksēti lituānismi

¹ Jāņem vērā pārmaiņas arī pašu izlokšņu fonētiskajā sistēmā. Tā, piem., senākie aizguvumi Aknīstes izloksnē ir ar a < e, bet jaunākie ar e; aizguvumi, kuriem piedēklī ir skaņu kopa -iv- (lit. val. piedēklis -tuv), arī ir senāki (Ancītis Akn. izl. 66, 152).

gīmis, paķeles, žagars, žigls u.c. Pirmreizējā fiksācija tomēr neļauj spriest par aizguvuma ienākšanas laiku; tā vienīgi ļauj secināt, ka dotais vārds bijis pazīstams, izplatīts. Šādu aizguvumu ģeogrāfiju noteiktā areālā, t.i., aizguvumu izplatības plašumu pētījamā novadā un vēl tālāk Augšzemē un Dienvidlatgalē, rāda lituānismu fiksācija G.F.Stendera (18. gs.) un J.Kurmina (19. gs.) vārdnīcā, piem., ķibināt fiksēts kā Stendera, tā Kurmina vārdnīcā; Stendera vārdnīcā fiksēti duļķes, kreķens, pagires, žabals, žilbt u.c.

Par lituānismu senumu var liecināt arī to lietošana latviešu tautasdziesmās. Parasti tie ir vārdi, kas fiksēti arī senākajās vārdnīcās. Tā no pētījamo izlokšņu lituānismiem tautasdziesmās ir pierakstīti vārdi ķibināt, mēgināt, pagiras, paķeles, šekums u.c.

L.Vaba atzīst, ka plašāka ģeogrāfiskā izplatība bieži vērojama vēlākiem aizguvumiem. Tas skaidrojams ar psiholoģiskiem, kultūras, vēsturiskiem un citiem ekstralingvistiskiem faktoriem (Vaba 1977, 280).

Savukārt A.Jonaitīte un K.Morkūns atzīst, ka senākie aizguvumi parasti ir izplatīti diezgan lielā teritorijā un bieži veido nepārtrauktu areālu, bet jaunākie aizguvumi sastopami tikai nelielās teritorijās perifēros novados (Ионайтите, Моркунас 34).

Tā kā tautasdziesmās sastopamie lituānismi ir lielākoties ienākuši vai ieviesti (kā tas, piem., noticis ar verbu mēgināt) latviešu literārajā valodā, tad par to izplatību

izloksnēs grūti spriest, jo šeit tie var būt ienākuši kā literārismi. Taču tādu senāko vārdu, kas sastopami jau tautasdziesmās, kā ķibināt, paķele un šakums, šekums izplatība rāda, ka tie sastopami Lietuvas pierobežā samērā plaši, bet to izplatības areāls ir diezgan saraustīts (skat. 4.-6. karti pielikumā)¹.

Apskatīsim vēl kādu senu lituānismu. Tas ir jau 1685. g. latviski-vāciskajā J.Langija vārdnīcā iekļautais atķīls 'izveicīgs' (par to Šaudiņa 45-47). Vēlāk tas fiksets J.Langes (1777), G.F.Stendera (1789), K.Ulmaņa (1872) vārdnīcās ar daudz plašāku semantisko struktūru (arī variants aķīls un adverbs atķīlam). Uz aizguvuma senumu norāda arī tas, ka adjektīvs atķīls (aķīls) fiksets K.Barona "Latvju Dainās" (te arī variants aķīls). Vārds aķīls (aķīls, atķīls) latviešu valodas izloksnēs nav sevišķi izplatīts. Vērojamas divas šī adjektīva izplatības zonas:

- 1) izolēts apgabals sēliskajās izloksnēs - Bērzaunē, Cesvainē, Ērgļos, Liezerē, Sēlpilī, Vestienā, Patkulē;
- 2) perifērās kursiskajās izloksnēs - Cīrayā. Dzērvē, Bārtā.

Tātad, kā rāda piemēru analīze, lituānismu izplatība kā aizguvumu vecuma noteikšanas kritērijs nav drošs.

Par izlokšņu lituānismu hronologiju, balstoties uz to aizgūšanas vēsturiskajiem nosacījumiem, ir rakstījusi A.Reķēna. Pēc viņas domām, daļa aizguvumu no lietuviešu valodas

¹Sal. arī pārējās kartēs (2., 3., 7.-10.) doto vārdu izplatības areālu.

varēja ienākt jau pirms 12. gs., kad Daugavas labajā krastā, kā norāda K. Būga (Būga RR III 570-574), starp latviešiem dzīvoja lietuvieši, t. i., izveidojās lietuviešu valodas salas. Tomēr, kā atzīst A. Reķēna, lituāņismi Latgales dienviddaļā aizgūti galvenokārt laikā no 16. līdz 18. gs., kā arī nākamajos gadsimtos, latviešiem un lietuviešiem satiekoties Daugavpils tirgos (Reķēna 572).

16.-18. gs. arī pētījamās sēliskajās izloksnēs iezīmīgs ar to, ka šis novads nonāk Lietuvas un Polijas ietekmē. Poliski lietuviskās muižas ietekme vērojama arī 19. gs., piem., Aknīstē (Ancītis Akn. izl. 10, 13-14). Tas nozīmē, ka polonismi, kas aizgūti ar lietuviešu valodas starpniecību, ir ienākuši pētījamās izloksnēs garākā laika posmā - 16.-19. gs.

Iepriekš minētie lingvistiskie un ekstralingvistiskie kritēriji pētījamā apvidū ļauj nošķirt divus lituāņismu slāņus: senāko aizguvumu slāni (līdz 16. gs.) un jaunāko aizguvumu slāni.

SECINĀJUMI

1. Dialekti, mijiedarbojoties ar literāro valodu, tomēr saglabā senākas valodiskās iezīmes. Tas raksturīgs arī dialektu leksikai, kuras izpēti apgrūtina tās daudzveidība, jo katrā dialektā ir leksika, kas raksturīga tikai noteiktam areālam. Tāpēc ir mērķtiecīgi norobežoties ar kāda areāla - dialekta vai pat izlokšņu grupas - leksikas izpēti. Īpašu interesi rada pierobežas izloksnes, kuru vārdu krājumu ietekmē kaimiņtautu leksika. Šādas izloksnes ir arī Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes izloksne. To leksikā vērojams stiprs radu - lietuviešu - valodas iespaids.

2. Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes izloksnes socio-lingvistisko faktoru analīze ļauj secināt, ka pētījamām izloksnēm ar lietuviešu valodu veidojies gan ārējais kontakts kā tautām, kas ilgu gadu simteņus dzīvojušas kaimiņos, gan arī tiešs (iekšējais) kontakts, kas radies, abām tautām dzīvojot vienā areālā. Pētījamā areāla valodiskā situācija nav viendabīga, būtībā tas ir sarežģīts vairāku valodu (galvenokārt baltu un slāvu) un to izlokšņu kontaktu savijums, kas izpaudies kā divvalodība (nereti arī daudzvalodība) un diglosija (literārās valodas un izloksnes kontakts).

Lingvistiskās situācijas analīze rāda, ka agrāk pastāvējusi latviešu un lietuviešu divvalodība, taču tai dažādos laika posmos ir bijusi atšķirīga intensitāte. Mūsdienų situācija pētījamās izloksnēs liecina, ka bilingvāla ir

tikai vecākā paaudze, vidējā paaudze pamatā saprot, bet nerunā lietuviski, jaunākā vairs nerunā un nesaprot vai saprot lietuviski minimāli. Tātad mūsdienās lietuviešu-latviešu divvalodība pamatā ir zudusi, kaut atsevišķos gadījumos vēl ir iespējama.

3. Cieši ekonomiskie, kultūras u.c. sakari ne vienmēr rada aizguvumu skaita palielināšanos. Par to liecina arī pētījamās izloksnes. Tā Aknīstes izloksnē XX gs. 20., 30. gados ir bijis daudz vairāk lituānismu. To strauja izzušana izloksnēs ir notikusi, palielinoties latviešu literārās valodas ietekmei un pastiprinoties iedzīvotāju migrācijai.

Lituānismu izzušanu noteikuši arī tādi faktori kā

- 1) kontaktējošo tautu literāro valodu (latviešu un lietuviešu) nostabilizēšanās un to ietekmes sfēras paplašināšanās;
- 2) daudzu senu reāliju un līdz ar to arī nosaukumu izzušana;
- 3) sabiedrības vēsturiskās pārmaiņas; 4) latviešu-lietuviešu divvalodības zudums.

4. Pētījamo izlokšņu daļā - Gārsenes izloksnē un, domājams, arī Prodes pagasta rietumdaļā - notikusi valodu nomaiņa, t.i., norisinājusies lietuviešu pārlatvināšanās; tātad te iespējams substrāts. Lietuviešu asimilāciju galvenokārt radījusi lietuviešu valodas funkciju sašaurināšanās, tai zaudējot sabiedriskās funkcijas (skolas, baznīcas valodas u.tml.) un praktiski kļūstot tikai par ģimenes valodu. Domājams, ka šis pārejas posma stāvoklis Gārsenes lietuviešu izloksnē ir fiksēts J. Kulitāna "Gārseniešu dialekta vārdnīcā". Vārdnīcas materiāls rāda austrumaukštaišu dialekta

izlokšņu iezīmes: an > un, senākā ā saglabāšanos (pretstatā lei. lit. garajam o) u.c. Tomēr vārdnīca jau rāda lielu latviešu valodas ietekmi leksikā; interference zināmā mērā skārusi arī gramatisko struktūru.

5. Lituānismi ir aizguvumi, kuru ģenētiskais avots ir lietuviešu valoda. Taču pētījamās izlokšnēs sastopami aizguvumi, kuru aizgūšanas avots ir lietuviešu valoda, bet tā nav ģenētiskais avots. Tādā gadījumā lietuviešu valoda ir bijusi tikai starpniekvaloda (parasti slāvismiem, īpaši polonismiem, ko nosaka vēsturiskie apstākļi). Starpniekvaloda atstāj ietekmi uz vārdu - notiek starpniekvalodas formālo un semantisko pazīmju uzslāpošanās aizguvuma ģenētiskās valodas pazīmēm. Būtībā kontaktā nonāk vismaz trīs valodas. Aizguvumi, kuru forma vai nozīme ļauj spriest arī par lietuviešu valodas pazīmēm, šajā darbā tiek kvalificēti par lituānismiem.

Lituānismi dažreiz var būt ienākuši arī no latviešu literārās valodas (t.s. literārismi).

Citvalodu runas fakti vai citāti (svešiespraudumi) par aizguvumiem netiek uzskatīti.

6. Lituānismu noteikšanu sarežģī tas, ka latviešu un lietuviešu valoda ir tuvākās radu valodas. To struktūrā ir daudz līdzības, tāpēc nereti trūkst formālu diferencējošo pazīmju, pēc kurām var noteikt vārda cilmi.

Aizguvumu noteikšanā tiek izmantoti dažādi kritēriji: fonētiskais, morfoloģiskais, vārddarināšanas, semantiskais, lingvogeogrāfiskais (izplatības), vēsturiski etnogrāfiskais, psiholoģiskais. Lituānismu noteikšanā nozīmīgākie ir fonē-

tiskais, semantiskais un lingvogeogrāfiskais kritērijs.

Fonētiskie lituānismu rādītāji ir skaņas k, g, č, dž, š, ž noteiktā pozīcijā un tautosilabiskie savienojumi an, en, in, un. Tomēr šīs fonētiskās pazīmes var raksturot ne tikai aizguvumus no lietuviešu valodas, tāpēc svarīgas arī citas fonētiskās iezīmes (piem., uzsvars, patskaņu kvantitāte).

Savukārt savienojumi un un um (kam lietuviešu literārajā valodā atbilst an un am) rāda īpatnības, kas raksturīgas austrumaukštaišu izloksnēm; tāpēc šādu aizguvumu (ar un, um saknē) ienākšana no lietuviešu valodas ir neapšaubāma.

Lingvogeogrāfiskais kritērijs lūtiski papildina citus kritērijus. Vārda izplatība Lietuvas pierobežā vai lietuviešu kādreizējās dzīves vietas (lietuviešu valodas salas) areālā ir visai drošs aizgūšanas avota rādītājs.

Nozīmīgas ir arī vārda semantiskās pazīmes, īpaši tad, kad jānosaka ne genētiskais avots, bet gan aizgūšanas avots. Bieži vien tikai vairāki kritēriji kopumā ļauj noteikt aizguvuma avotu.

7. Aizguvumu ienākšanu valodā nosaka ekstralingvistiski un intralingvistiski motīvi. Nozīmīgākie lituānismu aizgūšanas ekstralingvistiskie motīvi ir: 1) valodu kontakti; 2) zināma divvalodības pakāpe; 3) saimnieciski, sociāli un garīgi sakari; 4) psihologiski un pragmatiski motīvi. Intralingvistiskie lituānismu aizgūšanas motīvi: 1) nepieciešamība papildināt izlokšņu leksikas sistēmu (jaunu parādību nominācijai, leksēmu maiņai); 2) semantikas kvantitatīvi un

kvalitatīvi pārveidojumi (polisēmijas novēršana, jēdzienu detalizēšana, konkretizēšana); 3) ekspresīvās leksikas papildināšana.

Izcelt kāda atsevišķa motīva nozīmi aizgūšanas procesā nav iespējams; visbiežāk aizguvumu ienākšanu nosaka ekstralingvistisku un intralingvistisku motīvu kopums.

8. Lituānismi pētījamās izloksnēs ienākuši mutvārdu formā, un tiem nav tik izteikts sistēmiskuma raksturs kā aizguvumiem rakstu formā. Tas ir viens no lituānismu fonētisko un morfoloģisko variantu rašanās cēloņiem. Varianti var būt ienākuši no devējvalodas, ja arī lietuviešu valodā atbilstošajai leksemai ir fonētiskie un morfoloģiskie varianti. Tie var būt radušies arī pētījamo izlokšņu fonētisko īpatnību ietekmē.

9. Aizgūtu vārdu struktūrā un semantikā var būt gan devējvalodās, gan aizguvējvalodas elementi. Lituānismu adaptācijā (aizguvumu iekļaušanās aizguvējvalodas sistēmā) var nodalīt divas pakāpes: 1) daļēja adaptācija (ir saglabājušās pazīmes, kas rāda svešo cilmi); 2) pilnīga adaptācija (aizguvumu ir grūti nošķirt no mantotiem vārdiem).

10. Aizguvumu fonētisko adaptāciju ietekmē abu kontaktvalodu skaņu sistēma, to līdzība vai atšķirības, kā arī divvalodības pakāpe.

Latviešu valoda un lietuviešu valoda (arī izloksnes) atšķiras prosodijas ziņā. Uzsvāra ziņā lituānismi pamatā pakļauti latviešu valodas sistēmai un ir ieguvuši pirmās zilbes uzsvāru. Tikai daži vārdi saglabājuši origināluzsvāru otrajā un trešajā zilbē.

Pētījamās izloksnēs un lietuviešu valodā (pamatā arī

austrumaukštaišu izloksnēs) ir divas intonācijas - kāpjoša un krītoša (kaut arī atšķirīgas pēc izcelsmes). Lituānismu analīze rāda, ka saknes zilbēs kāpjošo intonāciju sastop reti (aptuveni 1%).

Intonācija lituānismu noteikšanā nav droša pazīme. Tā Latgales pārlatvināto igauņu, lietuviešu un poļu izrunā ir sakritušas intonācijas un tiek lietota tikai krītošā intonācija (A. Breidaks). Iespējams, ka līdzīga parādība ietekmējusi lituānismu intonāciju svārstības un lielu krītošās intonācijas pārsvaru arī pētījamās izloksnēs.

11. Lituānismu vokālismā notikušas nelielas pārvirzes. Atšķirības patskaņu kvantitatē ir reti sastopamas. Kvalitatīvās pārmaiņas lituānismu vokālismā izpaužas galvenokārt kā pārskaņa, tāpēc aizguvumu formas pētījamās izloksnēs nav adekvātas. Regulāra pārskaņa vērojama Aknīstē aizgūtajos vārdos. Lašu un Prodes izloksnē lituānismu pārskaņa palai kam nenotiek, bet Gārsenes izloksnē tā gandrīz nemaz nav sastopama. Skaņu substitūcija ir samērā reta parādība. Daļa pētījamo izlokšņu lituānismu ir ar vokālismu, kas raksturīgs lietuviešu literārajai valodai (galvenokārt Gārsenē, reizēm Lašos). Tātad pētījamās izloksnes ir ietekmējusi arī lietuviešu literārā valoda.

Konsonantismā ir vērojama viegla adaptešanās. Pirmām kārtām jāmin lietuviešu valodai un tās izloksnēm raksturīgā palatalizācija priekšējās rindas patskaņu priekšā. Vistiešāk palatalizētie līdzskaņi atveidoti Aknīstes izloksnē, Lašu un Prodes izloksnē, līdzskaņi parasti palatalizēti celma beigās. Gārsenes izloksnē lietuviešu palatalizētie līdzskaņi gandrīz

vienmēr atveidotī kā cieti.

Fonētiskās adaptācijas rezultātā aizgūta vārda sākotnējā skaņu sistēma tiek vienkāršota.

12. Latviešu un lietuviešu valodas morfoloģiskās struktūras līdzība ļauj deklinējamiem un konjugējamiem aizguvumiem pilnīgi iekļauties latviešu valodas morfoloģiskajā sistēmā. Lituānismu substantīvu dzimte lielāko tiesu atbilst lietuviešu vārdu dzimtei. Dažreiz ir svārstības celmu ziņā, taču dzimtes maiņa notiek reti. Vienskaitlinieku un daudzskaitlinieku adaptācijā vērojamas svārstības vai pat skaitļa maiņa, galvenokārt tas saistīts ar lituānismu semantiskās struktūras pārvirzēm.

No lietuviešu valodas aizgūtie verbi iekļaujas izloksnēs vairāk izplatītajos celmos.

13. Pēc morfoloģiskās struktūras lituānismi ir primāri vai atvasināti vārdi. Salikteņu aizgūts pavisam maz. Aizguvumi ar latviešu valodai svešiem vārddarināšanas elementiem ir reti. Lielāko tiesu priedēkļi un piedēkļi lituānismu struktūrā tiek atveidoti ar atbilstošiem vai līdzīgiem latviešu valodas formantiem, jo morfoloģiski neadaptētu vārdu aizgūšana varētu izjaukt līdzsvaru izlokšņu sistēmā, kaut arī aizguvumi ienāk no radniecīgas valodas.

Lituānismu izmantošana tālākā vārddarināšanas procesā ir ierobežota.

Pētījamās izloksnēs ir fiksēti vairāki atvasinājumi, kuriem nav atbilstošu formu lietuviešu valodā. To sakaru ar lietuviešu valodu rāda vārda saknes. Iespējams, ka šādi atvasinājumi ir radušies no agrāk aizgūtiem lituānismiem, kuri

mūsdienās pētījamās izloksnēs vairs netiek lietoti.

Aizgūto lietvārdu un verbu pārsvars pār aizgūto palīgvārdu skaitu atbilst to reālajam lietojumam valodā, jo tai vairāk vajadzīgi vārdi, kas veic nominatīvo funkciju.

14. Lituānismu semantiskās adaptācijas daudzšķautņainību rada vārda semantiskās struktūras pārveides potences, kā arī saskare ar citas valodas vārdu semantisko struktūru.

Tā kā izlokšņu valoda nav normēta (ja normu izprot no literārās valodas viedokļa) un funkcionē tikai mutvārdu formā, vārda nozīmi bieži vien palīdz realizēt ekstralingvistiskais konteksts. Tāpēc, pētot izlokšņu leksikas semantiku, jāiegūst priekšstats par runas situāciju un kontekstu, kurā vārds lietots (to gan apgrūtina daudzi blakus apstākļi).

Arī semantiskā ziņā lituānismi nav mehānisks pārcēlums, tāpēc parašti leišu vārda leksiski semantisko variantu kops nav netiek pārņemts pilnīgi. Lituānismu ienākšana līdz ar reāliju nav raksturīga, biežāk tie ienāk kā sinonīmi izlokšņu vārdiem.

15. No semantiskās adaptācijas viedokļa izdalāmas divas lituānismu grupas. Semantiski nepārveidoti lituānismi ir monosēmiski vārdi gan latviešu, gan lietuviešu valodā, kaut gan latviešu valodā tie dažreiz var iegūt ekspresiju, kuras nav lietuviešu vārdam.

Semantiski pārveidotiem lituānismiem lietuviešu valodā atbilst polisēmiski vārdi, latviešu izloksnēs - gan polisēmiski, gan monosēmiski vārdi. Semantiski pārveidota ir lielākā lituānismu daļa. Daudziem lituānismiem no polisēmiskā lietuviešu ekvivalenta pārņemts kāds leksiski semantiskais variants (vai varianti), kas pēc hierarhijas var būt

kā pamatnozīme, tā atvasinātā nozīme. Izlokšņu lituānismu (pamatā lietvārdu) semantiskajā adaptācijā vērojama jēdzieniskās nozīmes reducēšanās, kas visbiežāk izpaužas kā nozīmes vienkāršošanās, specializēšanās, precizēšana vai nozīmes pārnesums. Aizguvumi var būt par cēloni izloksnēs jau funkcionējošu leksēmu semantikas pārveidojumiem, tad visbiežāk semantiskā slodze sadalās starp aizgūto paralēlismu un pašas izloksnes vārdu. Leksēmas, pārejot no vienas valodas sistēmas otrā, var iegūt konotatīvo komponentu, kura nav devējvalodā. Tādējādi lituānismi ne tikai papildina leksisko sistēmu, bet ļauj izteikt arī ekspresiju, kas dažreiz ir pozitīva (humoristiska), bet visbiežāk nievājoša. Atšķirībā no substantīviem aizgūtie verbi lielākoties ir ekspresīvi neitrāli. Humoristiska nokrāsa piemīt dažiem visiem izlokšņu runātājiem labi pazīstamiem vārdiem (pat to informantu runā, kuri lietuviešu valodu neprot). Droši vien tāpēc šādi verbi ieguvuši ekspresiju. Ekspresīvā leksika ir aizguvumu noturīgākā daļa.

Dažreiz līdzās aizgūtajam leksiski semantiskajam variantam izloksnēs var būt radušies pavisam jauni leksiski semantiskie varianti.

16. Lituānismi Aknīstes, Gārsenes, Lašu un Prodes izloksnē tematiski saistīti ar cilvēku saimniecisko darbību, viņu sadzīvi un savstarpējām attiecībām. Plašākās tematiskās grupas ir personu nosaukumi, kas raksturo cilvēkus pēc nodarbošanās veida, sociālajām un savstarpējām attiecībām, pēc viņu rakstura īpašībām; ar māju, virtuvi un saimniekošanu saistītu jēdzieru nosaukumi; vietas, dzīvnieku, putnu un

augu nosaukumi. Tematisko daudzveidību noteikusi divvalodība un līdzīgi apstākļi, kuros dzīvojušas abas kontaktējošās tautas.

17. Vēsturisko un sociālo apstākļu respektēšana, aizguvumu fonētisko iezīmju analīze, vārdu atspoguļojums senākajos leksikogrāfiskajos avotos un tautasdziesmās ļauj nošķirt divus lituānismu slāņus: senāko aizguvumu slāni (līdz 16.gs.) un jaunāko aizguvumu slāni.

Saīsinājumu saraksts

adj. - adjektīvs	piem. - piemēram
adv. - adverbs	po. - poļu
a-aukšt. - austrumaukštaišu	prep. - prepozīcija
a-lei. - austrumleišu	Sal., sal. - salīdzini
bkr., baltkr. - baltkrievu	sēj. - sējums
dsk. - daudzskaitlis	siev. dz. - sieviešu dzimte
gs. - gadsimts	skat. - skaties
gen. - genitīvs	s.v. - sub voce (pie vārda)
hum. - humoristisks	T., t. - tomas
interj. - interjekcija	t.i. - tas ir
izl. - izloksne	t.p. - tas pats
kr. - krievu	t.s. - tā sauktais
la. - latviešu	u.c. - un citi
laid. - laidiens	u.tml. - un tamlīdzīgi
lat. - latīņu	utt. - un tā tālāk
lei. - leišu=lietuviešu	val. - valoda
lit. - literārā	vīr. dz. - vīriešu dzimte
lpp. - lappuse, lappuses	vlv. - viduslejasvācu
LSV - leksiski semantiskais variants	vsk. - vienskaitlis
Lvkj - Latviešu valodas kul- tūras jautājumi	vulg. - vulgārisms
niev. - nievājošs	No - номер
nr. - numurs	c. - страница
p. - puslapis, page	T. - том
pag. - pagasts	< - fonētiski radies no
pārn. - pārnesta nozīme	> - fonētiski pārvērties par
	* - rekonstruēta vai faktis- ki pastāvējusi forma

Citēto avotu saraksts

- ADT - Augšzemnieku dialekta teksti. Latgaliskās izloksnes. - R., 1984.
- ALE - Eiropas valodu atlanta kartotēka.
- Brasche - Brasche G. Allereste Anleitung zum Gebrauch der lettischen Sprache für Deutsche. Lexikon. - Libau, 1875.
- Brückner SEJP - Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. - Warszawa, 1957.
- Būga LKŽ - Būga K. Lietuvių kalbos žodynas: Rinktiniai raštai. - Vilnius, 1961. - 3 t.
- BW - Barons K., Visendorfs H. Latvju dainas. - Jelgava-Pēterburga, 1894-1915. - 1.-5. sēj.
- Dlkž - Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. - Vilnius, 1972.
- Dlkž 1954 - Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. - Vilnius, 1954.
- E - ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora materiāli.
- EH - Endzelīns J., Hauzenberga E. Papildinājumi un labojumi. K.Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai. - R., 1934-1946. - 1.-2. sēj.
- FBR - Filologu biedrības raksti.
- Fraenkel LEW - Litauisches etymologisches Wörterbuch von Prof. dr. Ernst Fraenkel. - Heidelberg-Göttingen, 1955-1965.
- FS - ZA Valodas un literatūras (tagad Literatūras, folkloras un mākslas) institūta Folkloras sektora materiāli.

- Karulis LEV - Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. - R., 1992. - 1.-2. sēj.
- Konv. - Konversācijas vārdnīca. - R., 1906. - 1. sēj.
- Kulitāns - Kulitāns J. Gārseniešu dialekta vārdnīca // Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu fonds. - A 143 nr. 312. - Manuskripts.
- Kurmin - Słownik polsko-łacinsko-łotewski, ułożony i napisany przez xiędza J.Kurmina. - Wilno, 1858.
- Lange - Lange J. Vollständiges deutschlettisches und lettischdeutsches Lexicon, nach den Hauptdialekten in Lief- und Curland ausgefertigt von Jacob Lange.. - Mitau, 1772.
- Langijs - Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. g. latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku /Pēc manuskripta fotokopijas izdevis un apcerējumu par Langija dzīvi, rakstību un valodu papildinājis E.Blese. - R., 1936.
- LDA - Latviešu dialektu atlanta kartotēka.
- L konv V - Latviešu konversācijas vārdnīca. - R., 1933-1934.
- LKA - Lietuvių kalbos atlasas. Leksika, - Vilnius, 1977. - 1 t.
- LKŽ - Lietuvių kalbos žodynas. - Vilnius, 1968 - 1991. - T. 1-15.
- Llv - Bojāte A., Subatnieks V. Lietuviešu-latviešu vārdnīca / Rediģējis J.Balkevičs. - R., 1964.
- LVU - LVU (tagad LU) studentu savāktie materiāli.
- Mancelius - Mancelius G. Lettus, das ist Wortbuch.. - R., 1638.

- ME - Milenbahs K. Latviešu valodas vārdnīca / Redigējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. - R., 1923-1932. - 1.-4. sēj.
- Sławski SEJP - Sławski Fr. - Słownik etymologiczny języka polskiego. - Kraków, 1952-1974. - 1-4 t.
- Stender - Lettisches Lexikon. In zween Theilen abgefasset von Gotthard Friedrich Stender. - Mitau, 1789.
- SV - Svešvārdu vārdnīca. - R., 1978.
- Ulmann - Lettisches Wörterbuch. Erster Theil. Lettisch - deutsches Wörterbuch von Bischof Dr. Carl Christian Ulmann. - R., 1872.
- Vitkauskas - Vitkauskas V. Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas. - Vilnius, 1976.
- VLI Apv. - ZA Valodas un literatūras (tagad Valodas) institūta apvidvārdu kartotēka.
- БПС - Гессен Д., Стыпула Р. Большой польско-русский словарь. - Москва-Варшава, 1980. - I-2 т.
- Брс - Белорусско-русский словарь /Под редакцией К.К.Крапивы. - Москва, 1962.
- Фасмер ЭСРЯ - Фасмер М. Этимологический словарь русского языка /Перевод с немецкого и дополнения О.Н.Трубачева. Под редакцией и с предисловием проф. Б.А.Ларина. - Москва, 1964.- I-4 т.

Citētās un izmantotās literatūras
saraksts

- Āboliņa FBR - Āboliņa O. Susējas pagasta izloksne // FBR. - R., 1927. - 7. sēj. - 129.-153. lpp.
- Ahero 1967 - Ahero A. Par latviešu valodas aizguvumiem // Lvkj. - R., 1967. - 3. laid. - 40.-48. lpp.
- Ahero - Ahero A. Valodu kontakti un vārdu aizgūšana // Lvkj. - R., 1976. 12. laid. - 38.-50. lpp.
- Alksnis M. Krāslavas izloksne // FBR. - R., 1932. - 12. sēj. 26.-48. lpp.
- Alunāns - Alunāns J. Viedamo vārdu saraksts // Kopoti raksti. - R., 1933. - 3. sēj. - 115.-140. lpp.
- Ancītis FBR - Ancītis K. Par Aknīstes izloksni // FBR. - R., 1935. - 15. sēj. - 161.-196. lpp.
- Ancītis Akn. izl. - Ancītis K. Aknīstes izloksne. Izloksnes statika un dinamika. Ievads, fonētika, morfoloģija. - R., 1977.
- Baldunčiks 1989 - Baldunčiks J. Anglicismi latviešu valodā. - R., 1989.
- Balode 1989 - Balode L. Lituānismi latviešu limnonīmijā // Valodas aktualitātes - 1988. - R., 1989. - 313.-325. lpp.
- Baumanis E. Leiši: Etnografisks apcerējums. - R., 1902.
- Bičole L. Mežamuižas izloksne // FBR. - R., 1932. - 12. sēj. - 11.-25. lpp.
- Bičolis FBR - Bičolis J. Birziešu izloksne // FBR. - R., 1932. - 12. sēj. - 59.-93. lpp.

- Bičolis J. Piezīmes par Zemgales Biržiem. - R., 1937. -
17. sēj. - 43.-75. lpp.
- Bielenstein - Bielenstein A. Die Grenzen des lettischen
Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegen-
wart und im 13. Jahrhundert. - St.Peterburg, 1892.
- Blinkena - Blinkena A. Adjektīvi J.Langija vārdnīcā //
Latviešu valodas kontaktu pētījumi. - R., 1987. -
63.-85. lpp.
- Breidaks 1972 - Breidaks A. Latgalisko izlokšņu prosodijas
jautājumi // Veltījums akad. Jānim Endzelīnam. 1873-
1973. - R., 1972. - 89.-108. lpp.
- Brence 1965 - Brence M. Lituānismi latviešu literārajā valo-
dā // Lvkj. - R., 1965. - 1. laid. - 53.-65. lpp.
- Brence 1967 - Brence M. Latviešu valodas lituānismi //
LPSR ZA Vēstis. - R., 1967. - 9. nr. - 75.-83. lpp.
- Brencē 1970 - Brenčē M. Naujai surasti latvių kalbos tarmi-
niai lituanizmai // Baltistica. - Vilnius, 1970. - VI (1).
- 49.-52. p.
- Briediņa - Briediņa D. Sociālie faktori, kas ietekmē Zieme-
ru izloksnes leksiku // Aktuāli dialektoloģijas jautāju-
mi. 9. A.Ozola diena. - R., 1973. - 16.-17. lpp.
- Būga RR - Būga K. Rinktīnīai raštai. - Vilnius, 1958-1961.
- T. 1-3.
- Bušmane B. Kausētu tauku pārpalikumu nosaukumi latviešu
valodā // Aktuāli dialektoloģijas jautājumi. 9. A.Ozola
diena. - R., 1973. - 17.-19. lpp.
- Bušmane B. Nevārītu maizes ēdienu nosaukumi latviešu iz-
loksnēs // Dialektālās leksikas jautājumi. - R., 1986. -
2. sēj. - 22.-56. lpp.

- Bušs 1985 - Bušs O. Kopējās cilmes aizgūtā leksika baltu un Baltijas somu valodās // Baltu valodas senāk un tagad. - R., 1985. - 31.-35. lpp.
- Bušs 1986 - Bušs O. Sakaru un paralēļu problēma latviešu valodas leksisko germānismu pētīšanā // Dialektālās leksikas jautājumi. - R., 1986. - 1. sēj. - 187.-201. lpp.
- Bušs - Bušs O. Par germāņu cilmes leksikas aizgūšanas virzieniem dziļajās Latgales izloksnēs // Dialektālās leksikas jautājumi. - R., 1986. - 2. sēj. - 5.-21. lpp.
- Bušs O. Monogrāfija par valodu kontaktiem // Latviešu valodas kontaktu pētījumi. - R., 1987. - 236.-243. lpp.
- CetTSL - Valsts statistiskā pārvalde. Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā / Sastādījis V.Salnītis, red. M.Skujenieks. - R., 1936.
- Dambe 1959 - Dambe V. Blīdienes vietvārdi kā pagātnes liecinieki // Rakstu krājums veltīts akad. prof. Dr.Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. - R., 1959. - 391.-452. lpp.
- Druvieta 1992 - Druvieta I. Sociolingvistikas terminoloģija // E.Drezena (1892-1992) piemiņai veltītā starptautiskā terminoloģijas konference "Terminoloģijas zinātne: stāvoklis un perspektīvas". - R., 1992. - 12.-13. lpp.
- Endzelīns Lvg - Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. - R., 1951.
- Ēdelmane I. Augu Centaurea cyanus un Leucanthemum vulgare nosaukumu semantika un izplatība latviešu valodā // Dialektālās leksikas jautājumi. - R., 1986. - 1. sēj. - 202.-215. lpp.

- Ferguson - Ferguson Ch.A. Diglosia // Word. - 1959. - No. 15.
- Freimane 1993 - Freimane I. Valodas kultūra teorētiskā skatījumā. - R., 1993.
- Garšva 1977 - Garšva K. Lietuvių kalbos salos pietryčių Latvijoje // Mūsų kalba. - 1977. - 6. nr.
- Garšva 1984 - Garšva K. Lietuvių kalbos tarmės ir jų kontaktai Latvijoje // LTSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. - 1984. - 2 t. - 83-91 p.
- Garšva K. Šiaurinės vilniškių tarmės salos // Международная конференция балтистов 9-12 окт. 1985 г. Тезисы докладов. - Вильнюс, 1985.
- Garšva 1985 - Garšva K. Lietuvių kalbos tarmės ir jų kontaktai Latvijoje // LTSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. - 1985. - 1 t. - 118-126 p.
- Graudiņa 1961 - Graudiņa M. Latvijas PSR dialektologu ekspedīcijas 1960. gadā // Lietuvių kalbotyros klausimai. - Vilnius, 1961. - IV t. - 185-192 p.
- Graudiņa M. Daži augu un ogu nosaukumi literārajā valodā un izloksnēs // Lvkj. - R., 1972. - 8. laid. - 107.-116. lpp.
- Grinaveckienė E. Daugpilio apylinkių lietuvių šnektos fonetika // Lietuvių kalbotyros klausimai: Iš lietuvių kalbotyros istorijos. - Vilnius, 1980. - XXt. - 223-239 p.
- Grinaveckis 1978 - Grinaveckis V. Minkštųjų ir kietųjų priebalsių, einančių tiesiog prieš priesaga -(i)ukas, vartojimas lietuvių kalbos tarmėse // Baltistica. - Vilnius, 1978. - XIV(1). - 45-51 p.

- Hirša Dz. Koku, mežu un krūmu nosaukumi Sarkanmuižas (Ventas) vietvārdos // Onomastica Lettica. - R., 1990. - 102.-148. lpp.
- Indāne I. Dignājas izloksne.- R., 1986.
- Jonaitytė A. Palatvės vakarų aukštaičių nedėsningos fonetiskos žodžiai ir jų kilmė // Lietuvių kalbotyros klausimai: Lietuvių kalbos gramatikos tyrinėjimai. - Vilnius, 1969. - XI t. - 31-41 p.
- Kabelka Bfj - Kabelka J. Baltų filologijos įvadas. - Vilnius, 1982.
- Kagaine 1970 - Kagaine E. Rietumsomu cilmes aizguvumi Ērgemes izloksnē // LPSR ZA Vēstis. - 1970. - 12. nr. - 83.-89. lpp.
- Kagaine 1971 - Kagaine E. Ērgemes izloksnē sastopamo rietumsomu cilmes vārdu tematiskās grupas // LPSR ZA Vēstis. - 1971. - 1. nr. - 90.-101. lpp.
- Kagaine 1972 - Kagaine E. Aizguvumi no ģermāņu valodām Ērgemes izloksnē // Veltījums akad. Jānim Endzelīnam. 1873-1973. - R., 1972. - 171.-196. lpp.
- Kagaine 1985 - Kagaine E. Apvienotās latviešu izlokšņu vārdnīcas veidošanas problēmas // Valodas aktualitātes - 1984. - R., 1985. - 64.-68. lpp.
- Kagaine 1992 - Kagaine E. Semantiskie dialektismi Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs. - R., 1992.
- Kagaine E. Rāge S. Ērgemes izloksnes vārdnīca. - R., 1977-1983. - 1.-3. sēj.
- Kancāns FBR - Kancāns V. Kaldabruniešu izloksne // FBR. - R., 1937. - 18. sēj. - 43.-75. lpp.

- Karaliūnas 1972 - Karaliūnas S. Semantika ir etimologija //
Leksikos tyrinėjimai. Lietuvių kalbotyros klausimai. -
Vilnius, 1972. - 13 t. - 5-18 p.
- Kronvalds - Kronvalda A. Kopoti raksti. - R., 1937. - 1. sēj.
- Ķikauka P. Mežamuižas pagasta izloksne // FBR. - R., 1924. -
IV sēj., - 75.-77. lpp.
- Latvijas PSR dzīvnieku noteicējs / E.Tauriņa un E.Ozola
redakcijā. - R., 1956-1957. - 1.-2. sēj.
- Laua - Laua A. Mantotā un aizgūtā leksika. - R., 1964.
- Laua 1981 - Laua A. Latviešu leksikologija. - R., 1981.
- Laumane 1973 - Laumane B. Zivju nosaukumi latviešu valodā. -
R., 1973.
- Laumane B. Lejaskurzemes leksika J.Langija vārdnīcā (1685) //
Dialektālās leksikas jautājumi. - R., 1986. - 2. sēj. -
138.-159. lpp.
- Leikuma 1992 - Leikuma L. Ko atrodam 135 gadus vecajā
J.Kurmina vārdnīcā? // Dabas un vēstures kalendārs 1993.
gadam. - R., 1992. - 255.-258. lpp.
- Leikuma GŠ - Leikuma L. Gruomota školuoatuojim. - Lielvārde,
1993.
- LPE - Latvijas padomju enciklopēdija. - R., 1981-1988. -
1.-10. sēj.
- L vēst. - Latvijas PSR vēsture. - R., 1953. - 1. sēj.
- Maldups A. Aprinķu un pagastu apraksti. - R., 1937.
- Mengele V. Neretiešu izloksne // FBR. - R., 1939. - 19. sēj.
96.-116. lpp.
- Mllvg I - Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. -
R., 1959. - 1. sēj.

- Mugurevičs - Mugurevičs E. Svarīgākie ceļi lībiešu un latgaļu teritorijā // Arheoloģija un etnogrāfija. - R., 1961. - 3. sēj. - 61.-81. lpp.
- Navenickis M. Zasa pagasta izloksne // FBR. - R., 1933. - 13. sēj. - 81.-98. lpp.
- OTSR - Valsts statistiskā pārvalde. Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925.gada 10.februārī. - R., 1925. - I., 2.sēj.
- Ozols 1961 - Ozols A. Latviešu tautasdziesmu valoda. - R., 1961.
- Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda. - R., 1965
- Paunonen - Paunonen H. Central problems in bilingualism / Congressus Quintus Internationalis Fenno - Ugristarum. Turku 20.-27.VIII 1980. Pars 3. Dissertationes symposiorum linguisticorum. - Turku, 1980. - 273-412 p.
- Pētersone A., Brinkmane. Latvijas PSR augu noteicējs. - R., 1980.
- Raģe 1970 - Raģe S. Dialektologi vērtē paveikto // LPSR ZA Vēstis. - 1970. - 10. nr. - 139.-140. lpp.
- Raģe S. Baltijas somu valodu aizguvumi latviešu valodā, ko pirmais etimologizējis J.Endzelīns // Dialektālās leksikas jautājumi. - R., 1986. - 1. sēj. - 18.-126. lpp.
- Reidzāne - Reidzāne B. Mantotā zemkopības un lopkopības leksika Šķilbēnos. - R., 1970.
- Reķēna 1968 - Reķēna A. Lokālo un internacionālo aizguvumu fonētiskā asimilācija augšzemnieku dialekta Kalupes izloksnē // Fonētikas un fonoloģijas aktuālās problēmas. - R., 1968. - 68.-73. lpp.

- Reķēna A. Leksiskie paralēlismi // Aktuāli dialektoloģijas jautājumi. 9. A. Ozola diena. - R., 1973. - 63.-64. lpp.
- Reķēna - Reķēna A. Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās. - R., 1975.
- Reķēna 1985 - Reķēna A. Aizguvums - semantikas diferencētājs // Международная конференция балтистов 9-12 октября 1985 г. Тезисы докладов. - Вильнюс, 1985. - 95-96 с.
- Reķēna A. Slāvismi Latgales dienvidu izlokšņu ēdienu leksikā // Dialektālās leksikas jautājumi. - R., 1986. - 2. sēj. - 57.-96. lpp.
- Reķēna A. Dienvidlatgales vietvārdi ar izskaņām -inis, -ine // Valodas aktualitātes - 1988. - R., 1989. - 302.-312. lpp.
- Reķēna 1990 - Reķēna A. Vārda lietojuma ierobežojumma atspoguļojums Kalupes izloksnes vārdnīcā // Valodas aktualitātes - 1989. - R., 1990. - 97.-106. lpp.
- Reķēna 1993 - Reķēna A. Habilitācijas darbu kopums "Dienvidlatgales izlokšņu leksikā". Kopsavilkums. - Liepāja, 1993.
- Rudzīte M. Latviešu dialektoloģija. - R., 1964.
- Rudzīte VF - Rudzīte M. Latviešu valodas vēsturiskā fonētika. - R., 1993.
- Sabaliauskas 1968 - Sabaliauskas A. Baltų kalbų naminių gyvulių pavadinimai (jų kilmė ir santykis su atitinkamais slavų kalbų pavadinimais) // Lietuvių kalbotyros klausimai: Baltų ir slavų kalbų ryšiai. - Vilnius, 1968. - 10 t. - 101-190 p.
- Sarkanis A. Jānis Jaunsudrabiņš par Neretas izloksni // Lvkj - R., 1989. - 25. laid. 7.-78. lpp.

- Sehwers - Sehwers J. Sprachlich-kulturische untersuchungen vornehmlich über den Deutschen einfluss im Lettischen. - Berlin, 1953.
- Slava - Slava M. Latviešu tautas tērpī // Arheologija un etnogrāfija. - R., 1966. - 7. sēj. - 120.-124. lpp.
- Summent - Summent A. Unbeachtete slavische Lehnwörter im Lettischen. - Goettingen, 1950.
- Šaudiņa 1987 - Šaudiņa V. Daži sēlisko izlokšņu lituānismu aizgūšanas sociolingvistiskie aspekti // Latviešu valodu kontaktu pētījumi. - R., 1987. - 228.-235. lpp.
- Šaudiņa 1989 - Šaudiņa V. Valodu kontakti dažās Lietuvas pierobežas sēliskajās izloksnēs // Latviešu valodas sakari ar citām valodām. - Daugavpils: DPI, 1989. - 47.-62. lpp.
- Šaudiņa - Šaudiņa V. Lituānismi kā arvidvārdu daļa // Единицы языка и их функционирование: I научные чтения филологического факультета. - Даугавпилс: ДПИ, 1991. - 43-50 с.
- Šaudiņa 1991. - Šaudiņa V. Daži vērojumi par lituānismu adaptāciju // Valodas aktualitātes - 1990. - R., 1991. - 50.-55. lpp.
- Šaudiņa 1992 - Šaudiņa V. Daži latviešu un lietuviešu valodas mijiedarbības aspekti Gārsenes izloksnē // Лингвистический сборник: II научные чтения филологического факультета. - Даугавпилс: ДПИ, 1992. - 80-86с.
- Šaudiņa 1993 - Šaudiņa V. Ieskats lituānismu sementikā // Valoda: teorija, vēsture, metodika: Humanitārās fakultātes III zinātniskie lasījumi. - Daugavpils: DPU, 1993.
- Šnore, Zariņa - Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. - R., 1980.

TISL - Valsts statistiskā pārvalde: Trešā tautas skaitīšana
Latvijā 1930. gadā. - R., 1930.

Urbutis - Urbutis V. Lie. žebērklas ir jo variantai //
Baltistica. - Vilnius, 1967. - III(1). - 87-94 p.

Vaba 1977 - Vaba L. Lāti laensõnad eesti keeles. - Tallinn,
1977.

Vīksne I. Sunākstiešu izloksne // FBR. - R., 1936. - 14. sēj. -
40.-62. lpp.

Vīksne J. Sēlpiliešu izloksne // FBR. - R., 1940. - 20. sēj. -
59.-74. lpp.

Vitkauskas 1979 - Vitkauskas V. Socialinių faktorių įtaka
tarminei leksikai // Lietuvių kalbotyros klausimai: Socia-
linės lingvistiskos problemos. - Vilnius, 1979. - 19 t.

Zemzare D. Jaunlatviešu darbs leksikas izveidē: Veci vārdi
ar jaunu vai paplašinātu nozīmi // LPSR ZA Vēstis. -
1956. - 5. nr. - 15.-24. lpp.

Zemzare 1959 - Zemzare D. Piezīmes par dažām latviešu un
lietuviešu vārdnīcām // Rakstu krājums veltīts akad.
prof. Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba
gadu atcerei. - R., 1959. - 633.-651. lpp.

Zemzare 1961 - Zemzare D. Latviešu vārdnīca (līdz 1900. ga-
dam). - R., 1961.

Zemzare D. Kurš nosaukums labāks - dradži, grības, grimšļi,
skrandži? // Lvkj. - R., 1970. - 6. laid. - 98.-103. lpp.

Zinkevičius 1966 - Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija:
Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija. - Vilnius,
1966.

- Zinkevičius Z. Iš lituanizmų Vilniaus XVII a. pradžios lenkiškuose rankraščiuose // Žmonės ir kalba. - Vilnius, 1977. - 93-101 p.
- Zinkevičius 1978 - Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos dialektologija. - Vilnius, 1978.
- Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. - Vilnius, 1980. - 1 d.
- Адомавичюте - Адомавичюте И.-Э.Б. Проблемы семантической адаптации полонизмов в литовских говорах. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Минск, 1978.
- Антонович А. Отражение явлений белорусско-литовских языковых контактов в старобелорусской деловой письменности Литвы // Тезисы IV диалектологической конференции по изучению говоров и языковых контактов в прибалтийских республиках. - Вильнюс, 1972. - с. 7-9.
- Анцелане А. Современное состояние фольклора в районах фольклористических экспедиций 1964-1965 гг. // Фольклор балтских народов. - Р., 1968.
- Аристе 1963 - Аристе П. Случаи языкового контакта в Латгалии // Lietuvių kalbotyros klausimai. - Vilnius, 1963. - VI t. - 137-147 с.
- Арнольд 1959 - Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. - Москва, 1959.
- Белл - Роджер Т. Белл. Социоллингвистика: Цели, методы и проблемы. - Москва, 1980.
- Брейдак А.Б. Диалектная лексика латгальских говоров верхнелатышского диалекта и её исторические связи // Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Р., 1969.

- Брейдак А. Некоторые фонетические явления селонского языкового субстрата в северо-восточной Литве // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. - Вильнюс, 1985. - с. 206-211.
- Брейдак - Брейдак А.Б. Влияние литовского языка на глубокие латгальские говоры // Acta Baltico-Slavica. - 1990. - XIX. - с. 27-33..
- Бригзна - Бригзна И.Я. Стилистическая значимость заимствованных лексем в аспекте компаративистики // Valodas tipologiskās iezīmes kontrastīvajā aspektā / Zinātnisko rakstu krājums. P.Stučkas LVU. - R., 1988. - 23.-28. lpp.
- Булыко - Булыко А.Н. Лексические заимствования в белорусском языке XIV-XVIII вв. Автореф. дис. ... докт. филол. наук. - Минск, 1980.
- Булыко А.Н. Лексика литовского происхождения в историческом словаре белорусского языка // Международная конференция балтистов 9-12 окт. 1985 г. Тезисы докладов. - Вильнюс, 1985. - с. 135-136.
- Бушмане Б.К. Названия кушаний в латышских говорах. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Р., 1973.
- Буш 1980 - Буш О.В. Недialeктные нелитературные лексические германизмы в современном латышском языке (Функциональный аспект). Дис. ... канд. филол. наук. - Р., 1980.
- Буш О.В. Денотативные и коннотативные элементы в семантике сленгизмов латышского языка. // Leksiskas un gramatiskas inovācijas. Zinātnisko rakstu krājums. - R.: LVU, 1982, - 12.-16. lpp.

- Вайнрайх 1979 – Вайнрайх У. Языковые контакты: Состояние и проблемы исследования. – Киев, 1979.
- Виноградов – Виноградов В.В. Лексикология и лексикография // Избранные труды. – Москва, 1977.
- Втор. заимств. – Гордеева С.И., Ольгович С.И., Схолина Н.М., Палагина В.В. Вторичные заимствования в говорах среднего Приобья. – Томск, 1981.
- Гавранек – Гавранек Б.К. проблематике смешения языков // Новое в лингвистике: Языковые контакты. – Москва, 1972. – Вып. VI. – с. 94–III.
- Гаршва 1980 – Гаршва К.К. Острова и диалекты литовских старожилов в Латвийской ССР // IV Vissavienības baltistu konference / Referātu tēzes. – R., 1980. – 119.–120. lpp.
- Глемжене – Глемжене О.А. Интерференция английского языка в лексике литовцев США. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Киев, 1973.
- Гриनावецкене Е.И., Мацкевич Ю.Ф. Литуанизмы в белорусских говорах Гродненщины // Aktuāli dialektologijas jautājumi. 9. A. Ozola diena. – R., 1973. – 30.–33. lpp.
- Ефремов – Ефремов Л.П. Сущность лексического заимствования // Вестник АН Казахской ССР. – 1959. – № 5.
- Житников – Житников В.Ф. Основы этимологии / Методическая разработка по спецкурсу и спецсеминару для студентов – заочников. – Свердловск, 1969.
- Жлуктенко 1974 – Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия. – Киев, 1974.

- Ионайтите, Моркунас – Ионайтите А.П., Моркунас К.Ф. Интерпретация новых лексических явлений в атласе литовского языка. // Лингвогеография, диалектология и история языка. – Кишинев, 1973. – с. 29–36.
- Коготкова РДЛ – Коготкова Т.С. Русская диалектная лексикология: состояние и перспективы. – Москва, 1979.
- Кукконен – Кукконен А.И. Отражение финско-русских межъязыковых контактов в финских диалектах Ленинградской области. Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Тарту, 1982.
- Крысин 1965 – Крысин Л.П. О причинах лексического заимствования // Русский язык в школе. – Москва, 1965. – № 3. – с. 11–15.
- Крысин 1968 – Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – Москва, 1968.
- Крысин Л.П. К вопросу о внутриязыковой диглоссии // Методы билингвистических исследований. – Москва, 1976. – с. 61–67.
- Лаумане 1977 – Лаумане Б.Э. Лексический материал диалектологического атласа латышского языка, отражающий латышско-русско-белорусско-польские контакты // Контакты латышского языка. – Р., 1977. – с. 48–95.
- Лаучюте 1972 – Лаучюте Ю. Словообразовательный критерий выделения балтизмов в славянских языках // Baltistica. – Vilnius, 1972. – I priedas. – 89–94 p.
- Лаучюте 1980 – Лаучюте Ю.А. Балто-славянские лингвистические контакты в ареальном освещении // Взаимодействие лингвистических ареалов: Теория, методика и источники исследования. – Ленинград, 1980. – с. 161–197.

- Лауцюте Ю.А. Словарь балтизмов в славянских языках. - Ленинград, 1982.
- Лауцюте Ю. О методике исследования и интерпретации общей балто-славянской лексики // Baltu valodas senāk un tagad. - R., 1985. - 25.-31. lpp.
- Лейкум 1989 - Лейкум Л. Факторы, повлиявшие на образование говоров окрестностей Краславы // Верхнелатышский диалект. Сборник научных трудов. - Р., 1989. - с. 40-67.
- ЛЭС - Лингвистический энциклопедический словарь / Главный редактор В.Н.Ярцева. - Москва, 1990.
- Мажилис 1974 - Мажилис В. Социолингвистические заметки к архаичному характеру языка (Балтийские языки) // Baltistica. Vilnius, 1974. - X(2). - 119-127 p.
- Мартине 1971 - Мартине А. Распространение языка и структурная лингвистика // Новое в лингвистике: языковые контакты. - Москва, 1972. - Вып. VI. - с. 81-93.
- Martysiuk - Martysiuk M. Характеристика немецких заимствованных имен существительных в русском языке: Фонетика, акцентуация, морфология, семантика. - Poznań, 1978.
- Михайлов - Михайлов М.М. Об изучении проблемы двуязычия // Язык и общество. - Москва, 1968. с. 212-214.
- Михайлов 1976 - Михайлов М.М. К вопросу об изучении интерференции на уровне стилистики // Методы билингвистических исследований. - Москва, 1976. - с. II3-II6.
- Михальченко В. О некоторых приемах изучения билингвизма в полевых условиях // Методы билингвистических исследований. - Москва, 1976. - с. 57-61.

- Морковкин – Морковкин В.В. Лексическая многозначность и некоторые вопросы ее лексикографической интерпретации / Русский язык: Проблемы художественной речи. Лексикология и лексикография / Виноградовские чтения IX–X. – Москва, 1981. – с. 153–166.
- Мугуревич Э.С. Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв.: Экономические связи с Русью и другими территориями. Пути и сообщения. – Р., 1965.
- Оллыкainen – Оллыкainen В. Двужычие и заимствованная лексика в ингерманландских говорах финского языка // *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Turku 20.–27.VIII 1980. Pars III. *Dissertationes symposiorum linguisticorum*. Turku, 1980. – 361–368 p.
- Орлов – Орлов Л.М. О социальных типах современного территориального говора // Язык и общество. – Москва, 1963. – с. 154–161.
- ПВПН – Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г.: Курляндская губерния. – 1905– 19 г.
- Петлева – Петлева И.П. Этимологические исследования в области сербохорватской лексики. Автореф. дис. . . . канд. филол. наук. – Москва, 1976.
- Пизани 1956 – Пизани В. Этимология: История – проблемы – метод / Перевод с итальянского д.Э.Розенталя. Под редакцией и с предисловием В.И.Абаева. – Москва, 1956.
- Правда – Правда Ю.Т. Иноязычные вкрапления в русской литературной речи XIX века. Автореф. дис. . . . докт. наук. – Москва, 1983.

- Раге 1970 – Раге С. О некоторых заимствованиях из эстонского языка в говорах Видземе // Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. – Р., 1970. – с. 135–155.
- Расторгуев П.А. Словарь народных говоров Западной Брянщины (Материалы истории словарного состава говоров). – Минск, 1973.
- Розенцвейг 1968 – Розенцвейг В.Ю. Основные вопросы теории языковых контактов: 1968 // Новое в лингвистике: Языковые контакты. – Москва, 1972. – Вып. VI. – с. 5–22.
- Розенцвейг 1972 – Розенцвейг В.Ю. Языковые контакты: Лингвистическая проблематика: – Ленинград, 1972.
- Росетти А. Смешанный язык и смешение языков // Новое в лингвистике: Языковые контакты. – М., 1972. – с. 112–119.
- Сабаляускас 1974 – Сабаляускас А.Ю. Исследования лексики балтийских языков. Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – 1974.
- Сарканис 1989 – Сарканис А. Слоговые интонации селонского говора Калдабруня // Верхнелатышский диалект / Сборник научных трудов. – Р., 1989. – с. 81–99.
- Северянова – Северянова А.А. Некоторые особенности интерференции при украинско–русском билингвизме на диалектном уровне. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ростов н/Д, 1977.
- Сивицкене – Сивицкене М. Грамматическое оформление лексических литуанизмов в русских говорах Литовской ССР // Тезисы IV диалектологической конференции по изучению говоров и языковых контактов в Прибалтийских республиках. – Вильнюс, 1972. – с. 53–55.

- Станкевич А.А. Об ареальном аспекте изучения литуанизмов в белорусском языке // Международная конференция балтистов 9-12 окт. 1985 г. Тезисы докладов. - Вильнюс, 1985. - с. 216-217.
- Столбунова - Столбунова В.И. Молдавские лексические заимствования в русских народных говорах на Буковине. - Черновцы, 1979.
- Швейцер, Никольский - Швейцер А.Д., Никольский Л.Б. Введение в социалингвистику. - М., 1978.
- Тарасов - Тарасов Е.Ф. Билингвизм: социалингвистический аспект. Методы билингвистических исследований. - Москва, 1976.
- Топоров В.Н. Исследование по балтийской этимологии (1957-1961) // Этимология: Исследования по русскому и другим языкам. - Москва, 1963. - с. 250-261.
- Трубачев - Трубачев О.Н. Лингвистическая география и этимологические исследования // Вопросы языкознания. - 1959. - № 1.
- Хауген - Хауген Э. Языковой контакт // Новое в лингвистике : Языковые контакты. - Москва, 1972. - Вып. VI. - с. 61-80.
- Хауген 1972 - Хауген Э. Процесс заимствования // Новое в лингвистике: Языковые контакты. - Москва, 1972. - Вып. VI. - с. 344-382.
- Цимерманис - Цимерманис С. Общие элементы орудий пресноводного рыболовства у латышей и западных финнов в Видземе и Латгале // Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. - Р., 1970. - с. 39-83.

Цимерманис, Моркунас - Цимерманис С.Я., Моркунас В.И. Об историко-этнографических областях в Латвии и Литве во второй половине XIX в. // Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. - Р., 1980. - с. 9-42.

Эндзелин. О родств. отн. - Эндзелин Я. О родственных отношениях латышских говоров к литовским // Darbu izlase 4 sējums. - R., 1974. - 2. sēj. - 41.-56. lpp.

PIELIKUMS

Lituānismu vārdnīca

Lituānismu vārdnīcā ietverti tikai izloksnēs sastopamie lituānismi. Aizguvumi no lietuviešu valodas, kas ienākuši arī latviešu literārajā valodā un ir plaši izplatīti, vārdnīcā nav iekļauti, taču disertācijā ir analizēti. Vārdnīcā ir 2 daļas: 1) leksiskie lituānismi (arī iespējamie aizguvumi); 2) ar lietuviešu valodas starpniecību aizgūtie vārdi (vai iespējamie aizguvumi).

Vārdnīca veidota pēc ligzdu sistēmas.

Šķirkļa izkārtojums. Šķirkļī vispirms ir dots aizguvuma pārcēlums literārajā valodā. Aiz tildes seko izloksnes norāde, kur vārds fiksēts, un konkrētās pētījamās izloksnes forma (vai formas) ar gramatisko raksturojumu. Ja aizgūtais vārds jau ir registrēts ME, EH (ar pētījamo izlokšņu norādi), K.Anciņa darbos, ALE, LDA u.c., tad vārdnīcā tas tiek norādīts aiz izloksnes nosaukuma, piem.,

pašele ~ Akn (arī¹ Ancītis Akn. izl. 305),

Gārs (LDA) pašēle

Tālāk dota vārda nozīme, vārda lietojuma ierobežojums (dažkārt tas rādīts šķirkļa beigās) un viens vai vairāki izlokšņu piemēri teikumā. Pēc tam ir norāde par vārda fiksējumu un etimologizējumu ME, EH, citu autoru darbos vai arī dota autores etimologija. Tālāk seko norāde par vārda registrējumu senajās vārdnīcās, vārda izplatība citās latviešu izloksnēs (ja autores rīcībā ir šādi materiāli), dažkārt arī lietuviešu valodā. Ja vārda izplatība ir izšķirošais kritērijs aizguvuma noteikšanā, doti autores secinājumi.

¹Vārds arī norāda, ka aizguvums fiksēts ne tikai K.Anciņa darbā, bet arī autores vākumā.

Aizguvumu fiksējums senajās vārdnīcās (par izmantotajām vārdnīcām skat. ievadā 8. lpp.) rādīts hronoloģiskā secībā. Ja vārdnīcās vārda nozīme ir tāda pati vai ļoti tuva izloksnē pierakstītajai, tad tā nav uzrādīta.

Visos gadījumos nav bijis iespējams ievērot šādu stingri noteiktu šķirkļa izkārtojumu. Atkāpes radušās turpmāk aprādītu iemeslu dēļ. Ja pētījamo izlokšņu formas fonētiski vai morfoloģiski ir atšķirīgas, tad aiz katras izlokšnes norādes dota attiecīgā forma, piem.,

puóckelis ~ Gārs (VLI Apv) puóckèls;

Laš puóckèls, gen. puóckèļa.

Ja atšķirības ir semantikā, tad aiz nozīmes iekavās ir norādīta izlokšne, kurā lieto šo nozīmi, piem.,

dvirači ~ Gārs, Laš dvirači, gen. ~u

'divriči (Gārs); rati ar 2 riteņiem baļķu vešanai vasarā'.

Vārda gramatiskais raksturojums. Šķirkļa vārds substantīviem un adjektīviem dots vienskaitļa (vai daudzskaitļa) nominatīvā, verbiem - infinitīvā. Substantīviem un adjektīviem norādīta arī vienskaitļa (vai daudzskaitļa) genitīva forma, piem.,

gīrsa² ~ Laš, Pro gīrsa, gen. ~as.

Semantika. Nozīmes skaidrojums dots vienpēdīgās ar latviešu literārās valodas sinonīmu. Ja tas nav iespējams, tad - aprakstoši. Ja aizguvumam ir vairāki LSV, tie atdalīti ar semikolu. Augu un dzīvnieku nosaukumiem iekavās doti latīniskie nosaukumi.

Ilustratīvais materiāls. Fonētiski transkribētie piemēri teikumos ir rādīti visiem aizguvumiem, izņemot tos, kuru nav pašas autore vākumos un kuriem nav teikumu piemēru arī citos avotos, piem., K.Anciša darbos, dažādās kartotēkās.

Etimoloģija. Aizguvumu etimoloģijas ņemtas no ME, EH un E.Frenkeļa vārdnīcas (Fraenkel LEW), kā arī izmantoti citu valodnieku atzinumi. Ir arī pašas autore etimoloģizējumi. Etimoloģizācija veikta, izmantojot dažādas vārdnīcas (par to skat. ievadā 8. lpp.).

Rādot atbilstošos lietuviešu vārdus, bieži minētas tikai tās nozīmes, kas pārņemtas latviešu valodā vai arī aizguvumam tuvākās nozīmes, nevis visas LKŽ registrētās nozīmes.

Ierobežojumi vārdu lietošanā. Aizguvumiem rādīta stilistiskā un emocionālā ekspresija, kā arī dotas norādes vārdiem, kurus lieto reti.

I. Leksiskie lituānismi

A

ābišala ~ Gārs, Laš ābišala, gen. ~as niev. 'šķēle; bieza, nemākulīgi nogriezta aprika;

vot ābišala, vai ta plānāku nevarēji nūogriést (Laš).

ME, EH nav.

Vārds aizgūts no lei. abišalē vai abišalas 'rieciens, rika, šķēle'. LKŽ I 9 šie vārdi minēti arī no Lietuvas zie-

meļaustrumu daļas, piem., Dusetām, kas ir tuvu pētījamām izloksnēm.

Citur pagaidām šis vārds nav registrēts.

aitivārs² ~ Gārs (VLI Apv.), Laš aitivārs, gen. ~a

'pārgalvīgs trakulis;

aitivārs lietuvlēšiem nūozīmē /-ē/ pūķis, mums gārse-
nlēšiem tas ir pārgalvīgs /pār-/ trakulis (VLI Apv.).
tu to koá aitivārs, skrīn , lac, golvu nūlaússi (Laš).

ME, EH nav.

Vārds aizgūts no lei. aitivaras 'pūķis'. LKŽ I 44 dod šo vārdu no Rokišķu raj. Salas un Dusetām, kas pētījamai izloksnei ir stipri tuvu. Lei. vārdam aitvaras /bez -i-/ blakus nozīmei 'pūķis' LKŽ I 45, 46 ir dota arī pārnestā nozīme 'nerimša, padauza'. Lietuviešu valodā nozīmes pār-cēlums laikam radies no salīdzinājuma Ko taip lakstai kaip aitvaras! vai Laksto kaip aitivaras! (LKŽ I 46, 44). Pār-ņemot vārdu aitivars, par galveno nozīmi uztverta tieši leišu vārda pārnestā nozīme nevis pamatnozīme.

alavija ~ Laš alavija, gen. ~as 'aloja (Aloe)';

alavija aúk istabá, toádám bizám lapám, lúti laba
plaušu slimnikim.

ME, EH nav.

Vārds aizgūts no lei. valodā novecojušā alavijas 't.p.' (LKŽ I 93).

aldatiés² ~ Pro aldotís 'bļautīties';

viņč nagonti aldójás.

EH I 67 vārds aldātiês s.v. aldât 'bļautīties, plēsties' rādīts kā aizguvums no lei. aldoti 'klaigāt, bļautīties'.

aldavnīeks² ~ Akn (arī Ancītis Akn. izl. 273) ardaunīks,

gen. ~a, Pro aldaunīks, gen. ~a 'trakulis, palaidnis, padauza;

nadutu dīs toādu ardaunīku pār znūtu, kotru dīnu pižērs
(Akn).

ME, EH nav.

K.Ancītis (Ancītis Akn. izl. 39) norāda tikai uz saistību ar lei. eldavóti 'uzdzīvot'.

Vārds laikam aizgūts no lei. aldauniņkas '1. žūpa, dzērājs; 2. trokšņotājs, skandālists', kas mūsdienu valodā jau ir novecojis (LKŽ I 94); aizgūtā vārda semantika saistīta ar lei. vārda atvasināto nozīmi 'trokšņotājs, skandālists'.

alpt² ~ Gārs alpt 'slāpt';

EH I 68 vārds uzskatīts par iespējamu aizguvumu no lei. alpti.

Gārsenes izloksnē vārds laikam aizgūts no lei. alpti ar atvasinātu nozīmi 'loti gribēt, slāpt, kārot', turklāt tas dots no Rokišķu apkaimes, kas ir tuvu pētījamai izloksnei (LKŽ I 109).

Verbs fiksēts Duni, Kalē, Ruc (EH I 68).

apidvakis ~ Laš apidvakis 'mulķis; lempis';

jis to koá apidvakis, nazyn, kūr jis ít, i kù jis dora.

ME, EH nav.

Vārds aizgūts no lei. apýdvakas vai apìdvokas niev.
'mulķis, stulbenis; žāva, tūla, lempis' (LKŽ I 203).

àrba² ~ Gārs, Pro arba 'vai';

nazinu, kù loboák turét, gùvi àrba còuku (Pro).

ME, EH nav.

Vārds arba registrēts J. Kurmina vārdnīcā (Kurmin 1).

Vārds aizgūts no lei. arbà 'vai;vai nu, vai' (LKŽ I 289).

B

be ~ Akn (Ancītis FBR XV 162; Ancītis Akn. izl. 275)

be part. 'vél (mūsdienās nelieto)', prep. 'bez (mūsdienās nelieto)';

bégurádàms izžìlerdu 'vél gulédams izdzirdu' (Ancītis Akn. izl. 261).

pìkusu beštàigoádàms (Ancītis FBR XV 189).

ME I 276 be uzskatīts par senu latviešu vārdu. Pēc K. Ancīša domām Aknīstes izloksnē neuzsvērtā partikula be-, kuru lieto kopā ar daļēji lōkāmajiem tagadnes divdabjiem ar izskaņu -dams, -dama un tagadnes nelokāmajiem divdabjiem ar izskaņu -uot (-ùt) un -it (-èit), un prepozīcija be (piemēri tai nav uzrādīti) ir lituānismi. To rāda šaurais e un akcenta trūkums (vārdos ar interjekciju) pirmajā zilbē (Ancītis Akn. izl. 72, 261; Ancītis FBR XV 189).

Prepozīcija fiksēta šādās vietās: Birž (Endzelīns Lvg 648); Sus (FBR VII 151); Zas (FBR XIII 96); Latgalē (bez precīzākas norādes - BW 28120, 1); partikula pierakstīta - Bārt (EH I 210); Gram (ME I 276); Kaldabruņa (Bebrn) (EH I 210); Nīca (ME I 276); Zas (EH I 210).

bičulis ~ Pro bičulis; Akn bičūls, gen. bičuļa;

bičuolis² ~ Akn (Ancītis Akn. izl. 276) bičūls, gen. bičuļa;

Laš bičūls, gen. bičuļa; Gārs bičuolis, Pro bičuolis, gen. bičuoļa 'tas, kas kopā ar kādu citu tur bites; tas, ar ko apmainās bitēm', Akn un Pro arī - 'bitenieks' (reti);

bičūls nūsaņām ar bitēm cūrvākus, kas apsamaina ar bitēm, sauc par bičūlim (Akn); bičuoļi savā storpā medu dola (Pro); par bičuoļiem sauc /tuos/, kas palīž, parāda, kā letāisīt /bites/ (Gārs).

EH I 218 bičuolis 'biškopis, tas, kas kopā ar kādu citu tur bites' rādīts kā aizguvums no lei. bičiūlis 'bitenieks, dravnieks'. Vārdu bičuolis par aizguvumu no lei. bičiūlis atzīst arī A.Sabaļausks (Сабалаускас 1974, 20).

LKŽ I 803, 804 blakus bičiūlis 'tas, kas kopā ar citiem tur bites; bitenieks' dots arī vārds bičuōlis 'tas, kas kopā ar citiem tur bites' no Ābeļiem un Dusetām, kas ir stipri tuvu pētījamām izloksnēm. LKA 120. kartē dots vārds bičuōlis 'kas ar citiem kopā tur bites' no Onušķiem, Jodupes, Sodēļiem, Bučūniem, Svobišķiem, Rokišķiem u.c. vietām Lietuvas ziemeļaustrumos, kas arī ir stipri tuvu pētījamām izloksnēm.

Pagaidām vārds registrēts tikai pētījamās izloksnēs un Biržos (EH I 213), arī Kurzemē (bez precīzākas norādes EH I 218).

bridžas ~ Pro brīžas, gen. ~u 'zivju tīkli';

mēs izgatavuojām jaunas brīžas, varēs ķert zivis.

ME I 333 bridžas 't.p.' uzskatīts par lituānismu; sal. lei. bridē 'рыболовная сеть'. Sal. arī lei. verbu brydžiūoti

'bradāt' un adverbu brīdžiomis 'brišus' - LKŽ I 1042.

Vārds sastopams senākajās vārdnīcās: Ulmann 37; Brasche 14.

C

cepelīni² ~ Gārs, Laš cepelīni, gen. ~u 'rīvētu kartupeļu

klimpas ar biezpiena vai gaļas pildījumu';

šugot lobi kartupeļi, varēs vòariét cepelīnus (Laš).

ME, EH nav.

Vārds aizgūts no lei. cepelīnas, kam ir tāda pati atvasinātā nozīme (LKŽ II 12).

Č

čuži ~ Pro čuži, gen. ~u 'gruži, siena pabiras';

šina škiuní pavasarí jàu toádi koá čuži vìn izít.

ME I 424 čuži no Kursišiem dots bez norādes par etimologiju.

Vārds aizgūts no lei. čiužas 'nevērtīgi graudi, pelavas' (LKŽ II 187). Prodē nozīme ir precizēta.

D

dāilínát² ~ Pro dāilinoát 'krāsot';

parastí jàu izdāilinoj moáju pa vosaru.

ME, EH verba ar šādu nozīmi nav.

J. Kurmina vārdnīcā ir fiksēts vārds ar šo pašu sakni dajlida 'celtnieks' (Kurmin 11).

Prodes izloksnē sastopams tikai verbs dāilinoát, bet ne substantīvs daile. Domājams, ka verbs Prodes izloksnē aizgūts no lei. daĩlinti 'izdaiļot, rotāt, post, pušķot' (LKŽ II 225), semantiski šī nozīme tuva Prodes izloksnē fiksētajai nozīmei.

dāržine² ~ Akn (arī Ancītis FBR XV 175; Ancītis Akn. izl. 281) dòaržinē; Akn un Gārs (LVI Apv) dòržinē, gen. ~ēs 'siena šķūnis pļavā vai uz lauka';

dāržinas² ~ Akn un Gārs (LVI Apv) dāržinas, gen. ~a 't.p.'; šudi vešim šinu iz dòaržiņi naz vai dòaržinē vyš šinc saleis (Akn).

Vārds par aizguvumu no lei. valodas uzskatīts EH I 312; tāpat arī Ancītis Akn. izl. 115, 153 un Brencē 1967, 76; sal. lei. daržinė¹ 1. celtne siena, lopbarības, labības uzglabāšanai; 2. vieta pie kūts, kur izber gružus, mēslus, saslaukas, atkritumus, pelnus' (LKŽ II 307).

J. Kurmina vārdnīcā registrēta forma dorzine 'šķūnis' (Kurmin 14, 214).

Vārds dāržine vēl fiksēts Dign (LDA; LVU); Kaldabruņa (Bebrn) (EHI312); Ner (FBR XIX 102); Zas (EH I 312); dāržene - Sus (EH I 312).

dāržinieks² ~ Akn (Ancītis FBR XV 193; Ancītis Akn. izl. 281) dòaržinīks, gen. ~a 'dārznieks';

Vārds dāržinieks² 'dārznieks' (registrēts Kaldabruņā) EH I 312 dots bez etimoloģijas norādes. K. Ancītis to uzskata par aizguvumu no lei. daržiniņkas 'dārznieks; sakņkopējs' (Ancītis Akn. izl. 115, 175).

Mūsdienās vārdu pētījamās izloksnēs vairs nesastop, bet FBR tas vēl fiksēts Biržos (FBR XII 70), Neretā (FBR XIX 101), Kaldabruņā (FBR XVIII 52).

Vārds fonētiski tuvāks lietuviešu formai, tātad tas ir fonētiskais lituānisms.

degučņieks² ~ Akn (Ancītis FBR XV 176)

dagučņiks; Akn (EH I 314) degučņieks; Pro

degučņiks, gen. ~a 'kāda vabole';

degučņiks ir mēlns, garēns, pār zoāli knapi pārroāpuó.
istabá žèivuó nalelas vabùlèites, àr galviņu cilāi,
toās sauc pār degučņiklēm (Pro).

EH I 314 degučņieks 'vabole' rādīts kā iespējams aizguvums no lei.; sal. lei. degutininkas 'skrejvabole'. LKŽ II 375 dod arī degučius 'skrejvabole (Carabus)'. Iespējama lei. vārdu kontaminācija.

dešra ~ Laš dāšra, gen. ~as 'asinsdesa';

vakār tik nūkavām còuku, a šudīņ iscapu dāšras.

ME, EH nav.

Vārds laikam aizgūts no lei. dešrà ar atvasināto nozīmi 'putraimu vai kartupeļu biezeņa desa', kas fiksēta Ābeļos, tuvu pētījamai izloksnei (LKŽ II 439). Izloksnē lieto arī substantīvu desa, bet to attiecina tikai uz rūpniecisko ražojumu.

dirža² ~ Akn (arī Ancītis FBR XV 193; Ancītis Akn. izl. 281)

dirža; Laš dirža, gen. ~as 'josta'.

seņoák jòu stypri vysoádas diržas aúđē un nasova (Akn).

ME I 470 vārds dirža uzskatīts par radniecīgu leišu valodai. Tāpat dots arī Fraenkel LEW 97 un Reķēna 46. K. Ancītis (Ancītis Akn. izl. 40) to uzskata par aizguvumu no lei. val.

Vārds dirža registrēts šādās vārdnīcās: Stender I 43; Lange II 80; Kurmin 27; Ulmann 48.

Vārds fiksēts arī Kalu (dyrža - FBR XVIII 34); Domopol

(Bērzp) (ME I 470); Kalu (Reķēna 446); Līk (EH I 323; Reķēna 323); Nīcg (Reķēna 446); Pilkalne (ME I 470); Vārk (ME I 470; Reķēna 446).

Iespējams Lietuvas pierobežas izloksnēs vārds ienācis no leišu valodas.

dūntavas, dūntave² ~ Laš, Pro dūntavas, gen. ~ u, dūntavē,
gen. ~ es 'plēšas';

mazá kàļvė arì tagat kalėjām vajak dūntavas. àr dūntavám
pi kalēja ūglēs aizdežina (Pro).

EH I 343 dūntavas² 'plēšas' uzskatīts par pārveidojumu no lei. dūmtuvės 't.p.'.

Vārds aizgūts no lei. dūntuvė, duntuvė 't.p.', kas izplatīts Lietuvas ziemeļaustrumos (piem., Dusētās, Rokišķos) blakus pētījamām izloksnēm (LKŽ II 861). Par lituānismu to atzīst arī A.Reķēna (DIL 13).

J.Kurmina vārdnīcā registrēta vārdkopa dumtive kalwia (Kurmin 76).

Vārds fiksēts arī citās vietās - Izv (LVU), Kaldabruņa (Bebrn) (EH I 343); Kalu (Reķēna 273); Krās (FBR XII 26); Līk (EH I 343; Reķēna 273); Nīcg, Vārk (Reķēna 273).

dvirači ~ Gārs, Laš dvirači, gen. ~ u 'divriči (Gārs);
rati ar 2 riteņiem baļķu vešanai vasarā';
àr dviračīm vasará vėdė baļķus (Laš).

EH I 351 substantīvs dvirači uzskatīts par aizguvumu no lei. val.; sal. dviračiai 'divriči' (LKŽ I 983).

Vārds fiksēts arī Nauj (EH I 351); Skaista (ALE).

E

erelis, erēlis² ~ (tikai salīdzinājumā) Gārs ká erēls, Akn
koá erēls (Ancītis Akn. iz. 284), Laš koá
erēls 'loti izpūris';

tu ká erēls ispūris esē (Gārs); moti koá erēls (Ancītis
Akn. izl. 168).

ME I 570 fiksēts vārds erelis 'ērglis' no Bērzgales
un Kaldabruņas; vārdnīcas papildinājumos norādīts, ka tas
pats vārds laikam ir arī sekojošos salīdzinājumos: nagi ká
erelam Birži, mati izpūrušies ká erelim Zasa, māja ká erelis
(ar izpūrušu, pa daļai saplēstu juntu) Kārsava (EH I 370);
arī Neretā (FBR XIX 114).

K.Ancītis vārdu erēls uzskata par iespējamu aizguvumu
no lei. erēlis 'ērglis' (Ancītis Akn. izl. 168).

J.Kurmina vārdnīcā registrētas formas erels, erelsz
'ērglis' (Kurmin 41, 125, 179, 193).

ēržaks², ēržuks² ~ Pro ēržaks, gen. ~a 'kumelš',
ēržuks, gen. ~a 'mazs ērzelis';

jāunu kumelū bīži saucām pār ēržaku.

EH I 370 vārds ēržuks 'mazs ērzelis' no Bauskas, Liep-
kalnes, Zalvas un Zesas uzlūkots par iespējamu lituānismu
īsā e dēļ. Arī pēc A.Sabaļauska domām īsais e un vārda geo-
grāfija rāda, ka vārds aizgūts no lei. val. (Sabaliauskas
1968, 155). Arī vārds ēržaks² aizgūts no lei. val., sal. lei.
eržiōkas 'ērzelis' (LKŽ II 1152). K.Ulmaņa vārdnīcā registrēta
forma ar izskaņu -uks (Ulmann 62).

G

ga·na ~ Akn ga·na (arī Ancītis Akn. izl. 284) 'diezgan';

ga·na, bārni, draškeitīs!

ME, EH nav.

K.Ancītis uzsvāra dēļ vārdu ga·na uzskata par aizguvumu no lei. val. (Ancītis Akn. izl.); sal. lei. ganà 'pietiekoši, pietiekami, pietiek' (LKŽ III 95).

gāndrs² ~ Pro gāndrs, gen. ~a 'stārķis (Ciconia aiconia)';

gāndrs ir tas putns ar sorkonām kòajām. saucām gòn
pār gāndru, gòn pār stòrku.

Gar Lietuvas pierobežu laikam aizgūts no lei. gāndras 't.p.' (ME I 599, Fraenkel LEW 133). Vārds gāndrs registrēts senajās vārdnīcās: Langijs 245 (gāndars); Ulmann 71; Brasche 29.

Vārds registrēts vēl arī šādās vietās Lietuvas pierobežā: Asi, Duni (LDA); Gav (VLI Apv); Gram (FBR IX 92, 107; VLI Apv); Kalē (ME I 599; VLI Apv; LDA); Nīca (LDA); Lielezere, Nigr, Rokaiži (ME I 599); Ruc (ME I 599; LDA).

gližināt ~ Pro gližinoāt 'gludināt';

vakār visu dìnu gližinoāju drēbēs.

EH I 393 norādīts, ka vārds gližināt 'līdzināt, gludināt' no Dunikas laikam ir aizgūts no lei. valodas; bet piegližināt 'piegludināt' EH II 251 jau atzīts par drošu lituānismu.

grāusme² ~ Pro grāusme, gen. ~es;

grāusms² ~ Gārs, Laš grāusms, gen. ~a 'pērkons';

šūgat grāusmes bija pa·visām mas (Pro). koādas mālnas
dēbēsis, nòak līls grāusms (Laš).

EH I 399 vārds grāusme² no Kaldabruņas dots bez norādes par cilmi.

Iespējams, ka vārds ir aizgūts no lei. graūsmas 't.p.' (LKŽ III 527).

Vārds grausmys 't.p.' registrēts J. Kurmina vārdnīcā (Kurmin 259); kā arī Dv (FS 1800, 2833), Ilūkstē (FS 1800, 349).

Lašos vārdu grāusms sastop tikai vecāku, mazāk izglītotu runātāju valodā.

grāuzds² ~ Pro grāusc, gen. grāuzda 'bargs';
nu nòak grāusc lāiks.

EH I 399 adj. grauzds dots bez norādes par cilmi.

Aizgūts no lei. grauzdūs 'pikts, dusmīgs, briesmīgs, šausmīgs, bargs, nežēlīgs' (LKŽ III 529).

grīča² ~ Gārs (VLI Apv), Pro grīča, gen. ~as 'māja';
grīča bija zīvojamā māja, parasti uz divi gali,
nūošlāukti jūmta gali ār mazu pažuobelīti (Gārs, VLI Apv);

grīča - līla istaba us divīm galīm; vīnā galá sàime,
ùtrá galá gostīm (Pro).

ME, EH nav.

Vārds aizgūts no lei. gryčią 'zemnieka māja, būda; zemnieka mājas saimes gals' (LKŽ III 587).

iz-grūndīt² ~ Gārs, Laš izgrūndīt 'iztīrīt, izskrubināt mīklas paliekas no abras';

vajek izgrūndīt mēizēš abru (Gārs).

EH I 450 verbs izgrūndēt² no Kaldabruņas ar nozīmi

'(kūti) pilnīgi iztīrīt; ar liekškeri izmēzt pēc kūtsmēslu izvešanas' dots kā iespējams aizgūvums no austrumlietuvju išgrundyti (lei. lit. išgrándyti) 'izberzt'. LKŽ III 518 arī dots verbs išgrándyti ar nozīmēm 'izkasīt, izberzt, izskrāpēt'.

Verbs atgrándīt² 'atkasīt (piedegumus)' fiksēts Bārt, Duni, Kalē, Ruc (EH I 142).

gūngis² ~ Laš gūngis, gen. ~ a 'izliekums';

dīeļi toādīm gūngīm sazòagiéti, kūr toādus liks.

ME I 683 vārds gūngis² 't.p. dots kā iespējams aizgūvums no lei. gūnga 'kūkums'.

Vārds fiksēts šādās vietās: gūngis - Aul (EH I 420); Druv (ME I 683); Dzelz (EH I 420); Ner (ME I 683); Praul (EH I 420); gūngis - Lubn (BW 19232).

G

gāubtiés² ~ Gārs (VLI Apv) gāuptiés; Akn (EH II 48) nūo-gāubtiés; Akn (arī Ancītis Akn. izl. 287) gāuptiés 'skaļi priecāties; lielīties';

jys jòu gāubjís koá moš bārnc, ka ìrāuga koádu mòntu (Akn).

J. Endzelīns atzīst to par iespējamu aizgūvumu no senkuršu vai lei. *daugtis > džiaūgtis 't.p.' (ME I 694). K. Ancītis domā, ka tas ir pārveidots lei. verbs džiaūgtis (Ancītis Akn. izl. 119). S. Karalūns vārdus ar dž neatzīst par aizgūvumiem no lei. val., jo zemgaliskajās izloksnēs ir *dj > dž. Pārejas stadijā varēja parādīties forma gaugtīs (Karaliūnas 1972, 10-11). K. Būga formu gaugtīs uzskata par aizgūvumu no kuršu val. (RR III 174).

Verbs registrēts jau 18. un 19. gs. vārdnīcās: Stender

I 69; Kurmin 109; Ulmann 72.

Verbs gaubties fiksēts arī Bērzn, Blīd (ME I 694); Kaldabruņa (Bebrn) (FBR XVII 53, 67); Ner (ME I 694, II 790).

Vārda izplatība Augšzemē (arī 18. un 19. gs. vārdnīcas rāda, ka vārds bijis labi pazīstams Latgales dienvidos un Augšzemē) ļauj domāt, ka pētījamās izloksnēs verbs gaubtiēs² ienācis no lietuviešu valodas.

gelūmbe² ~ Pro gelūmbe, gen. ~ es 'smalka vadmala';
gelūmbēi ne ilāpa uzlikt nevar.

ME I 695 vārds gelumbe no Nīcas un Rucavas dots kā aizguvums no lei. gelumbē 'plāna, smalka vadmala, tūks; lakats'.

J. Kurmina vārdnīcā registrētas formas giažumbe, giažumbie u.c. (Kurmin 3, 4, 36, 67, 146, 158, 209, 212, 279); Ulmaņa vārdnīcā un Bražes vārdnīcā - gelumbe (Ulmann 74; Brasche 30).

gerģzde ~ Akn gerģzde; Gārs (arī VLI Apv), Laš gerģzde,
gen. ~ es;

girģzde ~ Akn un Gārs (arī VLI Apv.), Pro girģzde, gen. ~ es
'cīpslu sastiepums locītavā, sāpes locītavā';

ka kòajá isamat gerģzde, ta vaiga apšit vjnas zeju ap tu vitu (Akn);

ja rùoka sáp un kàut kas girkst, ta ir girģzde (Gārs).

Girģzde ME I 699 uzskatīts par lituānismu; sal. lei. girģzdélē 'скрипение в суставах'. LKŽ III 337 ir arī formas girģzdē, girģzda 'locītavu čirkstēšana; kaulu sāpes locītavās', no kurām laikam aizgūti la. vārdi.

Vārds registrēts arī šādās vārdnīcās: Stender I 71;

Lange II 117, 124.

Vārds gergzde fiksēts Raud (LDA); gergzds - Aglona (LVU); gergzdele - Aglona (LVU); Kalu (FBR XVIII 38); Pilsk (FS 1800, 49); gergzdala - Ner (FBR XIX 96), gergzde Kaldabruņa (Bebrn) (FBR XVII 53).

gergzdēt ~ Laš gergzdēt 'čirkstēt, džirkstēt';

rùkà koč kas gergzd ùn gergzd, laikàm isameta gergzde.

ME, EH nav.

Vārds laikam aizgūts no lei. gergzdēti 't.p.' (LKŽ III 252).

gerkle ~ Akn (arī Ancītis Akn. izl. 287) gerklē; Gārs, Laš

gerklē, Laš gerklē, gen. ~ēs 'rīkle; kakls';

boūšu soūtu oūdīni sasažēr's, gerklē soáp (Akn).

ME I 697 vārds gerkle ar nozīmi 'rīkle' no Neretas un Krustpils dots kā aizguvums no lei. gerklē 't.p.'. Par lietuānismu vārdu gerkle uzskata arī E.Frenkelis, D.Zemzare un A.Sabaļausks (Fraenkel LEW 148; Сабаляускас 1974, 20; Zemzare 1959, 637).

Vārds registrēts senākajās vārdnīcās: Stender I 71; Lange II 117; Kurmin 32, 59; Ulmann 74.

Rucavā pierakstīts vārds gerkle 't.p.' (EH I 426);

gerkle - Izv (LVU); gerkle - Krustp, Ner (ME I 697).

gi ~ Laš gi postpozitīva part. 'tađ, taču' (partikulu lieto savienojumos ar kas, kur, tu, nu);

kùr gi lboázi nazi, navaru atrast?

tu gi vari aizít pēc oūdīnē.

nu gi tiks gullet, ísim sína plaut (Laš).

ME IV 254 vārds tugi dots kā aizguvums no lei. tu-gi.

Par lituānismu postpozitīvo partikulu gi Aul, Krās, Skaista, Izv uzskata A. Breidaks (Брейдак 29).

Vārds aizgūts no lei. part. gì 'taču, lūk, te' (LKZ III 281).

Vārds gi (kurgi 'kur tad') fiksēts arī DV (FS 1800, 2833).

giedrītiēs² ~ Akn (EH I 428) giedrītiēs, Gārs giedrītiēs,
Akn (arī Ancītis Akn. il. 287; Ancītis FBR XV 188)

gīdreītīs;

giedruótiēs² ~ Gārs giedruótiēs; Laš gīdroátīs;

giedrātiēs² ~ Pro giedrātiēs 'skaidroties (par laiku);
skot, jòu soák dēbeš pa biškai gīdreītīs, mož leíta
vaira nabouš (Akn). o šūdin moži bouš lops laiks nūsa-
gīdrava (Laš).

Verbs aizgūts no lei. giedrytis 't.p.' (EH I 428;
Ancītis Akn. izl. 236), sal. arī lei. giedrótis.

Vārds registrēts Kurmina un Ulmaņa vārdnīcā: Kurmin 247,
250; Ulmann 73.

Vārds giedrītiēs² registrēts Aglonā (LVU); (nūo, - pār-)
giedrītiēs² - Aul (EH II 49, 200); Izv (LVU); (nūo-) giedrē-
tiēs² - Kaldabrūna (Bebrn) (EH I 428; II 49).

giedrs² ~ Gārs giedrs; Akn gīdryš; Laš gīdryš, gen. ~ a
'skaidrs (par laiku)';

tikū vysa dēbeš beja ar mōakušim, bet otki palik gīdryš
(Akn).

Vārds aizgūts no lei. giēdras 't.p.' (ME I 701; arī

Brence 1967, 75; Сабаляускас 1974, 20).

Vārds registrēts Kurmina un Ulmaņa vārdnīcās (Kurmin 247; Ulmann 73, 74); kā arī pagaidām zināms no šādām vietām: giedrs² - Aglona (LVU); Baus (EH I 428); Izv (LVU); Kalda-bruņa (Bebrn) (FBR XVII 53; EH I 428); Līk (EH I 428); Ner, Zas (ME I 701).

gilde² ~ Gārs gilde, gen. ~es'nātre (Urtica urens, Urtica dioica)';

te pa dārzu saauģušas gildes.

ME ar šādu pašu nozīmi registrēts substantīvs gilenes, kas uzskatīts par iespējamu lituānismu (ME I 698).

Acīmredzot arī vārds gilde ir aizgūts no lei. valodas; sal. lei. gilti 'dzelt' (LKŽ III 302).

gilenes ~ Pro gilenis, gen. gileņu 'ozolzīles';
cik dāuž šūgot gileņu.

ME, EH vārda ar šādu nozīmi nav.

Prodes izloksnē fiksētais vārds aizgūts no lei. gilē, gilē 't.p.' (LKŽ III 297); precīzāk - aizgūta sakne.

giltene² ~ Gārs giltene, Laš giltene, gen. ~es, novājējis
cilvēks vai dzīvnieks; nāve';

giltine² ~ Akn (arī Ancītis Akn. izl. 287) giltine; Laš
giltine, gen. ~es 'nāve, nāves personificējums;
žēlvotoāis ni·koāc vaira nabous, pēc giltinēs yzaskota
(Akn);

vaiš kā giltene (sivēns, teļš) (Gārs).

Vārds aizgūts no lei. giltinē 'nāves personificējums;

nāve' (ME I 699; arī Fraenkel LEW 145; Ancītis Akn. izl. 118, 153; Сабаляускас 1974, 20).

Vārds registrēts šādās vārdnīcās: Stender I 71; Ulmann 74; kā arī šādās vietās: giltine² - Izv (LVU); Kaldabruņa (Bebrn) (FBR XVII 55); Vārķ (ME I 699; g > dž); giltēnis² - Nīca (EH I 427); Sniķ (VLI Apv); giltene² - Lubn (EH I 427); giltine, giltene, giltēnis - Ataš, Bārt (EH I 427); Ner, Liez, Pļav, Zas (ME I 699).

gira ~ Akn (arī Ancītis Akn. izl. 287) gira, gen. ~as 'mežs' (lieto reti);

bēju úgoás iz giru aizgòajus.

ME, EH nav.

K. Ancītis uzskata par aizguvumu no lei. valodas (Ancītis Akn. izl. 119). Sal. lei. girià 'liels mežs' (LKŽ III 340).

girinas ~ Pro girinas, gen. ~u 'apdziras (Lycopodium selago)'; girinas auk dažoádús apvidús; stàipoás visur mazlēm lapinlēm koá rùtas.

ME, EH nav.

ME I 12 fiksēts vārds agirene 't.p.' J. Endzelīns to uzskata par iespējamu aizguvumu no lei. atgirē.

Vārds girinas laikam ir tālāks pārveidojums no leišu vārda.

girkilis² ~ Pro girkilis, gen. girkila 'akmeņkalis'; sēnuók tai arī saucēm pār girkili nē akmeņkali.

ME I 699 vārds girkalis 'dzirkalis; akmeņkalis' dots

kā aizguvums no lei. girkalis 't.p.'. Par lituānismu to atzīst arī Brencē 1967, 8I. Aizguvumā, iespējams, ir notikusi progresīvā asimilācija.

girkstēt ~ Gārs girkstēt 'čirkstēt, džirkstēt';

ja rūoka sáp ùn kàut kas girkst, ta ìr gîrgzde.

ME, EH nav.

Vārds laikam aizgūts no lei. girkšēti 't.p.' (LKŽ III 343).

gīrsa² ~ Laš, Pro gīrsa, gen. ~as;

gīrza² ~ Pro gīrza, gen. ~as 'lāčauza (Bromus secalinus)';

gīrsas ružús auk. gīrzas pi ružim auk, tagat viņu moz ira (Pro). pīlni ruži ar gīrsu, ružu nabouš šūgat (Laš).

EH I 427 vārds gīrsa² 't.p.' rādīts kā aizguvums no lei. gīrsa 't.p.'. A.Reķēna atzīst vārdu gīrsa par senu mantotu baltu cilmes vārdu (Reķēna DIL 16).

Vārds ietverts J.Kurmina vārdnīcā (Kurmin 56), kā arī fiksēts šādā vietās: gīrsa² - Aul (EH I 427); Kalu (Брейдак 29-30); Pild (VLJ Apv); Zvirg (Брейдак 29-30); gīrsa - Agl (LVU); Bērzg, Mak (EH I 427).

Vārda iekšējā un ārējā (lei. izl. gīrsa galvenokārt fiksēts Ignalīnas un Zarasu apkaimē - tuvu pētījamām izloksnēm) izplatība rāda, ka tas ir aizgūts no lei. valodas.

girts² ~ Gārs, Laš, Pro girc, gen. ~ta 'piedzēries';

peç bērēm cic jàu nedelū stāigās girc (Pro).

ME I 699 girts 't.p.' dots kā aizguvums no lei.

girtas 't.p.'. Par lituānismu to atzīst arī Zemzare 1959, 637.

Vārds registrēts J. Kurmina vārdnīcā (Kurmin, 124, 148), kā arī vārdi girtums 'apdzeršanās', girtuklis 'dzērājs' (Kurmin 124, 138).

Vārds registrēts arī vēl dažās izloksnēs: girts - Aul (EH I 427); Kalu (FBR XVIII 37); girts - Dv (1800, 2833); Ilūkste, Kalu (ME I 699); Kārs (EH I 427); Līk, Līvā (BW 33403 v.); Pilsk (EH I 427); girts - Izv (LVU).

girtuokle² ~ Akn (EH I 427; Яаймаhe 1977, 54, arī ar galotni ~a) girtuokle, gen. ~es; Gārs (arī VLI Apv; LDA; Яаймаhe 1977, 54, arī ar galotni ~a), Pro (arī VLI Apv) girtuoklē; Akn (arī Ancītis Akn. izl. 287; LDA) girtuklē, gen. ~es;

girtuokle² ~ Laš (LDA) girtuklē, gen. ~es;

girtuokle² ~ Gārs (LDA) girtuoklē; Pro (LDA) girtuklē, gen. ~es.
'zilene' (Vaccinium uliginosum);

girtuoklē toādas zilas, palelas ūgas (Pro); kūr auk melneīcas, tūr i girtuklē. girtuklē toādas ņeļoākas, soļdanoākas (Akn).

EH I 427 girtuokle dots kā aizgūvums no lei. girtuoklē 't.p.' Par lituānismu to uzskata arī Ancītis Akn. izl. 171 un Graudiņa 114, 115.

Vārds girtuokles fiksēts daudzās izloksnēs: Asa, Bebrn, Dv, Izv (LDA); Kaldabruņa (EH I 427; FBR XVII 53; LDA); Krās (VLI Apv; LDA); Kurc, Līk, Nauj (LDA); Nīcg (VLI Apv; LDA); Pilsk (LDA); Ruben (VLI Apv; LDA); Skaista (VLI Apv; LDA); Sus (FBR VII 129; EH I 427; VLI Apv; LDA); Vārk, Viš

(LDA); girtuokļu uogas - Kapņ (LDA); Viš (LDA); girtuokli-
nes - Dv (LDA); girtuogas, kas aizgūts laikam no lei. girt-
uogē (LKŽ III 351), - Nīcg (LDA); kā arī girtine, kas laikam
aizgūts no lei. girtē (LKŽ III 349) - Aul (EH I 427; LDA);
Aizka (VLI Apv; LDA); Kalu, Līk, Nauj, Nīcg, Skaista (LDA);
Viš (VLI Apv; LDA); girtuokles - Izv (LVU).

I

legēida² ~ Akn (EH I 516) legēida; Akn (arī Ancītis Akn.

izl. 287) Laš igēida, gen. ~as 'cilvēks, kas ko
iekārojis un negrib no tā atsacīties';

ār tū igēidu nāu ni•koāda vērtē strēidētīs, toāpat jys
napīsakāpš' (Akn).

EH I 516 vārds legēida² dots bez norādes par cilmi.

K. Ancītis domā, ka vārds darināts no verba gēist; sal.
lei. gēisti (Ancītis Akn. izl. 191).

Vārds aizgūts no lei. igēidis '1. iegriba, iekāre;
2. untums, kaprīze' (LKŽ IV 21). Priedēklis i - aizstāts ar
la. priedēkli ie-. Aizguvumā ir nozīmes pārnesums no parādī-
bas uz personu.

le-gēist² ~ Akn (Ancītis Akn. izl. 287) gēist, Gārs, Akn

(EH I 516) legēist, Laš igēist 'k ārot, iekārot';
nevajak visu legēist, kūo reži (Gārs);
viņč nazina poc kū grip igēist (Laš).

EH I 516 verbs legēist² no Aknīstes un Aulejas dots
bez norādes par cilmi. K. Ancītis uzskata to par lituānismu,
no lei. gēisti 'vēlēties, kārot, tīkot' (Ancītis Akn. izl.
15); sal. arī igēisti 't.p.', kas LKŽ III 207 dots arī no

Dusetām un Ignalīnas apkaimes, kas ir tuvu pētījamām izlok-
snēm.

Vārds fiksēts arī Ner (FBR XIX 96 ar norādi "lituānisms").

izgrauš! iz·grauš! ~ Gārs izgrauš! izgrouš!;

iz·grauš!² ~ Laš iz·grauš! interj. 'veiksmes vēlējums, maizi
jaujot; atbilde, ja nevēlas ko dot;

izgraušk! ~ Gārs (VLI Apv) isgraušk! izsauciens, liekot rūgt
auzu ķīseli';

izgrauž! iz·grauž! ~ Pro (FS 1800, 5805) izgrauž!; Akn (arī
Ancītis Akn. izl. 288) yz·grauž! 'novēlējums, lai
auzu ķīselis rūgst (Akn, Pro); paldies! antonīms
(Akn);

yz·grauž! žai ķeisēls rūkst! (Akn); jys pār tū teú
natēiks ni paldis; ni yz·grauž (Akn; Ancītis Akn. izl.
27).

ME, EH nav.

K.Ancītis interjekciju yz·grauž! ar senās ieražas no-
zīmi uzskata par aizguvumu no lei. interjekcijas išgrauž!;
bet otro nozīmi - par aizguvumu no Aknīstes leišu izlokšnes
vārda išgraušk! To lieto noraidot, ko iepriekšējais runātājs
teicis (Ancītis Akn. izl. 27, 28); sal. lei. išgrauš,
išgrauž(k) interj. 'pretstats "paldies", piga (tev)!' arī
no Rokišķu, Zarasu apkaimes, Dusetām (LKŽ IV 185).

izniķēlis² ~ Akn (arī Ancītis Akn. izl. 288) izniķēls, gen.
izniķēļa; Gārs (arī VLI Apv), Laš izniķēls, gen.
izniķēļa niev. 'papatējis saimnieks (Akn, Laš);
neveikls cilvēks (Akn, Gārs)';

kas nu tūr pār sàimihku, tik toác iznikēl's (Akn);
iznikēls, pie ká tas dārps pilnīgi iznikst (Gārs, VLI
Apv).

EH I 469 iznikēlis no Kaldabruņas dots bez norādes
par cilmi.

K. Ancītis pieļauj, ka tas ir aizguvums no lei. išnykēlis
'vārgulis, mīkstčaulis' (Ancītis Akn. izl. 15). LKŽ IV 220
vārds išnykēlis niev. 'badmira, sprāgonis; vājš, nespēcīgs,
vārgs, nolaidies cilvēks' dots no Dusetām un Utenas apkaimes,
kas ir tuvu pētījamām izloksnēm.

J

jaúnikis ~ Gārs, Laš jaúnikis, gen. ~ a 'jauns puisis (Gārs);
līgavainis (Laš);
vai kác smuks jaunikis aizgāja (Gārs).

ME, EH nav.

Vārds iespējams aizgūts no lei. jaunikis 'jauns puisis;
līgavainis' (LKŽ IV 308).

Vārds registrēts J. Kurmina vārdnīcā (Kurmin 80).

Vārds plaši izplatīts Latgalē: jaúnikis 'līgavainis' -
Asū, Dric (ALE); Dv (FS 1800, 3401), Galē, Izv (arī ADT 162),
Kalu, Mak (ALE), Nir (LVU); Ozolai (ALE); Pild (VLI Apv; ALE;
LVU); Skaista, Šķilb, Viš, Vėrak (ALE); jaúnikis - Zvirgz
(LVU); Kaun (ALE); jauneķis - Bėrzg, Nautr (ALE).

K

kalaveja ~ Pro kalaveja, gen. ~ as 'kāda dārza puķe (ar garām
asām lapām)'

kalaveji ~ Laš (FS 1800, 1103) kalaveji, gen. ~ u 'kalmes

(Acorus)';

kalaveja ir toādas puķes dōarzá àr asám lapám (Pro).

ME II 140 vārds kalavēji 'kalme' dots kā iespējams aizguvums no lei. kalavijà 't.p.' LKŽ V 108 dota arī forma kalavijas 'īriss, skalbe, zobenājs'.

Vārds pierakstīts šādās vietās: kalavēji - Dunava (ME II 140); Skaista (EH I 577); kalavèji² - Dv, Ruben (LDA) Krās (LVU); kalavijs - Skaista (EH I 577); kalavàji² - Bebrn, Kalu (LDA).

kàrštīnis² ~ Pro kàrštīnis, gen. kàrštīņa 'karstumi, drudzis';
ka liēla temperatūra, tat ir kàrštīnis.

ME, EH nav.

Vārds aizgūts no lei. karštīnē, karštīnē 'karstumi, drudzis' (LKŽ V 325), kas dots pētījamām izloksnēm tuvās lei. izloksnēs (Dusetas, Kupiškī, Utena).

kàrve² ~ Akn (Ancītis Akn. izl. 290) kàrvē, gen. -vēs 'govs';
jòazàn kàrvēs gonús (Ancītis Akn. izl. 14).

ME II 165 karva ar lamuvārda nozīmi sievietei vai arī govij dots kā iespējams aizguvums no lei. kàrvē 'govs'. Par iespējamu aizguvumu to atzīst arī Fraenkel LEW 225. Sal. arī lei. vārda kàrvē atvasināto nozīmi 'niev. - neveikls cilvēks, dzīvnieks' (LKŽ V 354).

Vārds karva 'govs' registrēts Āb (ME II 165); Dik (LVU); Slo (ME II 165); karva niev. - 'kā lamuvārds govij'; vulg. - 'par sievieti' - Bil (LVU); Kand (ME II 165); Strenči (LVU).

klūmpeniēks ~ Pro klūmpēniks, gen. ~a 'koka tupelū dari-
nātājs';

tupelēš mēs pīrkām, mēistaru sāucēm pār klūmpēniku.

EH I 622 vārds klūmpeniēks² no Rucavas dots kā iespē-
jams aizguvums no lei. klūmpininkas 't.p.'.

kreķēns² ~ Gārs, Pro kreķēnc, gen. kreķēna;

kréķēns² ~ Gārs kréķēnc, gen. kréķēna;

kreķīns² ~ Gārs (VLI Apv), Pro (arī LDA) kreķīnc, gen.

kreķīna, Gārs (LDA) kreķīnc, gen. kreķīna 'jaunpiens,
pirmpiens'; Laš (LDA) kréķīnc, gen. kréķīna 'cepts
jaunpiens';

jaunūo pīenu sāuc arī kréķēnc (Gārs); kreķīnc
skāitejōs treīs dīnos. kreķēnc lūoti gārc, ka sacēp
ār ūolu (Pro).

ME II 272 vārds kreķēnes 'jaunpiens, pirmpiens' dots
kā aizguvums no lei. kreķēnā 't.p.'.

Vārds registrēts jau senākajās vārdnīcās: Stender I
117; Lange II 177; Ulmann 121.

Vārds kreķīns² fiksēts - Asa, Bebrn, Dv (LDA); Kaldabru-
ņa (Bebrn) (EH I 648; bez intonācijas nor.); Pilsk, Rubeņ
(LDA); kreķēnes - Augškurzeme (ME II 272); kreķēns²,
kreķēna, kreķēnas piēns - Ruc (LDA); kreķe, kreķes piēnc-
Duni (LDA).

kòl² ~ Akn (arī Ancītis Akn. izl. 292) kòl;

kolèi² ~ Akn (arī Ancītis Akn. izl. 292) kolèi, Akn (EH I
638) kolèi;

kolèik² ~ Akn (arī Ancītis Akn. izl. 292) kolèik, Akn
(EH I 638) kolèik, Pro kolèik;

kolèit² ~ Laš kolèit 'kamēr';

kolèi gùs s'raucu, putrài vyš oudìnc yzvòareis (Akn);
pasèdit, kolèik es izišu (Pro).

EH I 638 vārdi kolèi², kolèik² no Aknīstes un Kaldabruņas doti bez norādes par etimologiju.

K.Ancītis salīdzina ar lei. kōl, kōlei 't.p.' (Ancītis Akn. izl. 54).

Iespējams, vārdi aizgūti no lei. kōl, kōlei, kōleik 't.p.' (LKŽ VI 308).

Vārds kòlé registrēts Pild (VLI Apv); koleņ - Pild, Zvirg (EH I 638), kolèit - Kaldabruņa (Bebrn) (FBR XVII 64, 72).

kuke ~ Pro kukę, gen. ~es 'koka vāle resnu malkas kluču pāršķelšanai';

ār kuķi mālku pòaršķel.

EH I 669 vārds kuke 't.p.' no Skaistas rādīts kā aizguvums no lei. kukě 'spieķa, nūjas uzgalis, rokturis'. Sal. lei. kùkě ar atvasināto nozīmi 'pagale, nūja ar parestinātu galu' (LKŽ VI 794). Aizguvumam precizēta nozīme.

kuze ~ Gārs kuzę, gen. ~es, Laš kužā, gen. ~as 'kumelš (Gārs - īpaši bērnu valodā), arī kā interj. - saucot kumeļu (Laš arī zirgu), kā zirga vārds (Laš);

mòusu Kužā styprs zyrks (Laš). ka grip pìelabinát, pasàuc jàu kuzę! kuzę! (Gārs).

ME, EH nav.

Vārds aizgūts no lei. val., sal. kùzè, kuzià 'zirgs (bērnu val.)', kùz', kuzì', kùzi, kuzià interj. 'saucot

zirgu, kumeļu' (LKŽ VI 1016, 1017).

Vārds kuze fiksēts arī Dign (DI 176).

ķ

ķaule² ~ Akn (Ancītis Akn. izl. 294) ķaulē, gen. ~ēs;

ķoula² ~ Laš ķoula, gen. ~as 'cūka (Sus)';

jòait ķaulu barút (Ancītis Akn. izl. 14). ka salamòajas,
ta saka: "tu koá ķoula" (Laš).

ME, EH nav.

K.Ancītis vārdu ķaule² uzskata par lituānismu (Ancītis Akn. izl. 14); sal. lei. kiaulē 't.p.' (LKŽ V 690).

Lašos lieto tikai kā vulgārismu.

ķeberét ~ Gārs, Laš ķeberét;

ķeburòotiés² ~ Gārs ķeburòotiés 'ķepuroties; aizskart ar rokām, lēni un neveikli kustēties (par mazu bērnu)';
nu kuo tu te ķeburòojiés, èi uz priekšu. istin bērnu,
lài paķeberé (Gārs).

EH I 692 ķeberét 't.p.' uzskatīts par iespējamu aizguvumu no lei. ķēberotis 'ķepuroties, spārdīties', savukārt verbs ķēburuòt ME II 359 salīdzināts ar lei. ķēburoti. Iespējams, la. ķeburòotiés aizgūts no lei. ķēburoti 't.p.', kas LKŽ V 478 dots arī no Dusetām, kas ir tuvu pētījamām izloksnēm.

ķeipt ~ Akn ķeipt 'vilkt dzīvību';

ilgi jòu tairkām vairs naķeips, nu gūttas vaira nasacèl.

ME II 360 vārds ķeipt 't.p.' dots kā aizguvums no lei. ķeipti 'чахнуть от болезни'.

Vārds fiksēts dažādās vietās: ķeipt (at-iz-) Aizp (ME I

170); Buk (ME II 360); Brocēni, Gl (VLI Apv); J-pieb, Kand (ME II 360); Kurs (ME I 170); Lielsesava, Nauð (ME II 360); Nigr, Sip (VLI Apv); Smil (ME II 360); Skrun (EH I 693); Sniķ, Tērv, Uk, V-au, Virc (VLI Apv); Zaļ (ME I 170; ME II 360); ķeipt (iz-, sa-) - Baus (ME III 662); Nigr (ME I 759); ķēpt (iz-) - Bēn, Dob, Gaiķ, Penk, Sald, Sniķ, Uk, Vad (VLI Apv); ķeipt² - Aul, Krāsl, Skaista.

ķeķe ~ Akn (ME II 362) ķeķe, Akn (arī Ancītis Akn. izl. 294) ķeķe, Laš (LDA), Gārs ķeķe, gen. ~es, ~es 'ķekars, čemurs';
riķsti auk ķeķes. jōanu ūgas vīgli lašeit, raun tik ķeķes (Akn).

ME II 362 vārds ķeķe dots kā aizguvums no lei. kekē 'čemurs, ķekars'. Par lituānismu to atzīst arī Ancītis Akn. izl. 118; Brence 1967, 81; Сабаляускас 1974, 21).

Vārds fiksēts jau senākajās vārdnīcās: Kurmin 36,; Ulmann 107; Brasche 44. EH I 694 no Aknīstes fiksēts adjektīvs ķekainš, kas atvasināts no ķeķe.

Vārds ķeķe pierakstīts šādās vietās: Aul (EH I 694; LDA); Balt (LVU); Bebrn, Bērzp (LDA); Birž (FBR XII 77; EH I 694); Dign (LDA; LVU; DI 152); Dunava, Duni (ME II 362); Izv (LVU); J-gulb (ME II 362); Kaldabruņa (Bebrn) (FBR XVII 53; EH I 694); Kalu (LDA); Ner (ME II 362; LDA); Lubn (EH I 694); Pilsk (LDA); Pild (VLI Apv); Raud, Sakst (LDA); Sunāk (EH I 694); Zas (ME II 362); Zvirg (EH I 694); ķekis - Aizv, Bun (LDA); Dzērb (ME II 362); Kaz, Kro (LDA); Saik (EH I 694); Vērg (LDA); ķeķa - Lai (LDA).

ķēlnas² ~ Pro ķēlnas, gen. ~ u hum. 'bikses';

smējūotiés jāu pasakām, ka tēu ir netīras ķēlnas.

ME II 362 vārds ķēlnas 't.p.' atzīts par aizguvumu no lei. kēlnēs 't.p.'.

ķemurs² ~ Gārs (LDA), Pro ķemurs, gen. ~ a 'ķekars, čemurs';

jānu uogas vīegli lasīt, raun tikai ķemurus.

ME II 364 vārds ķemurs 't.p.' uzskatīts par aizguvumu no lei. kēmuras 't.p.'

Vārds fiksēts arī citās izloksnēs:

ķemurs² - L-vār, Remb, Slat (LDA);

ķemurs² - L-plat, Sniķ (LDA);

ķemurs - J-pieb (ME II 364; LDA); Krim, Raun, Sig (LDA);

ķema² - Buk (LDA); ķemars, ķemers - Tērv (LDA, VLI Apv).

ķepasls ~ Akn (EH I 696) ķepasls, Gārs (VLI Apv) ķepaslis,
gen. ~ a, Pro ķepaslis, gen. ķepasla;

ķepesls ~ Gārs ķepesls, Akn (arī Ancītis FBR XV 144; Ancītis
Akn. izl. 294) ķepeslys, Akn un Gārs (LVI Apv)

čapaslis¹ Laš, Pro ķepeslis, ķepesls, gen. ~ a 'ne-
veikls; cilvēks, kuram patīk ākstīties; lamu vārds
ar nelielu intensitāti (tā var nosaukt arī bērnu,
kas lielajiem maisās pa kājām)';

mān tys ķepeslys vysu laikā pa kōajoām (Akn); tēc māš zēnc,
kas rāpuó pa grīdu, ir ķepaslis. kas ākstās, tas ir
ķepesls (Pro).

EH I 696 ķepasls 'palama' dots bez norādes par eti-

¹ k, g, č, dž arī aizguvumos austrumizlokšņu lielākajā daļā (Endzelīns 1951, 187).

mologiju. K. Ancītis salīdzina ar lei. kepésa 'tuntulis, neveiklis' (Ancītis Akn. izl. 119). Iespējams, vārds aizgūts no lei. kepēstas '1. kas slikti staigā; 2. neveikls (lempīgs, lācīgs) cilvēks, muļķītis'. LKŽ V 578 dod vārdu kepēstas ar nozīmi 'kas slikti staigā' no Lietuvas ziemeļaustrumiem, ar nozīmi 'neveikls (lempīgs, lācīgs) cilvēks; muļķītis' - no Dusetām un Rokišķiem, kas ir stipri tuvu pētījamām izloksnēm.

Vārds fiksēts šādās vietās: Ataš, Balt, Bark (LVU); Ner ar nozīmi 'noķepis cilvēks' (FBR XIX 116).

ketūrka² ~ Gārs ketūrka, Laš kätūrka, gen. -as 'bikšu priekšas aizdare';

àizpùgòj kätūrku, stàigòj koá vālc vacàis (Laš).

ME, EH nav.

Vārds aizgūts no lei. ketūrka 't.p.' (LKŽ V 658).

Substantīvs fiksēts arī Izv (LVU).

ķibināt, -tiés ~ Gārs ķibināt, -tiés, Pro, Laš ķibinoát 'bakstīt, aiztikt; kutināt;

kùo tu te ķibinájies! èi taču strādāt (Gārs).

ME II 378 verbs ķibināt 't.p.' dots kā aizguvums no lei. ķibinti 'pa jokam aizskart, raustīt, ķircināt'. Par lituānismu verbu ķibināt uzskata arī Zemzare 1959, 637.

Vārds fiksēts senākajās vārdnīcās: Stender I 106; Kurmin 26, 31; Ulmann 108.

Vārds ķibināt, -tiês registrēts Bru (VLI Apv); Dund, Duni (ME II 378; EH I 35); Īv (EH I 701; 727); Kul, Liez. (ME II 378); Mēm (EH I 35); Mež (EH II 147); Sald (VLI Apv);

Zas (ME II 378); ķibināt², -tiēs² - Bēn, Brocēni, Buk, Gl, Kurs, Penk, Sniķ, Uk, Vad, V-au, Virc (VLI Apv); ķibināt, -ties - Alsu (BW 18185, v; BW 35180 v); Kab (BW 35180 v); Kalnamuiža (K-cemp) (BW 18185 v.); Kul (BW 18185, 2 v); Kurs (BW 351800 v); Lazd (BW 18185, 3); Pad (BW 35180, v); Pan VLI Apv.); Rāv, Raibenieki, Rudb, Skrun, Ūsiņi (BW 35180 v); Ventspils (BW 18185, 2).

ķimst ~ Akn (ME II 382) ķimst 'rīt, ēst';

ME II 382 vārds atzīts par aizguvumu no lei. ķimšti 'rīt, bāzt'. Vārds fiksēts K.Ulmaņa vārdnīcā (Ulmann 110).

ķirmīt² ~ Laš ķirmīt hum. 'gulēt';

jòait ķirmīt, nàu kù skatītis.

ME II 384 verbs ķirmēt 't.p.' uzskatīts par lituānismu.

Vārds aizgūts no lei. ķirmyti ar pārnesto nozīmi - niev. 'gulēt, zvilnēt' (LKŽ V 846).

Vārds vēl fiksēts Bru (VLI Apv); Ner (FBR XIX 114); Kalē (ME II 384).

L

la·bài² ~ Akn (Ancītis Akn. izl. 295 ļa·bài 'krietni vien, ļoti');

ME II 394 un EH I 709 registrēts tikai adverbs ar uzsvaru pirmajā zilbē. Akcenta un galotnes -ai dēļ K.Ancītis uzskata adverbu ļa·bài par lituānismu (Ancītis FBR XV 183; Ancītis Akn. izl. 27).

Tagad vairs vārdu la·bài neizdevās pierakstīt.

lašīna ~ Pro lašīna, gen. ~ as;

lašīni ~ Gārs, Laš lašīni, gen. ~u, 'speķis';

ka cūku nūokāui, ta ir lašiņa (Pro).

ME, EH nav.

Vārds aizgūts no lei. lašiniaĩ 't.p.' (LKŽ VII 167, 168).

Vārds fiksēts jau J.Kurmina vārdnīcā (Kurmin 152, 199).

Vārds pierakstīts arī citās izloksnēs:

lašins² - Izv (ALE); lašinis - Asū, Kalu (ALE); lašine - Skaista (ALE); lašīni - Dv (FS 1800, 2902).

lāukis² ~ Akn (arī Ancītis FBR XV 194) lāukis, Akn (EH I 723), Gārs, Laš lāukis, gen. ~a 'laucis, zirgs ar baltu plankumu pierē';

lāukām ira bōlta zēimē pīrē (Akn).

ME II 428 vārds lauķis dots kā iespējams aizgūvums no lei. lauķis 't.p.' Vārds fiksēts K.Ulmaņa vārdnīcā (Ulmann 135).

Vārds fiksēts arī citās vietās: lāukis² - Birž, Kalda-bruņa (Bebrn), Sunāk (EH I 723); lauķis² - Kalē (LVU); L-sal (EH I 723); Kē (BW 12839).

sa-lūmdīt² ~ Laš, Gārs, Pro salūmdīt 'siburzīt';

kas toá pàr lūcēišonu, salūmdíja, salūmdíja (Laš).

pajīm drēbi ùn salūmdí (Pro).

EH II 427 norādīts, ka verbs salūmdīt² 'spaidot salocīt, salauzīt, saspaidīt' no Aulejas laikam aizgūts no austrumlietuvju sulúmdyti < sulámdyti. Sal. lei. sulámdyti 'siburzīt, sagumzīt, saņurcīt, salauzt' (LKŽ VII 110). Vārds lūmdīt² fiksēts arī Izv (LVU).

lūdziniéks² ~ Pro lūžiniéks, gen. ~a 'caurums pirts griestos iesala kaltēšanai';

lūžiniéks beja cāurums, cāur kuru kaltēi grūdus.

EH I 762 vārds lūdziniéks² 'caurums pirts griestos kvēpiem' no Susējas un 'loga aizšaujamais no istabas iekšpusēs logiem, kam nav bijis stiklu' no Kaldabruņas uzskatīts par iespējamu aizguvumu no austrumleišu*lungininkas (un < an); sal. langīnas 'loti mazs logs' (LKŽ VII 124). Aizguvuma nozīme veidojusies, viena priekšmeta nosaukumu pārnesot uz citu priekšmetu.

lūngi² ~ Akn lūngi, gen. ~u 'raudzības' -biežāk fiksētas vārdkopas - Akn (Ancītis Akn. izl. 297; EH I 762) brāukt lūngūs; Gārs iét lūnguós; Laš ít lūngūs; Pro (LDA) ít lūngūs / -ūs? /;

lūngūs ka nòak, ta jòu sanas vysoádas dòavanas bārnām (Akn).

K.Ancītis uzskata vārdu lūngi par aizguvumu no lei. lankýti (an > un) 'apmeklēt' (Ancītis Akn. izl. 117).

Vārdkopas fiksētas arī citās izloksnēs: iét lūnguós - Dign, Ruben (LDA); iét lūngūs / -ūs? / - Asa, Bebrn, Elk, Zas (LDA).

lūngības² ~ Akn (EH I 762), Gārs (arī LDA) lūngības, Akn (arī Ancītis Akn. izl. 297; LDA) lūngēības, Pro (arī LDA), Laš (arī LDA) lūngēības, Laš (LDA) lūngēības, gen. ~u;

lūnkības² ~ Gārs (arī VLI Apv) lūnkības, gen. ~u;

lūkības² ~ Pro lūkības, gen. ~u 'raudzības';

drēiži bous jōait iz kaimiņim rungeiboas (Akn). māsas mēitai plezima dēls, būs jābrauc lūngības (Gārs).

ME II 514 norādīts, ka vārds lunķības laikam pamatojas uz lei. lunkýti < lankýti 'apmeklēt, apciemot'. K.Ancītis to uzskata par lituānismu (Ancītis Akn. izl. 117).

Vārds registrēts vēl šādās vietās: lūngības - Āb (LDA); Birž (FBR XII 75; ME II 513; LDA); Daudz (LDA); Dign (LDA; LVU); Dv, Elk, Krustp, Līvā, Ner, Pilsk, Raud (LDA); Sēlp (ME II 513; LDA); Slat (LDA); Sunāk (FBR XVI 47; EH I 762); Sus, Vārņ, Zalv, Zas (LDA); lūngības² - Bārt (VLI Apv); lūndzības² - Ataš, Ruben, Rudz (LDA); lundzības - Dign, Ner, Zas (ME II 513); lunķības² - Raud, Ri (LDA); lunķības² - Bārb (LDA); Skaistk (VI.I Apv); lunķības - J-gulb, Sauk (ME II 514).

lūngitāji² ~ Akn (EH I 762) lūngitāji; Akn (arī Ancītis Akn. izl. 297) rūngeitōaji; gen. ~u 'raudzību viesi, raudzībās gājēji'; fiksēti arī citi atvasinājumi - Akn (arī Ancītis Akn. izl. 297) rūngeibņiki, Pro lūngeibņiki, gen. ~u; Gārs lūnginēki, Laš lūnginēki, gen. ~u;

rūngeitōaji švēdīn sūlēja sabrāukt bārnu apskateit (Akn).

EH I 762 doti vārdi lūngitāji² un lūnginieks² 't.p.'. K.Ancītis uzskata vārdu rūngeitōaji par aizguvumu no lei. lankýtojas (an > un) 'apmeklētājs' (Ancītis Akn. izl. 117).

Vārds lūnginieks² fiksēts arī Kaldabruņā (EH I 762).

lupikis ~ Akn (Ancītis Akn. izl. 174; Ancītis FBR XV 194)

rupikis, gen. ~a 'laupītājs';

ME II 515 un EH I 672 vārds dots bez cilmes norādes. EH I 672 vārdam lupīkis Aknīstē, fiksēta nozīme 'nedaudz zaglīgs cilvēks'.

Vārds laikam aizgūts no lei. lupīkas 'dirātājs; daudzītājs, kauslis; (pārn.) augļotājs (LKŽ VII 698, 699).

Vārds fiksēts Langes vārdnīcā (Lange II, 501).

I

lepša ~ Gārs (arī VLI Apv) lepša, gen. ~as 'veca sēne; neizdarīgs cilvēks';

lepšuks ~ Akn (ME II 4533; EH I 734) lepšuks, gen. ~a 'lempis';

lepšuks ~ Gārs (arī VLI Apv) lepšuks 'aitu beka'; Laš lepšuks 'bērzū beka'; Pro lepšuks, gen. ~a 'apšu beka';

lepša ir veca sēne, tāda mīksta (Gārs). tāc kā lepša (Gārs, VLI Apv). lepšuki, ka ir jauni, ir meiksti, kròasa tīm ir izēltani pēlāka (Pro).

ME II 453 vārds lepšuks 'veca, mīksta sēne; lempis' dots kā iespējams aizgūvums no lei. lēpšiai 'kāda sēne'. LKŽ VII 370 dots vārds lēpšis ar nozīmēm 'bērzū beka' un 'lempis, tūla'. Vārds turklāt registrēts Lietuvas ziemeļaustrumos, piem., Dusetās, kas ir tuvu pētījamām izloksnēm.

Tātad vārds aizgūts no lei. valodas ar abām nozīmēm (bez nozīmes pārnēsuma); dažās izloksnēs radušies arī jauni LSV.

M

maigīt ~ Akn (arī Ancītis Akn. izl. 298) maigēit 'spaidīt' (lieto reti, biežāk - maizēit);

bèizit bārni tū kaķānu maīgeit, jām tak soáp.

ME, EH nav.

K. Ancītis uzskata to par lituānismu; sal. lei. maĩgyti (Ancītis, Akn. izl. 118).

mèrmeklis² ~ Laš mèrmeklis, gen. mèrmekļa niev. 'seja, mute';
ka dūšu pàr mèrmekli, ta narunoási toá.

ME, EH nav.

Vārds aizgūts no lei. mermeklis niev. 'mute, seja' (LKŽ VIII 40).

Lietvārds mermaklis ar nozīmi 'kas nevar skaidri izrunāt' fiksēts Neretā (FBR XIX 116) un acīmredzot aizgūts no lei. mermeklis, -é, mermeklis, pārņemta pamatnozīme 'stostona' (LKŽ VIII 40).

mežaga kùoks² ~ Pro mežaga kùks, gen. ~a ~a 'lietaskoks';
nu mežaga kùka tàisēja rotus; ecēšas ròamis arī nu mežaga kùka.

ME II 589 norādīts, ka mežaga 't.p.' no Grobiņas laikam aizgūts no žemaišu medega = augšleišu medžiaga (tāpat arī Fraenkel LEW 424). M. Brence arī uzskata šo vārdu par lituānismu (Brence 1967, 77). Sal. lei. mēdžiaga 'koki; (koka) izejmateriāls' (LKŽ VII 994, 995).

Prodes izloksnē pierakstītajā savienojumā mežaga kùks vārds mežaga, iespējams, radies, kontaminējoties lei. dial. medžiaga un latviešu vārdam mežs.

N

negèrtēlis² ~ Akn (EH II 13) negèrtēlis, gen. negèrtēļa;

Akn (arī FBR XV 176; Ancītis Akn. izl. 301).

nagērtēlis, nagērtēlis, gen. nagērtēja; Gārs (arī VLI Apv) negērtēls, negērtēls, gen. negērtēja; Pro negērtēlis, gen. negērtēja 'nemākulīgs, nekam nederīgs cilvēks; nederīga lieta';

kūr tu toāda nagērtēja vari būt, soki kūr gribi, acs tik būta (Akn).

EH II 13 vārds negērtēlis 't.p.' dots bez norādes par etimologiju.

K.Ancītis uzskata par iespējamu lituānismu, kas atvasināts no lei. verba girti 'uzteikt, cildināt, slavēt' (Ancītis Akn. izl. 67).

Iespējams, vārds ir aizgūts no lei. negērēlis '1. velns, nelabais; 2. nelabs, nekrietns, slikts cilvēks' (LKŽ VIII 618), kas semantiski ir tuvāks latviešu izloksnēs fiksētajam vārdam.

Vārds registrēts arī Neretā (FBR XIX 116).

net ~ Akn (arī Ancītis FBR XV 185; Ancītis Akn. izl. 301)

net; Akn (EH II 21), Laš net part. 'gandrīz vai; pat; kūr tu blāun, es net nūsabejūs (Akn) nablāu! net gólva isasoapéja. net pakritu (Laš).

ME II 736 net no Zasas un EH II 21 no Biržiem, Kaldabrupas un Aknistes salīdzināts ar lei. net.

K.Ancītis net uzskata par lituānismu (Ancītis Akn. izl. 72); sal. lei. part. net, ko lieto domas pastiprināšanai, akcentēšanai vai ierobežojuma izteikšanai (LKŽ VIII 737).

Lietuvas pierobežas izloksnēs net iespējams, ir aizgūts no lei. valodas.

Part. net 'gandrīz vai' fiksēta arī Izv (LVU).

netikēlis ~ Laš netikēls, gen. netikēļa 'netiklis, slaists';
kū tas netikēls vār izdariēt!

ME II 737 vārds netikēlis 'dīkdienis, slaists, neizdevies cilvēks' no Dundagas dots kā iespējams aizguvums no lei. netikēlis 't.p.'; sal. lei. netikēlis atvasinātās nozīmes 'dienaszaglis, dīkdienis, slaists, palaidnis, netiklis, nekrietnelis, bezgodis' (LKŽ VIII 741).

P

padegēlis² ~ Gārs padegēls, gen. padegēļa;
padegelis ~ Gārs padegelis, Laš padegēls, gen. padegēļa;
padegis ~ Gārs, Laš padegis, gen. ~a 'tas, kuram ugunsgrēkā sadegusi manta';

mūsu kaimiņc īr padegēls; viš sadēga, nu neķā neķalika
(Gārs).

ME III 16 vārds padegēlis sub voce padegulis 't.p.' rādīts kā aizguvums no lei. padēgēlis 't.p.' (arī Brencē 1970, 51). LKŽ IX 42 dod arī vārdu pādegis 't.p.'. Tātad abi vārdi aizgūti no lei. valodas.

Vārdi padegelis, padegēls, registrēti Ulmaņa vārdnīcā (Ulmann 180); kā arī šādās vietās: padegēlis - Ner (ME III 16); padegelis - Aul (EH II 126), Īl (VLI Apv); Sald (ME III 16); Sīp, Uk (VLI Apv); padegis - Bēn, Buk (VLI Apv), Duni (EH II 126), G1 (VLI Apv), Kalē (EH II 126), Penk (VLI Apv), Ruc (EH II 126); Sald (ME III 16), Sniķ, Tērv, Uk, V-au (VLI Apv).

pagrūnde² ~ Laš pagrūnde, Pro pagrūnde, gen. ~es 'pārpalikums';

kot viš izjīmc, kas poāri palīk, tēi ir pagrūndē (Pro).
kūr tōas pagrūndēs nu bāllas izbārt (Laš).

EH II 135 vārds pagrūndes² 't.p.' no Kaldabruņas dots kā aizguvums no lei. pagrāndos 'gramšļi' (austrumlietuvju un < an); sal. lei. pagrāndos, pāgrāndos 'mīklas paliekas maizes abrā, sakasnis; pārpalikumi, kas izgramstīti no kāda trauka' (LKŽ IX 93).

paķele ~ Akn (EH II 147), Gārs (VLI Apv) paķelle, Gārs (arī VLI Apv), Laš paķelļe, paķelļe, Akn (arī Ancītis FBR XV 195; Ancītis Akn. izl. 304) paķelļe, gen. ~ ēs 'prievīte zeķu sasiešanai zem ceļiem';
šenoāk zeķes tik ar paķelēm šēja (Akn). pār paķelēm sauču zem ceļiem pīnītes sasienamas (Gārs).

ME III 53 vārds paķele 't.p.' dots kā aizguvums no lei. pakelē 't.p.' Par lituānismu to uzskata arī Fraenkel LEW 528; Ancītis Akn. izl. 70; Reķēna 448; Zemzare 1961, 45. Par iespējamu aizguvumu no lei. valodas tas atzīts Sehwers 240, 241.

Vārds fiksēts daudzās senajās vārdnīcās: Mancelius 93; Stender I 186; Lange I 348, 505; II 225; Kurmin 146, 149, 243; Ulmann 186.

Vārds pierakstīts vēl arī šādās vietās: paķele - Daudz (E 39, 929); Drus (Ltd I 3330, 3 v; BW 2157, 3); Dol (EH II 147); Kalu (FBR XVIII 38; Reķēna 448); Līk (Reķēna 448); Mad (BW 7492, 1; Ltd III 650); Nīcg (Reķēna 448); Nit (BW 33879, 13 v); Ozoli (BW 2157, 3 v); Pilsk (FS 1800, 624), Ruben (E 38, 1670); Rundā (BW 25377 v; Ltd IX 386 v; VLI Apv);

Sauk (E 2, 523); Sec (FS 984,2); Sēlp (Ltd I 2505 v); Ses (EH II 147); Sunāk (EH II 147; FBR XIV 47); Sus (FBR VII 129); Svit (Ltd III 3914 v); Vārķ (Reķēna 448); Virc (VLI Apv); paķele, paķelis - Baus (ME III 53); Bēn (EH II 147; FBR XVI 145); Drus, Grob, Iec, Mad, Ner, Nit, Ruc, Stel, Sus, V-sau, Zaļ (ME III 53); paķila - Naud (ME III 53).

pa·nīkēlis² ~ Gārs pa·nīkēls, gen. pa·nīkēļa niev. 'neveikls, nekam nederīgs cilvēks; tūļa'

tas ir pa·nīkēls, nekas viņam neizduodas.

ME, EH nav.

Vārds pa·nīkēlis aizgūts no lei. panykēlis 'tas, kas nabadzīgi dzīvo; trūkcietējs; nīkulis, vārgulis, nabags'. LKŽ IX 335 vārds dots no Dusetām, kas ir tuvu pētījamai izloksnei. Nozīme transformēta.

pārpeli² ~ Gārs, Pro pārpelī, pōrpelī, gen. ~u 'rīvētu kartupeļu klimpas;

kārtupeļus sarīvē, nūosúc ùn tàisa pārpelus (Gārs).

EH II 168 vārds pārpala saistīts ar lei. pārpeliai vai pārpaliai.

M. Brence vārdu atzīst par aizguvumu no lei. pārpeliai (Brencē 1970, 51); sal. lei. pārpelis 'miltu vai rīvētu kartupeļu klimpa' (LKŽ IX 426).

Vārds fiksēts pamatā Zemgalē: pārpaliņi² - Bēn, Buk, Īl, Penk, Sniķ, Uk, Vad (VLI Apv); pārpaliņas² - Dobeles, Penk (VLI Apv); pārpaliņi² - Bru, Rundā (VLI Apv); pārpali² - Kurs (VLI Apv); pārpeles - Ruba (VLI Apv); pārpaliņi - Mežamuiža (Bičole Filoloģijas mat. 1933, 62); V-au (VLI Apv);

paŕpalas² - Lejc, Naud, Šķib, Višīņķi (ME III 91); parpalas - Baus (ME III 91);

parpala - Dob, Elē, Kronvircava, Penk, Ses, Zvārd (EH II 168);

parpali - Mež, Ses (EH II 168); parpuļi - Stel (ME III 92).

Substantīva pārpeli² izplatības areāls ļauj uzskatīt to par lituānismu.

pašale ~ Gārs (arī VLI Apv) pašale, Laš, Pro pašale, Gārs pašale, gen. ~es, ~es;

pāšale² ~ Akn un Gārs (VLI Apv) pāšale, gen. ~es;

pašele ~ Akn (arī Ancītis Akn. izl. 305), Gārs (LDA) pašele, Laš pašele, Pro (LDA) pašele, gen. ~es, ~es;

pašule ~ Akn (arī Ancītis Akn. izl. 305), Laš pašule, Gārs, Laš (arī LDA) pašule, gen. ~es; Pro (LDA) pašule, gen. ~es;

pašalīte² dem. ~ Gārs pašalīte, gen. ~es;

pāšelīte² dem. ~ Akn. un Gārs (VLI Apv) pāšelīte, pāšelēite, gen. ~es; Akn, Gārs, Laš un Pro pierakstītas nozīmes 'nojume pie rijas (labības, pelavu uzglabāšanai); neliela piebūve šķūņa galā'; Akn un Gārs arī nozīme 'mazs pieliekamais pažobelē'; Pro arī nozīme 'neliela piebūve pie dzīvojamās mājas';

pašēlē turēja vysodas mōntas: orklus, ecēžas, žeperus (Akn). pašulē tik nūlikti dažādi dorba rēiki (Pro). pie šķūņa paspārņē; tūr pēlavas; tūo pār pašali sāuca (Gārs).

ME III 111 vārdi pašala, pašale, pašele uzskatīti par aizguvumu no lei. pašalys, 'paspārne'. Par lituānismu vārdu atzīst arī Brencē 1967, 76 (pašalis); Reķēna 179; Брейдак 30).

Daudzās variantus latviešu izloksnēs nosaka variantu daudzums lei. valodā, sal. pašalē 'mala; piekraste; paspārne u.c.', pašalys, pāšalis 'mala; piekraste; kakts, stūris; paspārne; nojume u.c.', kā arī pašulē 'aizdurve' (LKŽ IX 552, 589).

Vārds riksēts J. Kurmina un K. Ulmaņa vārdnīcā (Kurmin 14, 135; Ulmann 190).

Vārds registrēts daudzās vietās: pašale - Aul (EH II 178); Bark (LDA); Bērzg (EH II 178); Bark, Dag, Dric, Dv (LDA); Galē (LVU); Izv, Kapņ, Kārs, Kaun, Krās (LDA); Līk (LDA); Līvā (BW 26181, 2; EH II 178); Mak (LVU); Malt (LDA); Ozolai (LDA; LVU); Sākst, Silaj, Skaista, Šķau (LDA); Varak (EH II 178); Viš (LDA); Zas (ME III 111); pašala - Cib, Kalu (Брейдак 30); Kaldabruņa (Bebrn)(ME III 111); Pild, Zvirgz (Брейдак 30); pašalis - Agl (LDA); Ataš (EH II 178); Nautr (LDA; LVU); Viš (LDA); pašele - Agl (LVU); Asū (LDA); Bērzp (LVU); Cib, Dag (LDA); Dign (LVU; DI 166); Ezern (LDA); Galē (LDA); Kalu (Reķēna 178; LDA); Kapņ (LDA); Krustpils (ME III 111); Kurc (LDA); Līk (Reķēna 178; LDA; LVU); Mak, Medņ, Mērdz, Nauj (LDA); Nīcg (Reķēna 178; LDA); Nir, Rudz, Rundē, Ruž, Sākst (LDA); Stirn (LVU); Šķau (LDA); Vārk (Reķēna 178; LDA); Zas (LDA); pašelis - Aizka (LDA); pašile - Lubn (ME III 111); pašule - Kaldabruņa (Bebrn) (FBR XVII 45).

patāļkes² ~ Laš patāļkes, gen. ~u;

patāļki² ~ Laš patāļki, gen. patāļku 'mielasts pēc darba

beigšanas (talkas), piem., apkūlibas, applāvības u.c.';

savesīm visu sīnu i bouš patāļki.

ME, EH nav.

vārds aizgūts no lei. patalkē, pātalkē, patalkiaĩ, patalkỹs 't.p.' (LKŽ IX 602).

pigināt ~ Gārs pigināt; Laš, Pro piginoāt; Akn (arī Ancītis Akn. izl. 306) piginoāt; Akn (EH II 230) pigināt 'kaitināt';

napiginūi tū bārnu, raud' vīnā raudoāšanā (Akn).

EH II 230 verbs pigināt no Aknīstes hipotētiski saistīts ar verbu pigātiēs.

K.Ancītis norāda, ka vārdā piginoāt g laikam radies no kā (sal. lei. pỹkdinti) (Ancītis Akn. izl. 119).

Iespējams, verbs aizgūts no lei. pỹkdinti 't.p.', kur kā pārveidots par g (tāpat kā vārdā rūgināt, sal. lei. rũkdinti).

Verbs pigināt vēl fiksēts Biržos, Lielsalacā un Zasā (ME III 212), aizpiginoāt - Ner (FBR XIX 96).

pintenis² ~ Pro pintēnis, gen. pintēņa;

pintinis² ~ Pro pintinis, gen. pintiņa 'pīts groziņš';

pintiņi ir darinoāti nu kārklū kluziņoām; arī pār košiklēm sāuc.

ME III 221 vārds pintenis 't.p.' no Raņķiem rādīts kā iespējams aizgūvums no kuršu val. vai lei. pintinis 't.p.' (tāpat arī Fraenkel LEW 594).

Pagaidām zināmais izplatības areāls neļauj izdarīt vispārinājumus, taču, iespējams, ka Prodes izloksnē vārds ienācis no leišu velodas.

pīršlis² ~ Gārs (arī VLI Apv) pīršļis, gen. ~a 'precinieks, starpnieks, kas palīdz sievu bildināt';

tas, kas palīz līgavu sarunāt, ir pīršļis.

ME, EH nav.

Vārds aizgūts no lei. piršļys 'precinieks' (LKŽ X 27).

prapūlt² ~ Akn (EH II 312), Laš prapūlt; Akn (Ancītis FBR XV 189; Ancītis Akn. izl. 308) prapūlt' 'iet bojā'; (Lašos) pazust'; vucync prapula (Laš).

ME III 377 vārds prapult hipotētiski saistīts ar slāvu ietekmi (pro-).

K. Ancītis verbu prapult priedēkļa pra- dēļ uzskata par aizguvumu no lei. val. (Ancītis Akn. izl. 15, 224); sal. lei. prapūlti ar pamatnozīmi 'pazust, nozust' un etvasinātajām nozīmēm 'izzust, iznīkt; iet bojā u.c.' (LKŽ X 899-902).

Vārds prapult fiksēts J. Kurmina vārdnīcā (Kurmin 273), kā arī šādās vietās: prapūlt² - Līk (EH II 312), Kaldabruņa (Bebrn) (FBR XVII 73; EH II 312); prapūlt - Aul (EH II 312); Pild (VLI Apv); prapult - Preiļi (EH II 312); Varak, Viļān (ME III 377); prapulīt - Vārk (ME III 377).

prapūltine², prapūl·tine² ~ Akn (EH II 312) prapūltine,

gen. ~es; Akn (Ancītis FBR XV 185; Ancītis Akn.

izl. 308) prapūltine, Laš prapūltine, gen. ~es

'bojā eja, pazušana';

lēiz mežām dabrāukt cēļš tik slykc, ka tēira prapūl·ti-
ne (Laš).

EH II 312 vārda prapūltine (no Aknīstes) etimoloģija nav dota.

K. Ancītis (tāpat kā verbu prapūlt) substantīvu prapūltine atzīst par lituānismu (Ancītis Akn. izl. 15, 224); sal. lei. prapultine 'bojā eja, pazušana' (LKŽ X 539, 540).

J. Kurmina vārdnīcā fiksēts vārds prapulszona (Kurmin 273).

Vārds prapultīne fiksēts Izv (LVU).

puódkelis ~ Gārs puódkelis, gen. puódkēļa;

puóckelis ~ Gārs (VLI Apv) puóckēls, Laš puóckēls, gen. puóckēļa;

puckelis ~ Laš puckēls, gen. puckēļa;

puóčkelis ~ Gārs puóčkelis, gen. puóčkēļa 'lupata podu nocelšanai';

ār puóčkeli nūocēļ puódus nūo plīc (Gārs).

EH II 345 vārdam puóckelis = puô(d)celis no Aulejas un Līksnas dota norāde - ar lei. k (?)

Gārsenē un Lašos lietojamie puóckelis, puckelis, puóčkelis, puódkelis ir fonētiskie lituānismi; sal. lei. púodkēlis, púodkelis, puodkélỹs, 'lupata podu nocelšanai' (LKŽ X 924) un puócelis ~ púcelis (Kaldabruņa FBR XVII 52).

R

rúginát ~ Akn (arī Ancītis Akn. izl. 312; ALE) rouginoát 'pīpēt, smēķēt; (pie)kūpināt';

vysu dīnu tik rouginoái, pýtina ustaba dōumu.

ME III 568 verbs rúginát 't.p.' hipotētiski saistīts ar verbu rūgt 'kūpēt, kāpt augšā (par dūmiem)'. K. Ancītis uzskata par iespējamu tautetimologiskulei. rūkinti 'kūpināt' pārveidojumu (Ancītis Akn. izl. 119).

Vārds registrēts arī Neretā (ME III 568; EH II 269).

Iespējams, verbs aizgūts no lei. rūkdinti 'kūpēt, dūmot' (LKŽ XI 918), kur kd pārveidots par g (tāpat kā vārdā

pigināt no lei. pỹkdinti), un radies nozīmes pārnesums.

(ap -, sa-)rũoštĩes² ~ Laš apsarũšt 'apkopt māju';

Laš sarũštĩs 'uzposties';

jõaĩt sasarũštĩs, brãuksĩm da kopĩm. vajak ĩt apsarũšt.

Vārds saruošt no Zesas un saruoštĩes no Kaldabruņas EH II 444, 445 atzĩts par lituānismu. Sal. lei. ruõštĩs 'taisĩties, gatavoties ceļam; uzvilkt greznas drēbes, saposties' (LKŽ XI 975).

Verbs ruošt 'post, greznāk sagērbt' fiksēts Izv (LVU).

raži ~ Laš raži, gen. ~u 'kũļa resgalĩ';

/kũļu/ ražus lĩc uz ðarpusi ratũs.

EH II 360 vārds raži 'rugāji' no Dunikas un 'kũļa resgalis' no Gramzdas un Kaldabruņas dots kā iespējams aizgūvums no lei. ražaĩ 'rugāji'; sal. arī lei. rãžas, ražaĩ atvasināto nozĩmi 'kũļa resgalis' (LKŽ XI 340).

S

sãmata² ~ Pro sãmata, gen. ~as 'žogs, sētiņa (no koka latiņām)';

pašēņ jõu sãmata sasagũože, tagat vystas lĩn ĩškã.

ME III 803 vārds sãmati 'horizontālās žoga kãrtis' un sãmats 'krĩtiņu žogs' no Rucavas dots kā iespējams aizgūvums no lei. somãtas 'biezs dēlis'. Substantĩva sãmata nozĩme veidojusies nozĩmes pārnesuma rezultata.

sapuvēlis² ~ Gãrs, Laš sapuvēls, Gãrs (VLI Apv) sapuvēls,

gen. sapuvēļa;

sapivēlis² ~ Akn (arĩ Ancĩtis Akn. izl. 168)

sapivēlĩs, gen. sapivēļa 'nejēga, neveikls cilvēks;

(retãk) puvesis';

sapivēļus met šytaí spaní. stròadoáí koá sapivēļs,
knapi kušt (Akn).

ME, EH nav.

K.Ancītis uzskata par aizguvumu no lei. val. (Ancītis
Akn. izl. 168).

Vārds aizgūts no lei. supūvēlis 'puvesis; (niev.) nekam
nederīgs, nolaidīgs cilvēks, nevīža' (Dlkž 778).

sastipt ~ Gārs, Laš sastipt arī niev. 'nosalt, sastingt (no
aukstuma)';

šudīn solc, a tu pusplyks, sastipsi. a ka tu sastiptim
(Laš).

Verbs sastipt ME III 748 un EH II 451 dots bez etimo-
logijas norādes.

Vārds aizgūts no lei. sustipti ar sarunval. nozīmi
'nosalt', kas izplatīta ziemeļaustrumu Lietuvā blakus pētī-
jamām izloksnēm (LKŽ XIII 814, 815).

Vārds vēl fiksēts Aizp (ME III 748); Dun, Duni, Emb,
Gram (EH II 451); Grob (ME III 648); Nigr, Ruc (EH II 451).

sekinēt ~ Akn sekinēt 'izvaicāt';

toá nu gòn jèr žinkòareíga, sekinéji mañi pàr vysím
rodím.

ME III 815 verbs sekinēt 't.p.' no Biržiem un Neretas
dots kā aizguvums no lei. sekinēti 'visur sekot'. Lei. seki-
nēti bez pamatnozīmes 'sekot' ir arī vairākas atvasinātas no-
zīmes, piem., 'izsekot (kādu); izpildīt, īstenot, veikt'
(LKŽ XII 322). Aknīstes izloksnē verba sekinēt nozīme ir se-
mantiski transformēta (nozīmes pārnesums).

spraga ~ Akn (Ancītis FBR XV 196; Ancītis Akn. izl. 317)

sproga, Gārs spraga, gen. ~as 'sprauga';

ME III 1008 vārds spraga hipotētiski saistīts ar
verbu spradināt.

K.Ancītis uzskata vārdu par aizguvumu no lei. spragā
'sprauga, robs' (Ancītis Akn. izl. 104).

Vārds registrēts Ulmaņa vārdnīcā ar norādi, ka vārds
tiek lietots Augškurzemē (Ulmann 274); kā arī šādās vietās:
Aul (EH II 555); Baus (ME III 1008); Birž (FBR XII 66;
ME III 1008); Kaldabruņa (FBR XVII 49; EH II 555); J-svir
(ME III 1008); Raud (LDA); Zas (ME III 1008).

spīrgeni ~ Akn (ME III 1000) spīrgēni, gen. ~u;

spīrgēni ~ Laš, Gārs, Pro spīrgēni, gen. ~u;

spīrgēni² ~ Akn (ALE) spīrgēni, gen. ~u

spīrgiņi ~ Akn (EH II 552), Pro spīrgiņi, gen. ~u; Akn (arī
ALE; LDA) špīrgiņi, špīrgiņi, gen. špīrgiņu;

špīrgiņi ~ Gārs (arī VLI Apv) špīrgiņi, gen. ~u 'pārpaliku-
kumi no taukiem, dradži;

špīrgiņi palīk pòari, ka šaidynoai taukus; nu špīrgi-
hīm vār zūsti tāiseit, vār ēst tōpat (Akn).

ME III 1000 vārds spīrgēni 'paliekas no izkausētiem
taukiem, grības, skrandži' dots kā aizguvums no lei. spīrginas
'liels, cepts speķa gabals'. Par aizguvumu no lei. spīrgiņai
vārdu atzīst arī D.Zemzare un B.Bušmane (Zemzare 1970, 99,
Бушмане 16).

Vārds registrēts arī J.Kurmina vārdnīcā (Kurmin 198).

Taču jānorāda, ka lei. vārdam spīrgiņai pamatnozīme
ir 'paliekas no izkausētiem taukiem', bet atvasinātās nozīmes

'speķa gabals, speķis u.c.'. Turklāt vārds ar pamatnozīmi ir plaši izplatīts Lietuvas Ziemeļaustrumos (piem., Rokišķos un to apkaimē, Ābeļos, Dusetās), kas ir blakus pētījamām izloksnēm (LKŽ XIII 423).

stūlgis², -e ~ Laš stūlgis, gen. ~a; stūlgē, gen. ~es;

'trauks piena notecināšanai, māla pods piena uzglabāšanai';

ār krējuma stūlgīti nūtecina pīnu ūn īr krējūms.

EH II 595 vārds stūlgis² 'māla pods piena uzglabāšanai' no Aulejas un Asūnes dots kā iespējams lituānisms.

Vārds aizgūts no lei. stulgē 'garš priekšmets ar platu galu' vai lei. adj. stulgīnis, stūlgis 'iegarens, pagars, ovāls' (LKŽ XIII 1022).

Izvaltā (LVU) fiksēts arī adj. stūlgīnā pūc 'noteiktas formas un lieluma māla pods'.

subine ~ Pro subinē, gen. ~es 'pakaļa';

dabouši pa subīni i nēraudoāsi.

ME III 1113 vārdi subene, subine doti kā iespējami aizguvumi no lei. subinē 't.p.' (tāpat arī Fraenkel LEW 936).

Vārds subene registrēts - Ezere (VLI Apv); Kazdanga (ME III 1113); Nīca (BW 18228; ME III 1113); Zaļ (ME III 1113); subine - Duni (ME III 1113).

suktinis ~ Akn (Ancītis Akn. izl. 318) suktīnc, gen. suktīna;

Gārs, Laš suktīnc, gen. suktīna; Gārs suktīnis, Pro

suktīniš, gen. suktīna '20. g. populāra lietuvju deja';

tū mēs divejūs sasijamē i gòajām apkòart riņķí, tas bija suktīniš (Pro).

ME, EH nav.

K.Ancītis vārdu atzīst par aizguvumu no lei. suktīnis
(Ancītis Akn. izl. 15).

š

šaipíties² ~ Akn (ME IV 1) šaipîtiês, Akn šaipeítís; Gārs
(arī VLI Apv) šaipíties; Laš šaipiétís, šaipítís; Pro
šaipítís 'smīknāt, izsmiet, smieties; vairstīties';
tik vīn zyna, koá šaipeítís (Akn). kū tu visu lāiku
šaipís (Pro)?

ME IV vārds šaipîtiês dots kā aizguvums no lei.
šaiptytis 'izsmiet, zoboties; vairstīties' (tāpat arī Fraenkel
LEW 957).

Vārds fiksēts šādās vietās: šaipî(tiês)² - Aul (EH II
621); Asa, Birž (ME IV 1); Bru (VLI Apv); Elk (ME IV 1);
Izv (LVU); Kaldabruņa (Bebrn) (EH II 621); Mak (LVU); Ner
(ME IV 1); Pild (ME IV 1; LVI Apv); Sunāk, Sus, Vārk, Zas
(ME IV 1).

šaipla² ~ Pro šaipla, gen. ~as;

šipla ~ Pro šipla, gen. ~as 'cilvēks, kas vienmēr smaida,
smejas';

šiepla² ~ Akn (ME IV 20); Gārs, Laš (FS 1800, 5516) šiepla,
Laš šipla, gen. ~as 'zobgalis; (Laš) tāds, kas vien-
mēr smaida';

šieplis² ~ Laš šiplis, gen. šipla 'zobgalis';

toác koá šaipla, šaipoás stundeīgi (Pro). pac lops
šiplis, citus tik i izašip (Laš).

ME IV 20 vārds šiepla salīdzināts ar lei. šyplà 'zob-
galis, izsmējējs'.

Variants šipla laikam aizgūts no lei. šyplà, kam ir atvasinātas nozīmes 'cilvēks, kas vienmēr smaida, smejas; cilvēks, kas izsmej citus' (LKŽ XIV 838). Varianti šaipla, iespējams, ir kontaminācijas rezultāts no la. šaipīties 'smīknāt, izsmiet, smieties, vaikstīties' un šipla; šlepla un šleplis - no šleptiēs 'izsmiet, izzobot' un šipla.

Substantīvs šypla 'zobgalis (biežāk ar negatīvu emocionālo nokrāsu)' fiksēts Izv (LVU).

šakalis ~ Laš šakàls, gen. šakaļa 'sprungulis';

pi mólkas šķòuņa ira dàuž šakaļu, salas tūs.

ME IV 2 vārds šakalis dots kā aizgūvums no lei. šakalỹs 'zara gabals'. Par aizgūvumu to atzīst Reķēna 32. Vārds fiksēts šādās vietās: šakalis - Birž (FBR XII 70); Izv (LVU); Kaldabruņa (Bebrn) (FBR XVII 57); Kalu (FBR XVIII 36; Reķēna 31); Lielezere (Ltd IX 398); Līk (Reķēna 31); M-zal, Mēm, Ner (ME UV 2); Nīcg (Reķēna 31); Sus (ME IV 2); Vārk (ME IV 2; Reķēna 31); šakals - Lielezere (BW 25443); Zalv (ME IV 2); šakels - Sec (ME IV 2); šakeļi - Sunāk (ME IV 2).

šakūms² ~ Akn (Ancītis Akn. izl. 320), Gārs (VLI Apv), Laš

šokūms, gen. ~a;

šgkūms² ~ Laš šgkūms, gen. ~a 'stakle; kājstarpa';

šgkūms - divi izāguši zori. jaūnc pūika trokumā
īskrīn meitai šokumā (Laš).

ME IV 2 vārds šakums 'sakums' dots kā aizgūvums no lei. šākumas 'stakle' (tāpat arī Fraenkel LEW 957). Par lituānismiem vārdus šakums, šekums atzīst arī M. Brence (Brence 1967, 76) un K. Ancītis (Ancītis Akn. izl. 115).

Vārds šekums registrēts Ulmaņa vārdnīcā (Ulmann 292); kā arī šādās vietās: šakums - Birž (FBR XII 66; EH II 621); Bārt (EH II 621); Bērsmuiža (Bērze) (ME IV 2); Duni (ME IV 2); Līvā, Ruc, Sald (EH II 621); Saik (ME IV 2); Sunāk (EH II 621); Vērg (BW 34777 v; ME IV 2); Zas (ME IV 2); šekums - Bēn, Brocēni, Buk (VLI Apv); Cīr (BW 34777 v); Dž (EH II 625); G1 (VLI Apv); Grob (EH II 625); Īl, Penk (VLI Apv); Rāv (BW 34777 v); Sald, Sniķ, Tērv, Uk (VLI Apv); Valt (EH II 625); V-au, Virc (VLI Apv).

šams² ~ Pro šams, gen. ~a 'sams (Silurus glanis)';
šami /dzīvo/ tikai Daugavā, pi mums nāu.

ME, EH nav.

B.Laumane uzskata vārdu šams no Kuršu kāpām par aizguvumu no lei. šāmas 'sams' (Laumane 1973, 33).

Fonētiskais lituānisms (š).

šapāls² ~ Akn (Ancītis FBR XV 196; Ancītis Akn. izl. 320)
šopāls, Akn (Laumane 1973, 33) šapāls, gen. ~a 'sapals (Leuciscus cephalus)';

ME, EH nav.

K.Ancītis vārdu šopāls uzskata par lituānismu (Ancītis Akn. izl. 53, 115); sal. lei. šāpalas 't.p.' (tāpat arī Laumane 1973, 33).

Fonētiskais lituānisms.

šeriks ~ Gārs, Laš, Pro šeriks, gen. ~a;

šeruks ~ Gārs, Laš, Pro šeruks, gen. ~a;

širuks Akn un Gārs (VLI Apv) širuks,; Akn (arī Ancītis Akn. izl. 319) šyruks, gen. ~a 'visā ciema kopējais

lopu gans; agrāk (muižā) lopu gans un kopējs';
šyruks kòlná gona žùpus; leíta žàiká šyrukàm nàu kùr
ileišt (Akn). šyruks ir lùpu gònc, kùngu làikús toác
beja (Pro).

ME IV 17 vārds šyruks 'lopkopis un gans' dots kā iespējams lituānisms salīdzinājumā ar lei. šerti 'barot'.

M. Brencē norāda, ka vārds šeriks aizgūts no lei. šerikas '(lopu) barotājs, kopējs' (Brencē 1970, 51).

Vārds fiksēts šādās vietās: šeriks - Pan (ALE); šyruks
Baus (ME IV 17; Kurme, M-zal (EH II 625); Ner (ME IV 17);
Skaistk (EH II 625).

šermulis² ~ Gārs šermulis, Pro šermulis, gen. šermuļa 'ser-
mulis (Mustela erminea)';

šermulis ira kustūníc visoádás kròasás, žìvòì katrás
mòajás (Pro).

ME IV 16 vārds šermulis 'sermulis' dots kā iespējams lituānisms, sal. lei. šermuõ (tāpat arī Fraenkel LEW 965).

Vārds fiksēts Ulmaņa vārdnīcā ar vietas norādi - Jaun-
sesava (Ulmann 292); kā arī šādās vietās šermulis - Ād (ME IV
16); Bēn, Penk (VLI Apv); šermulis² - Dob, Sīp (VLI Apv.);
Šķib (ME IV 16); Už, Vandz (ME IV 17); V-au (VLI Apv); Vendza-
va, Zūr (ME IV 17).

Fonētiskais lituānisms.

šērpas² ~ Gārs, laš šērpas, gen. ~u 'drebuļi; trīsas';

šūrpulis² ~ Gārs (arī VLI Apv.) šūrpūls, gen. šūrpūļa 'drebuļi,
trīsas';

šērpas poārgòaja pàr kàuliem, ká nùsabijùos (Laš).

ME IV 17 vārds šērpas² no Biržiem, Mēmeles un Vārkavas; kā arī EH II 626 no Aulejas, Kaldabruņas (Bebrn), Nere-tas un Zasas dots bez norādes par etimoloģiju. Vārds (šērpes) fiksēts arī Ulmaņa vārdnīcā (Ulmann 292).

Vārdi šērpas un šūrpulis, iespējams, aizgūti no lei. valodas; sal. lei. šiuŗpas un šiuŗpulỹs 'drebuļi' šermuļi, trīsas' (LKŽ XIV 958, 964-965).

Vārds šārpis 'šermuļi' pierakstīts arī Dv (FS 1800, 2888).

(nùo)šērtiés² ~ Laš nùšērtis; Gārs nùosašērtiés; Pro nùsašērtiés 'mest spalvu, noplukt', Gārsenē - 'nopērties (pirtī)';

koá vār pavasarí lūpi nùsašērtiés (Pro). zirks arī galīgi nùsašeriés (Laš).

ME, EH nav.

Vārds aizgūts no lei. šērti ar pārnesto nozīmi 'mest spalvu; bēlēt, plukt' (LKŽ XIV 676-677). Vārdam Gārsenes izloksnē, iespējams, ir nozīmes pārnesums.

Vārds fiksēts Kurmina vārdnīcā: nusaszerties 'noplukt' (Kurmin 249).

šēpt(iés)² ~ Akn (EH II 627) šēpt; Akn (Ancītis FBR XV 187) šēpt; Gārs (arī VLI Apv) šēpt(iés); Laš šēpt 'izsmiet, izzobot';

šāipeklis tác! izašēps vēl pàr ùotru (Gārs)!

ME IV 20 ncrādīts, ka vārds šēpt(iés)² pamatojas uz lei. šēptis 't.p.'; sal. šēptis pārn. nozīmi 'pirt, smiet' (LKŽ XIV 752-753).

Vārds fiksēts šādās vietās: šlept(iês)² - Aul (EH II 627); Birž (FBR XII 83; ME IV 20); Bru. (VLI Apv); Dign, Mēm, Vārk (ME IV 20); Pild (VLI Apv).

šikt ~ Pro šikt 'kakāt';

ēi izašikt! našamāisís!

ME IV 18 vārds šikât 't.p.' no Kazdangas un Dunikas dots kā aizguvums no lei. šikti (arī Fraenkel LEW 982).

širšâns² ~ Gārs (arī VLI Apv) širšânc, gen. ~a;

širšens² ~ Laš, Gārs, Pro (visi LDA) širšênc, gen. ~a;

širšîns² ~ Laš šyršînc, Pro širšînc, gen. ~a;

širšûoni² ~ Gārs (VLI Apv) širšunî, gen. ~u;

širšûons² ~ Laš (arī LDA) Gārs, Pro širšûnc, gen. ~a

'sirsenis (Vespa crabro)';

ka šyršînc ikûž, luti soap (Laš). ka divi trêis

širšûni ikúdís, ta gatâus (Pro).

ME IV 18 vārds širšûns² 't.p.' rādīts kā aizguvums no lei. širšonas 'lapsene' (tāpat arī Fraenkel LEW 988).

M.Brence vārdu širšûns² 'sirsenis' atzīst par aizgūtu no žemaišu širšûnas; sal.lei. lit. širšûonas (žemaišu ū < uo) (Brence 1967, 77). Sal. arī lei. širšinas, širšûo, gen. ~eñs, širšanas (LKŽ XIV 906-908).

Vārds šursunis 'lapsene' fiksēts J.Kurmina vārdnīcā: (Kurmin 125); kā arī šādās vietās: širšens - Lubj (LDA); širšînis² - Rubeņ (LDA); širšûonis² - Asī, Bārt, Durb, Nīkr, Pērk, Ruc (LDA); širšûonis² - Rudb (LDA); širšûonis² - Grob (LDA); širšûonis² - Kro (LDA); širšûonis² - Kalv (LDA); širšûons² - Asī, Duni, Vein (LDA); širšûons² - Aizv, V-pils

(LDA); širšuons² - Zvirg (LDA); širšuons² - Vad (VLI Apv);
širšuõns - Kalē (LVU); Ruc (ME IV 18); širšũns² - Bārt
(LDA); Buk (VLI Apv); Bun (LDA); Gav (VLI Apv), Kalē, Nigr,
Pam, Purm, V-au (LDA); širšũns² - J-au, Ruba, Vad (LDA);
širšũns² - Nigr (ME IV 18); širšuõnis² - Gav (LDA); širšũnis-
Ezere (LDA); siršuons - Priekl (VLI Apv).

ne šũds²: ~ Akn (arī Ancītis Akn. izl. 302) ni šũda! interj.
'ne nieka; itin nekā';

ni šũda tu nu maņi nadabouši; ni šũda nadũšu.

ME IV 109 vārds šũds² dots kā aizguvums no lei. šũdas
't.p.' (tāpat arī Fraenkel LEW 1030; kā arī Ancītis Akn. izl.
115); sal. lei. šũdas pārnesto nozīmi 'nekam nederīgs, ļoti
prasts, vienkāršs' (LKŽ XV 315-317).

Vārds registrēts šādās vietās: šũds² - Birž (FBR XII
89; EH II 658); Iec (EH II 658); Liepkalne (Kurzemē) (ME IV
109); Šķib, Zāl (EH II 658).

Fonētiskais lituānisms.

šukes ~ Laš, Pro šukēs, gen. šuku 'lauskas';

škēivi sadāuzeji, saslaūk šukēs (Laš).

ME IV 105 norādīts, ka vārds šuke aizgūts no lei.
šukē 't.p.' (tāpat arī Fraenkel LEW 1031).

vārds fiksēts Langes vārdnīcā (Lange I 592); kā arī
šādās vietās: šuke - Aul (EH II 657); Izv (LVU), Buk, Vad,
V-au (VLI Apv); Duni, Ruc - šukis (ME IV 105); šuki - Sniķ,
Uk (VLI Apv);

šupūkles² ~ Akn (Ancītis Akn. izl. 320) šoupūklēs, gen.

šoupūklū 'šūpoles';

ME IV 109 vārds šūpākles s.v. šūpalas 't.p.' salīdzināts ar lei. sūpōklē 't.p.'

K.Ancītis vārdu atzīst par lituānismu (Ancītis Akn. izl. 171).

Iespējams, ka vārds radies kontaminācijas rezultātā; sal. šoupūlēš Aknīstē un lei. sūpuōklēs (LKŽ XIV 205).

šūrpe² ~ Gārs (VLI Apv) šūrpe, gen. ~es 'čemuru nelķe (Dianthus barbatus)';

ME EH nav.

Vārds aizgūts no lei. šūrpe 't.p.' (LKŽ XIV 959).

švēplis² ~ Akn (arī Ancītis FBR XV 190; Ancītis Akn. izl. 321)

švēplis, gen. švēpla; Gārs (arī LVI Apv) švēplis,

Laš, Pro švēplis, gen. švēpla 'cilvēks, kas šļupst' -

Gārs, Pro; 'mulķis' - visās izloksnēs.

ār toādu švēpli eš ni·moz nagribu runoāt. jēr jōu
vysodi švēpli ražoāti, bet šytoāc gōn pyrmū rēizi (Akn).

kuo tas švēplis šļupst (Gārs).

EH II 661 vārds šveplis 'cilvēks, kas neskaidri runā, šļupst' no Tērvetes dots kā aizgūvums no lei. šveplỹs 'šļupstētājs'. Vārds švēplis 'nejēga; palaidnieks' dots bez norādes par etimologiju.

Substantīvs švēplis² ir aizgūts no lei. val., sal. lei. šveplỹs, švēplis, šveplỹs 'šļupstētājs' gan ar īsu, gan garu e saknē un švēplius, švēplius 'šļupstētājs' un arī atvasināta nozīme 'žāva, tūļa, lempis, stubenis', kas dota no Kupišķu apkaimes - tuvu pētījamām izloksnēm (LKŽ XV 516).

Vārds vēl pierakstīts Birž (FBR XII 691; Ner (FBR XIX 116).

švepluót ~ Gārs švepluót 'šļupstēt; neskaidri runāt';
vīnč šveplòj - neskaidri runāj.

ME, EH nav.

Vārds laikam aizgūts no lei. šveplúoti 'šļupstēt'
(LKŽ XV 516).

T

tìngìns² ~ Akn (arī Ancītis Akn. izl. 322) tìngìnc, gen.

tìngìna; Laš tìngìnc, gen. tìngìne 'slinkis', sleists
(Laš lieto reti)';

tys pùis̄ gòn tìngìnc, pī toāda pa šīvu nèi (Akn).

ME IV 193 par adjektīvu tingēns 'slinks, kūtrs, laisks'
norādīts, ka tas pamatojas uz lei. tinginỹs 'slinkis'. Liet-
vārds tiņģiba 'slinkums, kūtrums' no Bārtas un Bauskas atzīts
par lituānismu (ME IV 193). Par lituānismu vārds atzīts
Fraenkel LEW 1097 un Ancītis Akn. izl. 109).

J. Kurmina vārdnīcā fiksēti vārdi tingidams, tingiet,
tinget (Kurmin 18, 275).

U

ubagine ~ Akn, Pro ubaginē, Gārs (VLI Apv), Laš ubaginē,
gen. ~ēs 'nabagmāja';

ubaginē žēivūi vaci cýřvāki, kām nāu pìdēreigú
(Akn). šēnoák beja ubaginēs vòi nabaginēs, tagat jāu
sēuc pàr nabogmòaju (Pro).

ME, EH vārda ar šādu nozīmi nav.

Vārds laikam aizgūts no lei. izl. ubaginē = ubagýnas
'nabagmāja' (Vitkauskas 549).

umai² ~ Akn (Ancītis FBR XV 183; Ancītis Akn. izl. 324), Gārs

/lieto reti/, Laš ùmài adv. 'pēkšņi, ātri, strauji';
ùmài pasārbađēja toāda kōa āna (Akn). ùmài sagrīza
zýrgu i gār zēmi (Laš).

EH II 741 vārds ùmài² no Kaldabruņas dots kā iespē-
jams aizguvums no lei. ūmaĩ 't.p.' Par aizguvumu no lei. va-
lodaš vārdu ùmài atzīst arī K.Ancītis (Ancītis Akn. izl. 87);
sal. lei. adv. ūmaĩ, ūmiaĩ 'strauji, piepeši, pēkšņi' (Llv
769).

Adverbs ùmài 'pēkšņi' fiksēts arī Kalu (ADT 179), ūmai
't.p.' Dv (FS 1800, 2896); kā arī ūmynāi Izv (LVU), kas iespē-
jams ir veidots no īpašības vārda; sal. lei. ūmīnis (Llv 769).

unteža² ~ Laš, Pro unteža, gen. ~as;

untežmala² ~ Pro untežmola, gen. ~as 'ežmala (augstāka par
parasto)' - Laš; 'eža, ežmala' - Pro;

agroāk, ka beja sāimnīcības, beja rubeža (vai grōavis)
stārp toām - unteža (untežmola) (Pro). nūlyku svōarkus
uz untežas (Laš).

ME IV 299 vārdi unteža no Kaldabruņas un untežmale²
doti kā aizguvums no lei. antežis (an > un) 'край межи'. Sub-
stantīvs unteža² aizgūts no lei. āntežis, āntežis, antežys
'ežmala' (LKŽ I 159), ar austrumleišu un, savukārt untežmala²
ir radies kontaminācijas rezultātā no unteža un ežmala.

uškuris ~ Gārs (arī VLI Apv), Gārs, Laš, Pro uškūrs, gen. ~a;

Gārs (VLI Apv) uškuris, gen. ~a 'iegātnis';

uškurniéks² ~ Pro uškurnīks, gen. ~a 'sievas tēvs';

uškurnīca² ~ Gārs uškurnīca, gen. ~as 'neprecēta sieviete,

kurai ir māja un iespējama iegātņa ienākšana';

tagat j'au uškurus sauc p'ar i'guotn'im (Pro). t'ac, kas i'nem zn'utu sav'as m'ojas, ad:ud t'as vi'nam, tas beja uš-kurn'iks (Pro).

ME IV 310 vārds uškuris 't.p.' dots kā aizguvums no lei. užkur'ys (tāpat arī Brence 1967, 79). Vārdi uškurn'ieks², uškurn'ica² ir atvasinājumi no aizgūtā vārda uškuris.

Vārds fiksets šādās vietās: uškuris-Baus (ME IV 310); Birž (FBR XII 70); Ses (ME IV 310); uškurs - Zāl (ME IV 310).

ušmalas ~ Laš ušmolas, gen. ~u 'ar biezu audumu apšūti darba cimdi';

ušmolas ir lobas pi meža do'rbim, mozðak pleist.

ME, EH nav.

Aizgūts no lei. ušmalas 'dūrainis, cimdš' (skat. Frankele LEW 1173).

uošve² ~ Gārs (VLI Apv), Laš uošv'e, gen. ~es 'vīramāte';

uošvis² ~ Gārs (VLI Apv), Laš uošvis, gen. uošvja 'vīratēvs';

uošv'e - t'oa sauca vēiram'oti, a uošvis - vēirata'us (Laš).

ME, EH nav.

Vārdi aizgūti no lei. uošvis, -ē 'sievastēvs, sievasmāte' (Dlkž 1954, 890). Aizguvumam ir nozīmes pārnesums.

V

vālgīt² ~ Laš vālgīt hum. 'ēst';

ēi vālgīt, cit'edi nūkav'esi bali.

ME IV 464 vārds vālgīt 'ātri ēst' no Nicas un Vēšņ-kiem dots kā aizguvums no lei. vālgyti 'ēst'.

vārļa² ~ Akn (Ancītis Akn. izl. 325; ALE; LDA) vārļa; Akn

ME IV 480), Gārs (VLI Apv) vārļa, gen. ~as 'varde (Rana)

/vārdam parasti ir lāmuvārda funkcija/';

ak tu vārta! (Akn, ALE).

ME IV 480 vārds varla dots kā iespējams aizguvums no lei. varlē 't.p.' Jānorāde, ka lei. vārdam varlē ir arī pārnesta nozīme 'knēvelis, knauķis' (Dlkž 1954, 918).

vēgela² ~ Pro vēgēla, gen. ~as 'vēdzele (Lota lota)';
azará živuó vēgēlas. tà mēs arī saucē m pār vēgēlām.
ME, EH nav.

B.Laumane vārdu vēgele 't.p.' no Dunikas atzīst par aizguvumu no lei. vēgēlē (Laumane 1973, 33). Fonētiskais lituānisms. Vārds vēgele fiksēts arī Duni, Rucavā (LDA).

vēršuks² ~ Gārs vēršuks, Akn (FBR XV 176) vēršuks, gen. ~a;
vēršuks² ~ Laš vēršuks, gen. ~a 'vērsēns, bullēns (Akn arī pejor. nozīmē)';

Substantīvs vēršuks 't.p.' ME IV 567 dots bez norādes par cilmi.

Vārds aizgūts no lei. veršiukas 't.p.' (Dlkž 929).

Vārds fiksēts Birž (FBR XII 73); Kaldabruņā (FBR XVII 57); Kalu (FBR XVIII 39); pejoratīvā nozīmē - Ērg, Galg, Gulbene, Kaldabruņā, Ogre, Saik, Saus, Skrīv (ME IV 567).

vīršinieks² ~ Akn (EH II 789) vīršinieks; Akn (Ancītis FBR XV 168, 196; Ancītis Akn. izl. 326) vīeršīnīks, gen. ~a 'virsnieks, priekšnieks';

ME IV 616 vārds vīršinieks² dots kā iespējams aizguvums no lei. viršininkas 'priekšnieks'. Par lituānismu vārdu atzīst K.Ancītis (Ancītis Akn. izl. 84, 115, 175). Fonētiskais lituānisms.

Vārds pierakstīts vēl šādās vietās: vīršinieks² - Birž

(FBR XII 70; ME IV 616); Ner (FBR XIX 101; EH II 789).

virtini² ~ Akn virtini, gen. ~u 'rīvētu kartupeļu klimpas',
Gārs virtini, gen. ~u 'ēdiens no vārītas maizes mīk-
las, kas pārlieta ar ceptu speķi; no biezpiena, olām
un miltiem gatavotas klimpas; kartupeļu klimpas';
kartupeļus sarēivēi, nūsouc, sameica ar soali, vòarēi.
čiturēiz virtinūs pīboāž ar gaļu (Akn).

ME, EH nav.

B. Bušmane domā, ka, iespējams, nosaukums līdz ar ēdie-
nu ir aizgūts no lei. virtiniai. Šis ēdiens plaši pazīstams
tieši Lietuvas ziemeļdaļā (Бушмане 4). Lei. virtinis - 'vārīts
neraudzēts pīrādziņš ar gaļas vai biezpiena pildījumu' (Llv 819).
Gārsenē vārdam virtini² fiksēta analoga nozīme, taču Gārsenē
un Aknīstē to lieto ar nozīmi 'kartupeļu klimpas', iespējams,
tas ir nozīmes pārnesums.

Vārds virteni fiksēts Mēm ar nozīmi 'miltu plāceņi ar
gaļu vai biezpienu' un Ner (E 39, 193; E 39 963).

viščate² ~ Gārs (VLI Apv) viščate, gen. ~es 'maza vista,
vistina';

vištèle² ~ Akn (Ancītis Akn. izl. 327) vištēle, gen. ~es
'vistele';

ME IV 628 vārds vištele 't.p.' dots kā aizgūvums no
lei. vištēlė 'vistina'; (tāpat arī Fraenkel LEW 1266; Ancī-
tis Akn. izl. 119).

Vārds viščate aizgūts no lei. viščiotė.

Vārds vištele fiksēts - Baus (ME IV 628); Bēn (ME IV
628; VLI Apv); Buk, Dob, Gl (VLI Apv); Īl (VLI Apv); Mežamuiža

(EH II 790; FBR XII 15); Nigr, Penk (VLI Apv); Sald (ME IV 628; VLI Apv); Snik (ME IV 628; EH II 790; VLI Apv); Terv, Uk, Vad (VLI Apv); V-au (EH II 790; Vli Apv); Virc (VLI Apv).

Z,ž

zeginis ~ Akn un Gārs (VLI Apv) zeginš, gen. zeginā; žeginc, gen. zeginā; Akn (ME IV 702) zeginš, gen. ~a;

žegine ~ Laš, Pro žeginš, gen. ~es;

žegina ~ Laš žeginš, gen. ~as 'zārds; zārda koks';

šīnu krāun iz žeginīm (Akn). sakròavu pīcas žeginas
āuzu (Laš).

ME IV 801 vārds žeginis 'zārds' un žegene s.v. žeginis ir doti kā lituānismi. Vārds zegene ME IV 702 dots kā iespējams lituānisms.

Vārdi zeginš, zegenes fiksēti Ulmaņa vārdnīcā (Ulmann 233); kā arī šādās vietās: žeginis - Dv (ME IV 801); Skaista (EH II 818); zegene - Mēm (ME IV 801); žegene - Bārb (ME IV 702); Bru (VLI Apv); Elē (ME IV 801); G1 (VLI Apv); Jēkaba m. (Jēkabpils), Kok (ME IV 702); Kurme (EH II 803); Lielsesava (ME IV 702); Liepk (EH II 803); Mežamuiža (Vip), Ses (ME IV 702); Skaistk, Snik (VLI Apv); Stel, Svit (ME IV 702); Uk, Terv (VLI Apv); Vecmuiža (ME IV 702); V-sau, Virc. (LVI Apv); Visk, Višīņki (ME UV 702); Zalv (EH II 703); zegine - Mež, Ner (ME IV 702); zeginš - Dv (ME IV 702).

žabāls² ~ Gārs (arī VLI Apv), Laš, Pro žabāls, gen. ~a 'akls, pusakls /Lašos tikai niev./';

ka cilvēks akls, ta viņš žabāls (Pro). tòa koā žabāls, narež, kūr nūlike (Laš).

ME IV 783 vārds žabals 'akls cilvēks' no Neretas un Zasas dots, kā aizguvums no lei. žābalas 'akls' (tāpat arī Fraenkel LEW 1282; Сабалюскас 1974, 21); sal. lei. žābalas nozīmes 'akls (par dzīvniekiem); niev.-akls (cilvēks) (Llv 824).

Vārds fiksēts šādās senākajās vārdnīcās: Stender I 240; Lange II 272; Ulmann 238.

žagre ~ Gārs (LDA; Paegle, 35; VLI Apv), Pro žagre, gen.

~es 'spīlarkls; lemesnīca';

žagrītis² ~ Laš žagrīc, gen. žagrīša 'lemešarkls (lieto reti)';
ār žagri apara kartupeļus, žagre ir nu kūka i nu želš
(Pro).

ME IV 387 vārds žagre 'lemesnīca' no Rucavas dots kā aizguvums no lei. žagrē 'arkls' (tāpat arī Fraenkel LEW 1284; Paegle 35). Sal. lei. žagrē nozīmes 'spīlarkls, lemesis' (Dlkž 954).

Vārds žagrē, -is izplatīts visā Lietuvas austrumdaļā, kas ir tuvu pētījamām izloksnēm (LKA Nr. 45, 46).

žāislis² ~ Laš žāislis, gen. žāisļa 'cilvēks, kas ākstās, āksts'

kū tu tē žāislojīs kōa žāislis.

ME IV 787 vārds žāisli 'joki, ākstišanās' no Zasas dots kā iespējams aizguvums no lei. žāislas 'rotāllieta'; sal. arī žāislūs 'rotāļigs' (Llv 825).

D.Zemzare norāda, ka Langija vārdnīcas rokrakstā vācu Comaedi tulkots žāislis, kas ir aizgūts no lei. žāislas 'spēle' (Zemzare 1956, 21).

Vārds žāislys fiksēts Izv (LVU).

žebānka² ~ Pro žebānka, gen. ~as;

žibaks ~ Gārs žibaks, gen. ~a 'auzu tarba, ko mauc zirgam galvā';

žibiks ~ Gārs žibiks, gen. ~a 't.p.';

žebānka ir kulē, ka zirgām goļva līn ikšā, strikīc aiz ausīm, lai ausas neizber (Pro). uskār žibaku, ta viņč /zirgs/ nevar ķerstīt ledāms (Gārs).

ME IV 808 vārdi žibanka 't.p.' no Zesas un žibnicīņa doti kā aizguvumi no lei. valodas; sal. lei. žibikas 't.p.' (Dlkž 1954, 972).

Dignājā (LDA) fiksēts vārds žibnīca 't.p.'.

žebrs ~ Gārs žebrs, gen. ~a 'tāds, kam ir raibs purns';

žebrite² ~ Gārs žebrite, gen. ~es 'gova ar raibu purnu';

kūo ta mana žebrite, mana guotiņa meklē.

ME V 800 vārds žebrs 'tāds, kam ir raibs purns' dots kā aizguvums no lei. žebras 't.p.' (tāpat arī Fraenkel LEW 1294). No aizgūtā adj. žebrs atvasināts substantīvs žebrite.

Adjektīvs registrēts šādās senajās vārdnīcās: Stender I 243; Lange II 276.

žibēt ~ Akn (Ancītis FBR XV 196) žibēt 'zibēt';

ME IV 808 vārds žibēt 't.p.' dots kā aizguvums no lei. žibēti 'spīdēt, mirdzēt, zaigot' (tāpat arī Fraenkel LEW 1304; Brencē 1965, 54; Brencē 1967, 76; Сабалюскас 1974, 21).

Fonētiskais lituānisms.

Vārds fiksēts šādās vietās: žibēt - Alsv, Baus, Bērzn, Birž, Cesv, Dund, Dž, Ikš (ME IV 808); Īv (FBR VI 52; ME IV 808); J-laic, J-pieb, Jumu, Kalnmuiža (K-cemp), Kok, Krustp,

Ķieg, Len, Lielsalaca, Lim, Liz, Lut(?), Mēdzū, Mēm, Raun, Renc, Saik (ME IV 808); Sarkanmuiža (Ven) (FBR VIII 121; ME IV 808); Sig, Snēp, Sten, Šķib, Taure, Tir, V-laic, V-pieb, Vest, Zāl, Zas (ME IV 808); žibēt² - Tērv, Uk, Vad (VLI Apv); žibét² - Birž (FBR VII 70); Ner (FBR XIX 101); žibēt - Kalu (FBR XVIII 36); žibēt - Dik (LVU).

žibùte² ~ Gārs (LVI Apv) žibùtē, gen. ~es 'anemone (Anemone hepatica)';

ME, EH nav.

Vārds aizgūts no lei. žibùtē 'zilā vizbulīte' (Dlkž 1954, 962).

žīnuótājs² ~ Laš žīnútōajs, gen. žīnútōaja 'pareģis, zīlnieks'; tagat jēu natic žīnútōajām, agroók goajām, lāi pastōasta, kas boús.

ME IV 813 vārds žīnis² 't.p.' no Kaldabruņas atzīts par aizguvumu no lei. žynys 'burvis'.

Sal. arī lei. žīniūnas, žīnionis 't.p.' (Dlkž 1954, 976), tātad aizgūta tikai sakne, izskaņa ir latviskota.

žlāukts² ~ Laš žlāukc, gen. žlāukta 'alus darāmais trauks'; žlāukc ira kubuls ār platoáku aukšu, ikšá rēdelītes, lāi nūtēk isāls, apakšá zviķis /tapa/.

ME, EH nav.

Vārds aizgūts no lei. žlāūgtas 'alus darāmais kubuls' (Dlkž 1954, 979).

Substantīvs žlāukts (ar z) fiksēts Izv, Nautr (ADT 182).

žlebinát ~ Gārs žlebinát; Laš žlebinóat;

žlebinét ~ Akn žlebinét 'lēni, negribīgi košlāt, zelēt; ne-

skaidri runāt';

žlebinét ~ Gārs žlebinét 't.p.';

žlābuót² ~ Akn (arī Ancītis FBR XV 196) žlābút 'košlāt';

žlebinis ~ Akn žlebīnc, gen. žlebiņa 'cilvēks, kas neskaidri runā';

kù ta žlābūi koá vacāis tās. kù tu tūr žlebiņēi, ni·kjá navār saprast. nakrausís tū žlebiņi, tys tēu naškú pīstoaš-teis (Akn).

ME IV 817 vārds žlebināt 'košlāt, zelēt; ēst bez zobiem; lēni, šmakstinot ēst' dots kā aizguvums no lei. žlebēnti 'lēni un negribīgi ēst'.

Otra nozīme 'neskaidri runāt' varbūt radusies nozīmes pārnesuma rezultātā. ME IV 817 vārdam ar šādu nozīmi nav dota etimologija.

Vārds žlebināt 'košlāt, gremot, zelēt; lēni, šmakstinot ēst; ēst gariem zobiem u.tml.' fiksēts šādās vietās: Auce, Bēn (ME II 894); Co, Garo, Gramzda, Iec, (ME IV 817); J-svir (ME II 894); Kurs (ME II 894); Lielsesava, Mež, Naud, Salg (ME IV 817); Ses (ME II 894); Šķib, Valmiermuiža (ZME IV 817); Vest, Zaļ (ME II 894); Zāl (ME II 894; ME IV 817); ap-žlebināt - Bēr, Sunāk (ME I 139); žlēbuôt - Ner (ME IV 817); žlebināt 'runāt, plāpāt niekus' - Gram (ME II 894); Iec (ME IV 817); Mež (ME II 894; ME IV 817); Naud, Salg, Zāl (ME IV 817); žlebinēt - Birž (FBR XII 85; ME IV 817); Kaldabruņa (Bebrn), Ses, Zas (ME IV 817); žlebinēt - Kaldabruņa (Bebrn) (FBR XVII 65); Ner (FBR XIX 116).

žmūogs² ~ Akn žmūks, gen. žmūga; Laš žmūoks, gen. žmūoga

'lietuvietis; (kā lēmuvārds) neizdarīgs, nepilnvērtīgs

cilvēks';

leišus jòu pi mums tik pàr žmùgim vìn sàuc (Akn).

tu koá žmùoks /saka dusmàs; kad sastridas/ (Laš).

ME IV 823 vārds žmuogs rādīts kā iespējams aizguvums no lei. žmogùs 'cilvēks'. Aizguvumam pārņemta pamatnozīme un radies jauns LSV.

Vārds žmogielis fiksēts J. Kurmina vārdnīcā (Kurmin 14); kā arī šādās vietās: žmùogs² - Birž, Dzelz, Galg, Lubn, Meir (ME II 823); Praul, Saik, Sark, Sunāk (ME IV 823); žmuõgs - Duni, Dž, Gram (ME IV 823); Īl (VLI Apv); Penk (ME IV 823; VLI Apv); Ruc, Sald (ME IV 823); Sīp, Tērv, Virc (VLI Apv); Zāl (ME IV 823); žmuõgus - Buk, Uk, Vad (VLI Apv); žmùogs - Dik, Strenči (LVU); žmuõgs - Adul, Āraiši (ME IV 823); Bil (LVU); Branta m., Drus, Dzērb, Ērg, Gat, Mārsn, Rais, Sērm, Skuj, Smil, Trik, Valmiermuiža, V-laic, V-pieb, Zaub (ME IV 823), žmuõgs - Dž, Lim, Rūj (ME IV 823); Rundā, V-au (VLI Apv); V-at (ME IV 823); žmuogs - Bērn, Cesv, Druv, Gauj, Gulbene, Jēkule, Kals, Krau, Liz, Mārc, Mēdzū, Mēm, Piebalga, Sec, Sēlp, Tir, Zvārd (ME IV 823).

župsnis ~ Gārs, Laš župsnis, gen. župšņa 'šķipsna; neliels daudzums';

īmēt kotlā župsnēiti sòala (Laš).

ME, EH nav.

Vārds aizgūts no lei. žiušnis 'šķipsna' (Dlkž 1954, 978).

Vārds žiupsnys registrēts J. Kurmina vārdnīcā (Kurmin 213); kā arī župsnis, šupsnis - Ner (FBR XIX 101); župsnītis Nigr (LDA).

žūrét² ~ Akn žòurét, Pro žùreít niev. 'skatīties, lūrēt';
ku tu žòuri iz maņi koá výtks nu kròumim
(Akn).

ME IV 837 vārds žūrét dots bez norādes par cilmi.
Vārds ir fiksēts arī Ulmaņa vārdnīcā (Ulmann 241).

Lietuvas pierobežas izloksnēs laikam aizgūts no lei.
žiūrėti 'skatīties (Llv 835).

Verbs žūrēt fiksēts Baus, Buk, Mežmuiža, Ruba, Ses
(ME IV 837); žūrēt - Jaunesesava, Jaunjelgava, Ran, Raun,
Zas (ME IV 837); žūrētiēs - Rundā, Ses, Zemgale; (ME IV
837); žūrēt - Renc (BW 12868, 1); Sauk, Sēlp (BW 10210, 3).

žvēiris² ~ Laš žvēiris, gen. žvēira 'šķielacis';
šitú žvēiri, skotás uz maņi, a dūr còukài.

Vārds žveiris 't.p.' no Elejas, Salgales, Sesavas
un Zasas ME IV 844 saistīts ar la. zveiris. Verbs žveirēt
'šķielēt' savukārt pamatojas uz lei. žvairėti 't.p.' (ME IV
844).

Iespējams, ka vārds žvēiris ir aizgūts no lei. žvairỹs
'šķielacis' (Dlkž 1954, 984).

II. Ar lietuviešu valodas starpniecību
aizgūtie vārdi

A

abraka, - s ~ Gārs abraka, Pro obraka, gen. -as; Laš obraks,
gen. -a 'auzu tarba, ko mauc zirgam galvā'

abraka - kulę nūo linu māisa, tūr pļebērtas āuzas
(Gārs). kūr tī obraki, jōaibęr zyrgām āuzas (Laš).

ME, EH nav.

Vārds aizgūts no leišu abrākas 'lopbarība, auzu deva'.

Leišu abrākas 'lopbarība, auzu deva' no baltkr. obrok
'auzu deva (zirgam)' Frænkel LEW 1. Leišu valodā pašas
tarbas nosaukšanai lieto atvasinājumu abrākiné (LKŽ I 11).
Pētījamās izloksnēs tarbas satura nosaukums pārnestis uz
priekšmetu.

abraks ~ Akn (Ancītis Akn. izl. 303) obraks, gen. -a
'rieciens; maizes rika';

ME, EH nav.

Vārds acīmredzot aizgūts no leišu valodas; jo arī leišu
vārdam abrakas ir nozīme 'maizes riecens'. LKŽ I 11 norādīts,
ka leišu abrākas aizgūts no baltkrievu оброк. Vārdnīcās ne
baltkr. vārdam а́брок (БРС 35), ne poļu obrok (Brückner SEJP
372; БИРС I 572) nozīme 'maizes riecens' nav fiksēta.

agrastas ~ Pro agrastās, gen. -u;

agrasti ~ Laš agrastī, gen. -u 'ērķšķogas (Grossularia)';
tepat pi celīņa oārā auk agrastu krōumīņč; toādas zaļās
ūgas (Laš);

ME, EH nav.

Vārds agrastas, agrasti laikam aizgūts no lei. agrāstas 'ērksķoga; ērkšķogu krūms' (LKŽ I 26), kas savukārt no poļu agrest vai baltkr. ahräst - Fraenkel LEW 2. БРС 47 dots vārds агрест; Фасмер ЭСРЯ I 61, Brückner SEJP 3 - agrest.

Arī B.Laumane norāda, ka daži varianti Lietuvas pierobežā, iespējams, ir iekļuvuši latviešu valodā ar lietuviešu valodas starpniecību, nevis no slāvu val. tieši (Лаумане 1977, 68; skat. arī Sabaliauskas 1968, 186).

Vārds registrēts Latvijas austrumdaļā - agrastas - Bērzp (LDA; Лаумане 1977, 68); agrasti - Dv (LDA; Лаумане 1977, 68); Līk (LDA); Nicg, Pilsk (LDA; Лаумане 1977, 68); Silaj (LDA); agrastu uōgas - Silaj (LDA).

agūlnai² ~ Akn (arī Ancītis Akn. izl. 272) agūlnai;

agūlnai² ~ Laš agūlnai;

apgūlnai², apgūlnai² ~ Gārs apgūlnai, apgūlnai 'uz akorda';

vajak pļēnēt apgūlnai - nu saderēs ūn lāi strādā,
cik ilgi grip, ka tik padara (Gārs).

ME, EH nav.

K.Ancītis (Ancītis Akn. izl. 14, 15) uzskata, ka agūlnai aizgūts no lei. apgulniai. Jāaizrāda, ka lei. valodā arī ir variants aguľniai 'kopīgi, kopēji' (LKŽ I 28), kas mūsdienu valodā jau novecojis. Vārds leišu valodā ienācis no bkr.

агульна 'vispārējās vilcienos; kopā, uzreiz' vai poļu ogólnie 'vispār, vispārējās vilcienos'. Vārds aguľniai LKŽ ir dots no Rokišķu raj. Panemunes, kas ir tuvu pētījamām izloksnēm.

B

bil² ~ Akn (arī Ancītis Akn. izl. 276; Ancītis FBR XV 183,

185) bil, Laš bil part. 'kaut';

bil jòu tu atgòaji, ta vys iztiksīm. bil jē(r) tur boūts
(Ancītis FBR XV 185). moži bil kas i atnoáks. bil tik
nauda bejus (Laš).

ME I 295 bil 'kaut tikai' rādīts kā aizguvums tieši vai ar lei. bilē starpniecību no poļu byle 't.p.'. LKŽ I 814, 820 blakus bile dod arī formu biļ un bil kóks, kas mūsdienās ir novecojusi, tāpēc pētījamās izloksnēs partikula, iespējams, ienākusi no lei. val.

Vārds bil registrēts K.Ulmaņa vārdnīcā ar norādi, ka tas fiksēts Augškurzemē (Ulmann 31); kā arī Birž (BW 16956; FBR XII 92. ME I 295); Ner (FBR XIX 106, 112; ME I 295); Dign, Sus (BW 22913, v); Krustpils (BW 16956 v.).

bumbiza², bum·biza² ~ Gārs, Laš bumbiza; Laš bum·biza; Akn (arī Ancītis Akn. izl. 183) bumbyza, gen. ~as 'biezādis (Akn); nepaklausīgs, nesaprātīgs; tāds, kas ātri apvainojas (Gārs); lēns cilvēks, dzīvnieks (Laš)';

eš jòu naišu àr tū bumbyzu dēuž runoát, jām toépat
vyš vínòrga (Akn). to koá bum·biza šytys zyrks (Laš).

EH I 252 vārds saistīts ar lei. bumbizas 'kalvinists'.

Sal. ar lei. lit. bambizē '1. reformāts, reformātu mācītājs; 2. izlaists, palaidnīgs bērns; 3. raudulis, pinkšķis' (LKŽ I 633), arī po. bambiza un bkr. бамбиза (BPC II7).

Vārds aizgūts no lei. valodas, to rāda arī austrumleišu um < am.

Vārds bumbīze 'kalviniste' fiksēts Bru; Ner (E 2, 415);
Sunāk (EH I 252).

Č

čerkass² ~ Laš čerkass, gen. čerkasa;

čerkazs² ~ Laš čerkass, gen. čerkaza 'pašausts pusvilnas audums';
nu čerkaza šuvām ploānas klēitas.

ME, EH nav.

A. Reķēna vārdu čerkazs no Kalu, Līk, Nīcg un Vārk atzīst
par aizguvumu no lei. izl. čerkazas 'pašausts pusvilnas audums',
kas savukārt no slāvu valodām, sal. poļu czerkas 'audums' (Re-
ķēna 396).

LKŽ II 74, 75 blakus vārdam čerkasas dots novecojis
variants čerkazas (no Latvijas pierobežas) 'pašausts, pusvil-
nas audums; pašausta vadmala'.

D

dāvītiés² ~ Akn dòaveitís (arī Ancītis FBR XV 188; Ancītis

Akn. izl. 281); Laš dòaveitís 'plosīties, dauzīties';
beizīt, bārni, dòaveitís, ģite ģšt (Akn).

EH I 313 vārds dāvītiês 'skaļi, nejauki kliegt, brēkt,
ālētis, plosīties' dots kā iespējams aizguvums no lei. dōvy-
tis 'ālētis, plosīties'. Savukārt lei. dōvyti 'mocīt, uzmāk-
tis', dōvytis 'draiskoties, ālētis, plūkties; meklētis
(par dzīvniekiem)' aizgūts no slāvu val. (Fraenkel LEW 100).

Vārds dāvītiés² 'plosīties, dauzīties' aizgūts no lei.
val., jo semantiski tuvāks pētījamās izloksnēs ir lei. verbs.

Verbs dāvītiés² līdz šim vēl zināms no Aulejas, Bērzga-
les un Susejas (EH I 313).

drānga², -as ~ Gārs drāngas, gen. ~u 'ratu sānkoki'; Akn
(EH I 329) 'rati bez sādēļiem', Laš, Pro drōngas,
gen. ~u, Akn, Gārs, drōnga, gen. ~as 'rati bez virsē-
jās daļas (akmeņu, mēslu u.tml. vešanai)';
drōngai nāu vīersa. ar drōngu veda māstus (Akn);
tās bija garas, iz trīm kūokīm; es jūzu drāngās un
brāucu pec akmeņīm (Pro).

ME I 489 dranga 'šķērskoks vārtu aizvēršanai; rati'
dots kā aizguvums no poļu vai lei. val. A.Reķēna substantīvu
drōnga 'vārtu šķērskoks, ar kuru aizver vārtus', līdz ar lei.
drānga 'bomis; redeles; gultas sānu dēlis' uzskata par aizgu-
vumu no poļu draḡ 'kārts, bomis, lauznis' (Reķēna 190, 478).

Taču pētījamās izloksnēs fiksētajiem vārdiem semantiski
tuvāka ir lei. forma drāngos 'ratu sānkoki, dēļi, redeles;
2. rati (ragavas) mēslu, akmeņu u.tml. vešanai' (LKŽ II 638).
Domājams, ka Akn, Gārs, Laš un Pro izloksnē substantīvs drān-
ga(s) ar iepriekš nosauktajām nozīmēm aizgūts no lei. val.

Vārds dranga 'kravas automobilis bez sānu dēļiem'
fiksēts Kaldabruņā un Pilskalnē (EH I 329).

G
gārča² ~ Akn, Gārs (arī VLI Apv), Laš gārča, gen. ~as 'til-
puma mērs'; Pro gārča, gen. ~as '1 litrs';
degutu agrāk pārdeva gārčām (Gārs, VLI Apv); pār gārču
sāucām l'itru (Pro).

EH I 383 garča = garce² 'labības mērs' no Jāsmuižas
dots bez precīzas norādes par cilmi, bet garce² rādīts kā aiz-
guvums no krievu гáрнец.

Vārds gārča pētījamās izloksnēs laikam aizgūts no lei.

garčius, gōrčius 'šķidru vai beramu vielu mērs (aptuveni 3 litri)' (LKŽ III 120, 484), kas savukārt no poļu, baltkr. garniec (Fraenkel LEW 161).

gaspa·dóre ~ Pro gaspa·dóre, gen. ~ēs

gaspa·doris ~ Laš gaspa·doris, gen. ~i 'saimnieks';

visapkārt bija gaspa·dóre. viņām četrudesmit hektāru zemes.

ME, EH nav.

Kā rāda uzsvars, vārds aizgūts no lei. valodā novecojušā gaspadōrius 't.p.', kas savukārt aizgūts no baltkr. gospodarb (Fraenkel LEW 138) vai poļu (Адомавичюте 11) valodas.

Lašos vārdu lieto tikai ironiskā nozīmē.

gaze ~ Akn gažē, gen. ~ēs (Ancītis Akn. izl. 285) 'petroleja';

ME, EH nav.

K. Ancītis salīdzina gažē ar lei. substantīvu gazinyčia 'petrolejas lampa' (Ancītis Akn. izl. 193). Vārds gažē ar nozīmi 'petroleja', iespējams, ir aizgūts no lei. gāzas 'petroleja', kas mūsdienu lei. valodā ir novecojis (LKŽ III 190).

gruča ~ Pro gruča, gen. ~as 'grūbu biezputra';

gruče ~ Pro gručē, gen. ~ēs 'grūbu zupa';

gruči ~ Akn (EH I 410) gručī, gen. ~u 'grūbu ēdiens';

pār gruci sāucām grūbu zupu ar pienu vai ar gaļu.

gručē var būt piena vai tauku zupa. gruči līek arī kartupeļus (Pro).

EH I 410 norādīts, ka vārds gruce 'grūbas; grūbu zupa' aizgūts ar lei. valodas starpniecību vai kopā ar lei. grucē no vācu valodas. Savukārt lei. grucē, gručē 'grūbas, grūbu

biezputra' aizgūts no poļu gruca (Fraenkel LEW 173).

Poļu valodā gruca 't.p.' aizgūts no vācu Grütze 15. gs. (Brückner SEJP 159).

Prodē fiksētie varianti gruča, gručē un gručī Aknīstē fonētiski tuvāki lei. gručē '1. miežu putraimu un zirņu zupa; 2. biezputra; 3. (ogu) sula' (LKŽ III 653), tātad ienākuši latviešu izloksnēs ar lei. val. starpniecību.

Vārds gručī fiksēts arī Bēn, Sald (EH I 410).

grūšna² ~ Laš grūšna, gen. ~as 'bumbiere; bumbieris (Pyrus)';
ne būmberes, bet grūšnas citi lasīši sāuca.

ME, EH nav.

Vārds acīmredzot, kā to rāda garais ū, aizgūts no lei. grūšniā 't.p.', kas savukārt no bkr. грушня. Vārds reģistrēts Kupiškos, Rokiškos u.c. pētījamam novadam tuvās lei. izloksnēs.

gvīnta² ~ Gārs, Laš gvīnta, Akn (arī Ancītis Akn. izl.

287) gvīnta, gen. ~as; Gārsenē lieto reti;

gvīnte² ~ Akn un Gārs (VLI Apv) gvīntē, gen. ~es 'uzgriežņu vītne';

skrōvēi iz mutura yra itāiseītas gvīntas (Akn).

ME, EH nav.

F.Frenkelis norāda, ka lei. gvīntā, gvīntas 'skrūve, vītne' aizgūts no poļu gwint (Fraenkel LEW 180). Savukārt poļu gwint 't.p.' aizgūts no vācu Gewinde (Brückner SEJP 165; Sławski SEJP I 385). Iespējams, ka Lietuvas pierobežā vārds aizgūts no lietuviešu valodas, sal. lei. valodā novecojušo vārdu gvīntā, gvīntas 't.p.' (LKŽ III 783), kas fiksēts pētījamām izloksnēm tuvās lei. izloksnēs, piem., Dusetās.

I

in̄tris² ~ Gārs, Laš in̄tris, gen. ~a 'dzīvnieks ar sēklinieka attīstības anomāliju';

in̄tris - kumēļš ar vienu ūolu, kuru nevar kastrēt (Gārs).

EH I 430 vārds in̄tris² no Kaldabruņas dots kā aizgūvums no lei. in̄tris 'ērzelis'. Lei. in̄tris savukārt aizgūts no poļu wnęter (Būga Ksn 294; Fraenkel LEW 12). Vārds aizgūts no lei. in̄tris, intr̄ys, 't.p.'; sal. arī in̄trius 'kuilis, teķis'; sugas lops (tēviņš)' (LKŽ IV 126). Aizgūvums semantiski transformēts.

K

kaštāns² ~ Akn (FS 1268, 178), Gārs (arī auglis), Laš, Pro kaštānc, gen. ~a;

kaštāns² ~ Pro kaštānc, gen. ~a 'kastana (Aesculus)';
kaštānc garļem, baltļem, smukļem ziédļem ziét.

ME, EH nav.

M. Brence norāda, ka la. izl. kaštans 't.p.' aizgūts no lei. kaštōnas, kas savukārt no slāvu val. (Brencē 1970, 49). Sal. arī lei. kaštānas 't.p.' (LKŽ V 401).

Fonētiskais lituānisms.

Vārds registrēts J. Kurmina vārdnīcā ar izskaņu -ans, -anys (Kurmins 46, 47).

Vārds kaštāns² registrēts arī Dign (DI 152), Pild (VLI Apv); Raud (LDA).

kōšlina² ~ Gārs (arī VLI Apv) kōšlina, gen. ~as;

kvošlina ~ Gārs kvošlina, gen. ~as;

kvašalina ~ Pro kvašalina, gen. ~as;

kvašaline ~ Gārs, Pro kvašaline, gen. ~es;

kvašeline ~ Pro kvašēline, Laš (LDA) kvašeline, gen. ~ēs;
kvašuline ~ Pro kvašuline, gen. ~ēs 'aukstā gaļa; galerts';
kvašulini višlobuók vùorít nu teļa gaļas. mēs saucām
kvašalīni arī pàr muzikantu gaļu. kvašalīnu es zinu,
tú sauc pàr àukstú gaļu tagat (Pro).

EH I 689 registrēta forma kvašaline 't.p.' no Kalda-
brūņas bez norādes par etimologiju.

B.Laumane uzskata, ka Latvijas dienvidaustrumu izlok-
snēs šis vārds, iespējams, aizgūts ar lei. valodas starpnie-
cību (Лаумане 1977, 80).

Pētījamās izloksnes vārds (kā rāda fonētiskās iezīmes)
aizgūts no lei. valodas. Variantu daudzveidību izloksnēs no-
teikuši daudzie vārda formālie varianti; sal. lei. novecoju-
šos vārda variantus kōšlyna, kōšliena, kvāšalīena, kvōšalīena,
kvōšelyna, kvōšlyna u.c. 't.p.', kas lei. valodā aizgūti
no bkr. квашанина 't.p.' (LKŽ 377, 379, 1059, 1104). Kā rā-
dīts LKŽ, daudzi lei. vārda varianti izplatīti tuvu pētījamām
izloksnēm. Vārds kvašaline registrēts Kalu (Лаумане 1977, 80),
Raud (LDA); kvašalina - Krās, Raud; kvašalīna - Nauj; kvaše-
line - Bebrn (Лаумане 1977, 80); Pilsk (LDA; Лаумане 1977,
80); Ruben; kvašelīna - Bebrn, Viš; kvašelīne - Līk; kvašuli-
ne - Ruben (Лаумане 1977, 80).

kugelis ~ Gārs kugelis, gen. kugeļa, Gārs kugēls, Laš, Pro
kugēls, gen. kugeļa;

kugele ~ Gārs kugele, gen. ~ēs 'rīvētu kartupeļu sacepums
ar speķi (reizēm arī ar citām piedevām)';

vajak šūdīn iscept kugeli nu rēivētīm kartupeļīm (Laš).
kugele ir rīvēti kartupeļi, lielēk speķa šķēli, pārlēi
ār ūolu (Gārs).

ME, EH vārda ar šādu nozīmi nav.

Vārds kugelis Lietuvas pierobežā, iespējams, aizgūts no lei. val. novecojušā kūgelis (sal. poļu kugiel, vācu Gugel) 'rīvētu kartupeļu sacepums, plācenis' (LKŽ VI 774).

Vārds kugelis pierakstīts arī Bru (LVU); Mēm (E 39, 195) un Ner ar atšķirīgu nozīmi 'pienā iedrupināta rupja maize vai biezpiens' (E 39, 273).

kurke ~ Akn (arī Ancītis FBR XV 184; Ancītis Akn. izl. 294)

kurke; Gārs, Laš kurke, gen. ~es 'tītaru mātīte';
kurke stāigui ar možim kurkašanim (Akn).

EH I 678 ar šādu nozīmi fiksēts vārds kurka un dota norāde, ka tas, iespējams, ir slāvisms. Vārds kurke ar nozīmi 'tītaru mātīte' nav fiksēts ne ME, ne EH.

Par lituānismu vārdu kurke 't.p.' atzīst K. Ancītis (Ancītis Akn. izl. 39). Iespējams, pētījamās izloksnēs substantīvs kurke aizgūts no lei. val. LKŽ VI 953 vārds dots no Dusetām, Rokišku, Zarasu, Utenas apkaimes, kas ir tuvu pētījamām izloksnēm.

Vārds registrēts jau senākajās vārdnīcās: Stender I 125, Ulmann 128.

Lietvārds kurke fiksēts Izv (LVU).

kurkins² ~ Akn, Gārs (arī VLI Apv), Laš kurkinč; Akn (Ancītis FBR XV 174; Ancītis Akn. izl. 294) kurkinč, gen. ~a 'tītars';

kurkinč načiš sořkanu kroasu (Akn).

EH I 678 vārds kurkins 't.p.' saistīts ar lei. kurkinas 't.p.'.

K. Ancītis vārdu kurkinč uzskata par aizguvumu no lei.

val. LKŽ VI 954 vārds kuřkinas 'tītars' dots no Rokišķu, Ignalīnas, Dusetu apkaimes, kas ir tuvu pētījamām izloksnēm.

Vārds fiksēts šādās vārdnīcās: Stender I 125; Kurmin 43; Ulmann 128; kā arī Izv (LVU); Dv (FS 1800, 2833).

kutasi ~ Laš kutasi, gen. ~u 'bārkstis';
izlīc tù bràngú goldàutu àr kutasím.

ME, EH nav.

Vārds, iespējams, aizgūts no lei. kùtas 't.p.' (LKŽ VI 999-1000), kas savukārt aizgūts no poļu kutas, kut (Sławsky SEJP III 442, 443); sal. arī kr. кутас 'шнур на кивере, кисть, веревочка на шее с колокольчиком' (Фасмер ЭСРЯ II 433).

L

lakšīni ~ Akn un Gārs (VLI Apv) lakšīni, gen. ~u 'mājās gatavoti makaroni';

ME, EH nav.

Vārds laikam aizgūts no lei. val. novecojušā lākšīniai 'makaroni', nevis tieši no slāvu val. (sal. baltkr. ЛОКШИНЫ LKŽ VII 95 dod šo vārdu no ziemeļaustrumu Lietuvas.

M

maskalis ~ Laš, Pro maskalis, gen. maskaļa 'krievs'; Lašos dažreiz šķir maskalis 'vecticībnieks', kriūs 'pareizticīgais';

koádrēiz' iznòak patēikt i maskalis, ne kriūs (Pro).

ME II 564 vārds maskalis 't.p.' uzskatīts par iespējamu aizguvumu no lei. maskōlius 't.p.'. Sal. arī kr. москаль 'выходец из Москвы; русский (солдат)', kas aizgūts no poļu moskal 't.p.' (Фасмер ЭСРЯ II 659).

N

nabašņieks² ~ Gārs, Laš, Pro nabašņieks, gen. ~a; Pro nabašņieks, Gārs nabašņieks, gen. ~a 'mironis'; vakār aizvēdē us kapīm nabašņiku (Pro).

EH II 1 norādīts, ka vārds nabašņieks 't.p.' laikam aizgūts no lei. nabāšnykas. A.Reķēna atzīst to par aizguvumu no lei. izl. nabāšninkas, nebāšninkas, kas lei. valodā savukārt ienācis no poļu nieboszczyk vai bkr. небоцик (Reķēna 419). Sal. arī lei. nabāšnykas 't.p.', kas mūsdienās ir novecojis (LKŽ VIII 494).

Vārds fiksēts šādās vietās: nabašņieks² - Asū, Līk, Mak (LVU); Pild (VLI Apv); Skaista, Stirn (LVU); nabašņieks - Aul, Bērzg, Viļān, Viš (EH II 1); na'baštiks - Ruc (EH II 1); nabašņieka ručņieks - Kalu, Līk, Nīcg, Vārķ (Reķēna 419); nabažņieks, nabažņieks-(Dv (FS 1800, 2958).

O

òršák² ~ Laš òršók adv. 'vairāk';

òršáks² ~ Laš, Pro òršóks, gen. ~a 'labāks; pārāks';

kàimīņč jàu myušīm òršóks pàr čitīm (Pro). vēl òršoák sòaka lomoátis (Laš).

EH II 117 vārds òršák² 't.p.' dots kā iespējams aizguvums no lei. aršùs 'spēcīgs, stiprs', kas savukārt, kā norāda E.Frenkelis, aizgūts no bkr. horši (Fraenkel LEW 16); sal. arī lei. óršiau 'sliktāk', kas mūsdienu valodā novecojis (LKŽ VIII 1019).

Vārds òršák² vēl pierakstīts Bebrn (EH II 117; FBR XVII 72)

P

pagada ~ Gārs, Laš, Laš pagada, Gārs pagoda, gen. ~as 'labs laiks';
šūdin laba pagada, varēs kast sīnu (Gārs).

EH II 131 vārds pagada 't.p.' no Rucavas dots kā iespējams aizguvums no lei. pagadā.

Iespējams, arī pētījamās izloksnēs vārds pagada ienācis ar lei. val. starpniecību no slāvu val.

Vārds fiksēts arī Dv (Fs 1800, 3498); Izv. (LVU).

pažaga ~ Gārs, Laš, Pro požaga, gen. ~as;

pažags ~ Gārs, Laš, Pro (arī LDA) požaks, gen. požaga, Gārs
pažags, gen. ~a (LDA); 'maizes krāsns slaukāmā slotā',
Pro arī (reti) 'maizes lize';

pažaga ir tāda slūota; satāisa slūotu nūo priēžu zarēm
ūn pēlnus isslāuka /no maizes krāsns/ (Gārs). tagat
požagu biži sāucām arī pēr mēižes lizi (Pro).

ME III 144 pažaga, pažags cilme hipotētiski saistīta ar vārdu žogs. A.Reķēna atzīst vārdu pažags par aizguvumu no liet. pāžagas 'priēžu zaru slotas kāts; krāsns kruķa kāts', kas savukārt aizgūts no poļu izl. pożoch 'slotas kāts'.

Vārds plaši pazīstams Zemgalē, Latgalē un Augšzemē:

pažaga - Bald (LDA); Baus (ME III 144; LDA); Bārb (LDA);
Bebrn (EH II 193); Bru (LDA; VLI Apv); Cera, Co, Daugm, Dol,
Elē, Garo, Gl (LDA); Iec (EH II 193; **Лаймане** 1977, 83; LDA);
Īsl, J-sau (LDA); J-pils (ME III 144); J-svir (LDA); Jelgava
(ME III 144); Kapl, Katl, L-plat, L-virc (LDA); Mež (ME III
144; LDA); Mis (ME III 144; **Лаймане** 1977, 83; LDA); Ogresg,
Ol, Ozoln, Pan (LDA); Pēt (LDA; **Лаймане** 1977, 83); Plato
(ME III 144; **Лаймане** 1977, 83); Rundā (ME III 144; LDA); Salg

(LDA); Skaistk (ME III 144; **Лаумане** 1977, 83; LDA); Ses (LDA); Stel (ME III 144; LDA); Stie (ME III 144; Sus (ME III 144; LDA); Svēte, Svit, Taurk, Tērv, Tet, To (LDA); Vain (ME III 144); Valgu, V-sau, V-svir, Vecum, Vilc, Virc, Zāl (LDA); Zaļ (ME III 144; LDA); pažags - Agl, Aizka, Aizkr (LDA); Andr (LDA; **Лаумане** 1977, 83); Asa (LDA); Asū (LDA, LVU); Aul (EH II 193; LDA); Bark, Bebrn, Bērzp, Birzg, Dag, Dign (LDA); Dric (LDA; **Лаумане** 1977, 83); Dv (LDA); Ezern (LDA; **Лаумане** 1977, 83); Galē (LDA); Izv (Брейдак 30), Kalu (Reķēna 233; LDA); Kaldabruņa (Bebrn) (EH II 193); Kapņ (LDA); Kaun (LDA; **Лаумане** 1977, 83); Krās (EH II 193); Krustp (ME III 144); Kurc (LDA); Lik (Reķēna 233; LDA); Liepk (EH II 193); Livā (LDA); Lubn (EH II 193); Mak (LDA); Malt (LDA; LVU); Meir (EH II 193; LDA); Nauj (LDA); Ner (ME III 144); Nicg (Reķēna 233; LDA); Ozolai (LDA LVU; **Лаумане** 1977, 83); Pasie, Pēt, Pilsk, Raud, Rēz, Rubeņ, Ruž, Sakst, Skaista, Silaj (LDA); Stel (ME III 144); Stirn, Šķau (LDA); Varak (ME III 144; LDA); Vārk (EH II 193; Reķēna 233; LDA); Viļān, Viš (LDA); Zas (FBR XIII 91); pežugs - Agl (LDA); Izv (LDA; LVU); Krās (LDA); Malt (**Лаумане** 1977, 83); Rēz (LDA; **Лаумане** 1977, 83); Rubeņ (**Лаумане** 1977, 83).

pečkuris ~ Gārs, Pro pečkuris; Gārs pečkurs; Akn (arī Ancītis Akn. izl. 305) pečkurs, gen. ~a 'krāsnkuris; rijas kurinātājs (Gārs)';

pečkurs kurinava krāsnešs (Akn).

EH II 218 vārds pečkuris 't.p.' no Bārtas un Rucavas dots bez norādes par etimologiju.

Vārds aizgūts no lei. pečkurys 't.p.', kas mūsdienu va-

lodā novecojies (LKŽ IX 734) un radies kā hibrīdforma no slāvu val. aizgūtā pečkà (mūsdienās novecojis) un lei. verba kùrti saknes. Jānorāda, ka šādu vārdu hibrīdu ar pirmo komponentu peč- lei. val. ir daudz, bet mūsdienās tie visi ir novecojuši; skat. LKŽ IX 734, 735.

peline ~ Akn (EH II 221) peline, gen. ~es;

pelines ~ Gārs pelinešs, gen. peliņu 'vērmeles (Artemisia absinthium)';

pelinešs ir labas pret cāureju (Gārs).

EH II 221 vārds peline salīdzināts ar lei. pelinos.

Vārds aizgūts no lei. pelynà, kas dots no Dusetām, Ābeļiem vai pelynas, pelynas, pelynas (arī no Kupišķiem, kas tuvu pētījamām izloksnēm); tas savukārt no bkr. палын 't.p.' (LKŽ IX 767).

Vārds vēl fiksēts Ner (EH II 221), Pilsk (FS 1800, 431).

prānte² ~ Gārs (VLI Apv) prānte, gen. ~es 'ceļa gabals, par kura labošanu kāds atbild';

ME III 376 vārds prānte² 'ein Mass von 21 Fuss beim Graben von Graben' no Neretas dots bez norādes par etimoloģiju. Acīmredzot vārds aizgūts no lei. novecojušā prañtas '(sētas, jumta, žoga u.tml.) posms, daļa', kas LKŽ X 537 dots no Rokišķu apkaimes, kas ir tuvu pētījamai izloksnei, un raksturots kā nelietuviskas cilmes vārds.

R

ramule ~ Pro ramulis, gen. ramuļu;

ramuliņi ~ Laš romuleņi, gen. romuleņu;

ramuoliņš² ~ Akn romuliņč (EH II 353; FBR XV 175) '(ārstniecības

maura) kumelītes (Matricaria chamomilla, Matricaria discoidea)';

izvādarēi tūr romuļēņu teju, ļūti loba bārņim (Laš).

ME III 477 vārda ramuoli cilme saistīta ar latīņu val.

M. Brencē latviešu vārdu ramule atzīst par aizguvumu no lei. valodas (Brencē 1970, 51). Domājams, ka arī pētījamās izloksnēs vārds aizgūts no lei. val., sal. ramulē 't.p.' (LKŽ XI 134).

Vārds ramuoli fiksēts arī Aul (VLI Apv); Bebrn (ME III 477); Dv (FS 1800, 2975); Ruben, Kalu (ME III 477 - bez precīzas nozīmes); Krās, Nīcg (VLI Apv); ramuoliņš - Aul (EH II 353); ramuliņi, ramulīši - Pilsk (LDA); ramuliņi - Aizka, Ruben, Viš (VLI Apv).

S

smičūs ~ Gārs (VLI Apv) smičūs, gen. ~us 'sens stīgu mūzikas instruments';

smičūs bija, tādi instrumenti ar vienu stīgu.

ME, EH nav.

Vārds aizgūts no lei. novecojušā smičius 'vijoles lociņš', kas ienācis no slāvu val.; vārds dots pētījamai izloknei tuvā apvidū, piem., Dusetās, Kupiškos (LKŽ XIII 167). Aizguvums izloksnē ir semantiski transformēts - priekšmeta daļas nosaukums pārnestas uz priekšmetu. Sal. arī smičuks 'vijoles lociņš' Lašos, kas ienācis no slāvu val.

U

ubage, -is ~ Gārs ubage, Laš ubage, ubagis, gen. ~es; ~a;
'ubadze; ubags';

ubage atkāl stāigōi pa mōajām (Laš).

ME IV 293 vārds ubage s.v. ubagis dots kā iespējams aizguvums no lei. ùbagē, kas savukārt no slāvu val. (Fraenkel LEW II 1156).

Vārds fiksēts šādās vietās: Bēn (VLI Apv); Bru (BW 236340); Duni (ME IV 293); Kaldabruņa (Bebrn), Kurme, Ner (EH II 711); Penk (VLI Apv); Ruc, Skaistk (EH II 711); Sniķ, Uk (VLI Apv).

Vārds ubage (kā rāda arī vārda izplatība) laikam ir aizguvums no lei. valodas, savukārt ubagis - darinājums no aizgūtā vārda.

V
vijūrklis² ~ Akn (arī Ancītis kn. izl. 325) vejòarklīs,

gen. vejòarkļa 'tītavas';

ka vaižēja jeju pòarteit, ta jēme vejòarkli. vejòarklām golús jēr cāurumiņi.

ME IV 583 norādīts, ka vārds vijurklis veidots pē: vijuoklis parauga no lei. vijurkas 'tītavas', kas savukārt no po. wijurek. Par aizguvumu no lei. valodas vārdu vijurklis atzīst Fraenkel LEW 1248).

Vārds fiksēts šādās senajās vārdnīcās: Stender I 364; Ulmann 343; kā arī šādās vietās: vijūrklis² - Lielsesava (ME IV 583); vijurklis - Salg (ME IV 583); Kaldabruņa (Bebrn) (FBR XVIII 57); vijūrklis - Birž (ME IV 583); vijūrklis - Asa, Ner, Zas (ME IV 583); Birž (FBR XII 66, 69); vijūrklis Kalu, Lik, Nīcg, Vārk (Reķēna 361).

Z

zabava ~ Pro zabava, gen. ~as 'mānticība; plāpas';

tagat jāu nāu toādu zabavu, koé beja agroāk.

ME IV 677 vārds zabava 't.p.' no Kaldabruņas dots kā iespējams aizguvums no lei. zabobonas 't.p.', kas savukārt no bkr. забабон (tāpat arī Fraenkel LEW 1276).

Sal. poļu zabobon 'суеверие, предрассудок' (ПРС II 614); kā arī bkr. забава un poļu zabawa 'забава, развлечение, потеха' (БРС 271; БПРС II 612; arī Brückner SEJP 642, 643).

Vārds laikam aizgūts no lei. val.; sal. lei. izl. zabovà = zababõnas 'rotālieta, aizspriedums, mānīcība' (Vitkauskas 556).

Izlokšņu un to apzīmējumu saraksts

Ābeļi 356	- Āb	Asūne 504	- Asū
Ādaži 206	- Ād	Atašiene 432	- Ataš
Aduliena 408	- Adul	Augstkalne 164	- Augstk
Aglona 447	- Agl	Augstroze 186	- Augstr
Ainaži 170	- Ain	Auleja 502	- Aul
Aistere 36	- Aist	Auri 147	- Aur
Aiviekste 349	- Aiv		
Aizkalne 446	- Aizka	Babīte 128	- Bab
Aizkraukle 346	- Aizkr	Baižkalns 295	- Baižk
Aizpute 29	- Aizp	Baldone 225	- Bald
Aizupe 92	- Aizu	Baltinava 478	- Balt
Aizviķi 57	- Aizv	Balvi 473	- Balv
Aknīste 368	- Akn	Bārbele 239	- Bārb
Allaži 208	- All	Barkava 425	- Bark
Aloja 174	- Alo	Bārta 54	- Bārt
Alsunga 12	- Alsu	Basi 16	- Bas
Alsviķi 391	- Alsv	Bauņi 265	- Bauņ
Alūksne 465	- Alūk	Bauska 235	- Baus
Ance 62	- Anc	Bebrene 442	- Bebrn
Andrupene 498	- Andr	Bebri 340	- Bebri
Anna 467	- Anna	Beja 466	- Bej
Annenieki 135	- Annen	Beļava 394	- Beļ
Apriķi 20	- Apr	Bēne 153	- Bēn
Ārlava 65	- Ārl	Bērzaune 337	- Bērzn
Asare 372	- Asa	Bērze 138	- Bērze
Asīte 49	- Asī	Bērzgale 485	- Bērzg

Bērzpils 476	- Bērzp	Dagda 503	- Dag
Biksti 107	- Bik	Daudzese 351	- Daudz
Bikšnieki 453	- Biķņ	Daugmale 220	- Daugm
Bilska 378	- Bil	Dauguļi 277	- Daugu
bīriņi 198	- Bīr	Demene 460	- Dem
Birzgale 232	- Birzg	Dignāja 435	- Dign
Birzuļi 379	- Birzu	Dikļi 271	- Dik
Birži 362	- Birž	Dobele 136	- Dob
Blīdiene 106	- Blīd	Dole 219	- Dol
Blome 289	- Blo	Drabeši 306	- Drab
Braslava 257	- Brasl	Dreiliņi 211	- Dreil
Brenguļi 274	- Bren	Dricēni 482	- Dric
Brigi 511	- Bri	Drusti 303	- Drus
Brukna 237	- Bru	Druviena 398	- Druv
Bukaiši 163	- Buk	Dunalka 26	- Duna
Bunka 47	- Bun	Dundaga 63	- Dund
Burtnieki 266	- Burtn	Dunika 60	- Duni
		Dunte 189	- Dunt
Ceraukste 244	- Cera	Durbe 38	- Durb
Cāre 85	- Cār	Dūre 388	- Dūr
Cāsis 292	- Cās	Dviete 443	- Dv
Cesvaine 416	- Cesv	Dzelzava 409	- Dzelz
Cibla 488	- Cib	Dzērbene 302	- Dzērb
Ciecere 105	- Ciec	Dzērve 28	- Dzērv
Cīrava 27	- Cīr	Dzirciems 86	- Dzirc
Cirgaļi 376	- Cīrg	Džūkste 133	- Dž
Code 234	- Co		

Ēdole 9	- Ēd	Ģeri 260	- Ģe
Eleja 167	- Ele		
Elkšņi 367	- Elk	Idus 249	- Id
Embūte 51	- Emb	Iecava 224	- Iec
Engure 120	- Eng	(Lejas)Iecava 224	- (L)Iec
Ērgļi 326	- Ērg	Ikšķile 216	- Ikš
Ērgeme 262	- Ērge	Īle 145	- Īl
Ēvele 268	- Ēv	Ilzene 389	- Ilz
Ezere 114	- Ezere	Inčukalns 207	- Inč
Ezernieki 499	- Ezern	Indra 510	- Ind
		Ipiķi 250	- Ip
Gaigalava 479	- Gaig	Irlava 129	- Irl
Gaiķi 98	- Gaiķ	Irši 334	- Irš
Galēni 434	- Galē	Īslīce 245	- Īsl
Galgauskā 400	- Galg	Istra 497	- Ist
Garozā 144	- Garo	Īvande 13	- Īv
Gārsene 371	- Gārs	Izvalta 505	- Izv
Gatarta 304	- Gat		
Gaujiena 382	- Gauj	Jaunauce 116	- J-au
Gavieze 44	- Gav	Jaunburtnieki 272	- J-burt
Glūda 149	- Gl	Jaungulbene 410	- J-gulb
Gramzda 56	- Gram	Jaunlaicene 385	- J-laic
Graši 405	- Graš	Jaunpiebalga 310	- J-pieb
Grenči 95	- Gren	Jaunpils 101	- J-pils
Grobiņa 43	- Grob	Jaunrauna 294	- J-rau
Grostonā 418	- Grost	Jaunroze 384	- J-roz
Grundzāle 380	- Grund	Jaunsaule 246	- J-sau
Gučenieki 15	- Gud	Jaunsvirlauka 160	- J-svir

Jaunvāle 282	- J-vā	Klostere 21	- Klos
Jēkabnieki 157	- Jēk	Kocēni 280	- Koc
Jērcēni 269	- Jērc	Koknese 347	- Kok
Jumprava 344	- Jumpr	Kosa 314	- Kos
Jumurda 327	- Jumu	Krape 338	- Krap
Jūrkalne 11	- Jūrk	Krāslava 506	- Krās
		Kraukļi 406	- Krau
Kabile 89	- Kab	Krimulda 203	- Krim
Kalēti 61	- Kalē	Krote 40	- Kro
Kalnecmpji 395	- K-cemp	Krustpils 357	- Krustp
Kalnciems 134	- K-ciem	Kūdums 284	- Kūd
Kalsnava 343	- Kals	Kuldīga 80	- Kul
Kalupe 445	- Kalu	Kurcums 459	- Kurc
Kalvene 41	- Kalv	Kurmāle 18	- Kurmā
Kandava 84	- Kand	Kurmene 241	- Kurme
Kapiņi 501	- Kapņ	Kursiši 110	- Kurs
Kaplava 509	- Kapl	Kusa 412	- Kus
Kārķi 261	- Kārķ		
Kārļi 298	- Kārļ	Ķēči 313	- Ķe
Kārsava 481	- Kārs	Ķeipene 322	- Ķei
Karva 387	- Kar	Ķieģeļi 278	- Ķieģ
Kārdaba 404	- Kārs	Ķoņi 253	- Ķo
Kastrāne 321	- Kast		
Katlakalns 214	- Katl	Lāde 188	- Lā
Katvari 180	- Katv	Laidze 74	- Lai
Kauguri 281	- Kaug	Laši 448	- Laš
Kaunata 495	- Kaun	Laubere 330	- Laub
Kazdanga 31	- Kaz	Laucesa 456	- Lauc

Lauciene 76	- Laucn	Lizums 397	- Liz
Launkalne 297	- Launk	Lode 252	- Lo
Lazdona 419	- Lazd	Lubāna 417	- Lubn
Laža 30	- Laž	Lubeja 329	- Lubj
Lēdmane 223	- Lēdm	Lubezere 66	- Lubez
Lēdurga 196	- Lēdur	Lugaži 263	- Lug
Lejasciems 393	- Lejc	Lutriņi 97	- Lut
Lenči 286	- Len		
Lestene 132	- Lest	Ļaudona 423	- Laud
Lībagi 77	- Līb		
Lielauce 112	- L-au	Madliena 331	- Mad
Lielplatone 166	- L-plat	Makašēni 484	- Mak
Lielsalaca 173	- L-sal	Mālpils 319	- Mālp
Lielstraupe 197	- L-str	Malta 494	- Malt
Lielvārde 227	- L-vār	Mālupe 468	- Mālu
Lielvircava 159	- L-virc	Mangaļi 205	- Mang
Liepa 287	- Liepa	Mārciena 422	- Mārc
Liepkalne 333	- Liepk	Mārkalne 463	- Mārk
Liepna 469	- Liepn	Mārsnēni 288	-Mārsn
Liepupe 187	- Liepu	Mārupe 213	- Māru
Liezere 403	- Liez	Matkule 90	- Matk
Līgatne 305	- Līg	Mazsalaca 248	- M-sal
Līksna 450	- Līk	Mazstraupe 192	- M-str
Limbaži 183	- Lim	Mazzalve 358	- M-zal
Litene 472	- Lit	Medņi 430	- Medņ
Līvāni 436	- Līvā	Medze 34	- Medz
Līvberze 139	- Līvb	Mēdzūla 318	- Mēdzū
Līvi 299	- Līvi	Meirāni 421	- Meir

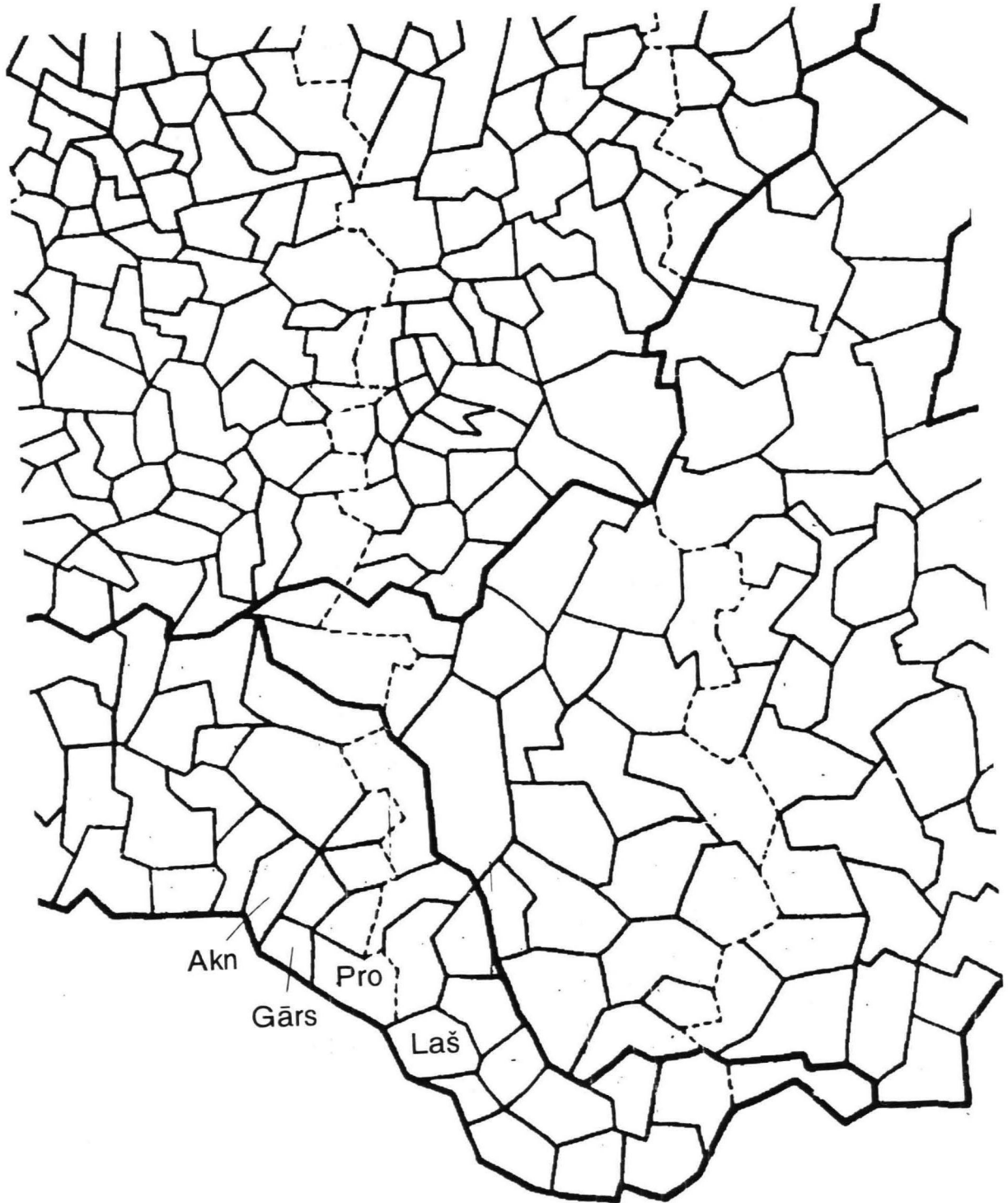
Mēmele 364	- Mēm	Olaine 218	- Ol
Mēnģele 332	- Mēnģ	Oļi 413	- Oļi
Mērdzene 486	- Mērdz	Omuļi 256	- Om
Mērsrags 119	- Mērs	Ozolaine 490	- Ozolai
Mētriena 429	- Mētr	Ozolnieki 141	- Ozoln
Mežotne 233	- Mež	Ozoli 270	- Ozoli
Milzkalne 124	- Milzk		
Misa 230	- Mis	Pabaži 201	- Pab
More 311	- Mo	Padure 10	- Pad
Mujāni 279	- Muj	Pāle 176	- Pā
		Palsmane 381	- Pals
Nabe 191	- Nab	Pampāļi 109	- Pam
Naudīte 146	- Naud	Panemune 245	- Pan
Naujene 452	- Nauj	Pasiene 512	- Pasie
Naukšēni 255	- Naukš	Pastende 73	- Past
Nautrēni 480	- Nautr	Patkule 415	- Patk
Nereta 365	- Ner	Pededze 464	- Ped
Nīca 53	- Nīca	Penkule 154	- Penk
Nīcgale 444	- Nīcg	Pērkone 52	- Pērk
Nīgranda 113	- Nīgr	Pēternieki 142	- Pēt
Nīkrāce 50	- Nīkr	Pilda 492	- Pild
Nirza 493	- Nir	Pilskalne 449	- Pilsk
Nītaure 312	- Nīt	Piltene 7	- Pilt
Nogale 67	- Nog	Planīca 17	- Plan
		Plāņi 276	- Plāņ
Odziēna 341	- Odz	Plātere 323	- Plāt
Ogre 325	- Ogre	Platone 158	- Plato
Ogresgals 221	- Ogresg	Plaviņas 348	- Plāv

Pociems 181	- Poc	Rozēni 171	- Rozē
Pope 2	- Pop	Rozula 193	- Rozu
Prauliena 420	- Praul	Ruba 115	- Ruba
Praviņi 130	- Prav	Rubeņi 441	- Rubeņ
Preiļi 439	- Prei	Rucava 59	- Ruc
Priekule 48	- Priekl	Rudbārži 42	- Rudb
Priekuļi 293	- Priekļ	Rudzēti 437	- Rudz
Prode 373	- Pro	Rugāji 475	- Rug
Puikule 177	- Puik	Rūjiena 254	- Rūj
Pūre 87	- Pū	Rundāle 242	- Rundā
Purmsāti 55	- Purm	Rundēni 496	- Rundē
Puze 64	- Puz	Ružina 489	- Ruž
Raiskums 291	- Rais	Saikava 424	- Saik
Rāmuļi 307	- Rām	Saka 19	- Saka
Ranka 396	- Ran	Sakstagals 483	- Sakst
Raņķi 96	- Raņķ	Sala 127	- Sala
Rauda 454	- Raud	Salaca 173	- Salc
Rauna 296	- Raun	Salaspils 215	- Salasp
Rāva 37	- Rāv	Saldus 104	- Sald
Rembate 222	- Remb	Salgale 228	- Salg
Remte 99	- Remt	Saliena 458	- Saln
Rencēni 267	- Renc	Sarkaņi 414	- Sark
Renda 81	- Rend	Sātiņi 103	- Sāt
Rēzna 491	- Rēz	Sauka 360	- Sauk
Rite 366	- Ri	Sausnēja 335	- Saus
Robežnieki 508	- Rob	Sāviena 428	- Sāv
Ropaži 209	- Rop	Secē 352	- Sec

Sēja 202	- Sēj	Snēpele 23	- Snēp
Sēlpils 355	- Sēlp	Snīķere 161	- Snīķ
Sēļi 259	- Sēļi	Spāre 71	- Spā
Sēme 121	- Sēm	Stalbe 283	- Stal
Sērene 350	- Sēre	Stāmeriene 402	- Stām
Sērmūkši 308	- Sērm	Stelpe 238	- Stel
Sesava 168	- Ses	Stende 72	- Sten
Sidgunda 210	- Sidg	Stiene 190	- Stie
Sieksāte 33	- Sieks	Stirniene 433	- Stirn
Sigulda 204	- Sig	Stopiņi 212	- Stop
Silajāni 440	- Silaj	Strazde 78	- Straz
Silene 461	- Sila	Strutele 100	- Strut
Sinole 392	- Sin	Sunākste 353	- Sunāk
Sīpele 137	- Sīp	Suntaži 217	- Sunt
Skaista 507	- Skaista	Susēja 369	- Sus
Skaistkalne 247	- Skaistk	Svente 455	- Sven
Skaņkalne 172	- Skaņk	Svētciems 175	- Svētc
Skrīveri 345	- Skrīv	Svēte 150	- Svēte
Skrudaliena 457	- Skrud	Svitene 169	- Svit
Skrunda 102	- Skrun		
Skujene 315	- Skuj	Šķaune 500	- Šķau
Skulte 194	- Skul	Šķibe 148	- Šķib
Slampe 131	- Slam	Šķilbēni 474	- Šķilb
Slate 370	- Slat		
Sloka 126	- Slo	Tadaiķi 45	- Tad
Smārde 125	- Smār	Tāši 35	- Tā
Smiltene 290	- Smil	Taurene 309	- Taure

Taurkalne 240	- Taurk	Vaive 300	- Vaiv
Taurupe 324	- Tauru	Valgale 82	- Valga
Terneja 251	- Tern	Valgunde 140	- Valgu
Tērvete 155	- Tērv	Valka 374	- Valk
Tetele 143	- Tet	Valmiera 273	- Valm
Tilža 477	- Til	Valtaīķi 32	- Valt
Tirza 399	- Tir	Vandzene 75	- Vandz
Tome 226	- To	Vāne 91	- Vān
Trapene 383	- Trap	Varakļāni 426	- Varak
Trikāta 275	- Trik	Vārkava 438	- Vārk
Tūja 182	- Tū	Vārme 88	- Vārm
Tume 123	- Tum	Vārnava 354	- Vārņ
Turaida 199	- Turai	Vārve 3	- Vārṽ
Turlava 22	- Turl	Vecate 258	- V-at
		Vecauce 118	- V-au
Ugāle 69	- Ug	Vecgulbene 401	- V_gulb
Ukri 162	- Uk	Veclaicene 386	- V-laic
Ulmale 14	- Ulm	Vecmokas 122	- V-mok
Umurga 184	- Um	Vecpiebalga 316	- V-pieb
Upesgrīva 68	- Upesg	Vecpils 39	- V-pils
Usma 70	- Us	Vecsaule 236	- V-sau
Užava 5	- Už	Vecsvirlauka 152	-V-svir
		Vecumnieki 231	- Vecumn
Vadakste 117	- Vad	Vējaṽa 328	- Vēj
Vaidava 285	- Vaid	Veļķi 317	- Veļ
Vainiži 185	- Vain	Venta 1	- Ven
Vainode 58	- Vain	Vērgale 25	- Vērg

Veselava 301	- Vese	Zālite 229	- Zāl
Vestiēna 336	- Vest	Zalve 359	- Zalv
Vidriži 195	- Vidr	Zaļenieki 156	- Zaļ
Viesiena 411	- Viesn	Zante 93	- Zan
Viesīte 361	- Viesī	Zasa 363	- Zas
Vietalva 342	- Viet	Zaube 320	- Zau
Vijciems 375	- Vijo	Zebrene 108	- Zebr
Viksna 470	- Vik	Zeltiņi 390	- Zelt
Vilce 165	- Vilc	Zemīte 94	- Zem
Vildoga 200	- Vild	Zentene 79	- Zent
Vilzēni 264	- Vilz	Ziemeris 462	- Zieme
Viļaka 471	- Viļak	Ziemupe 24	- Ziemu
Viļāni 427	- Viļān	Ziras 6	- Zir
Viļķene 179	- Viļķ	Zlēkas 8	- Zl
Vipe 431	- Vip	Zūras 4	- Zūr
Virāne 407	- Virā	Zvārde 111	- Zvārd
Virhi 83	- Virb	Zvārtava 377	- Zvārt
Vircava 151	- Virc	Zvirgzdene 487	- Zvirg
Virga 46	- Virg		
Viskāļi 339	- Visk		
Višķi 451	- Viš		
Vitrupe 178	- Vitr		

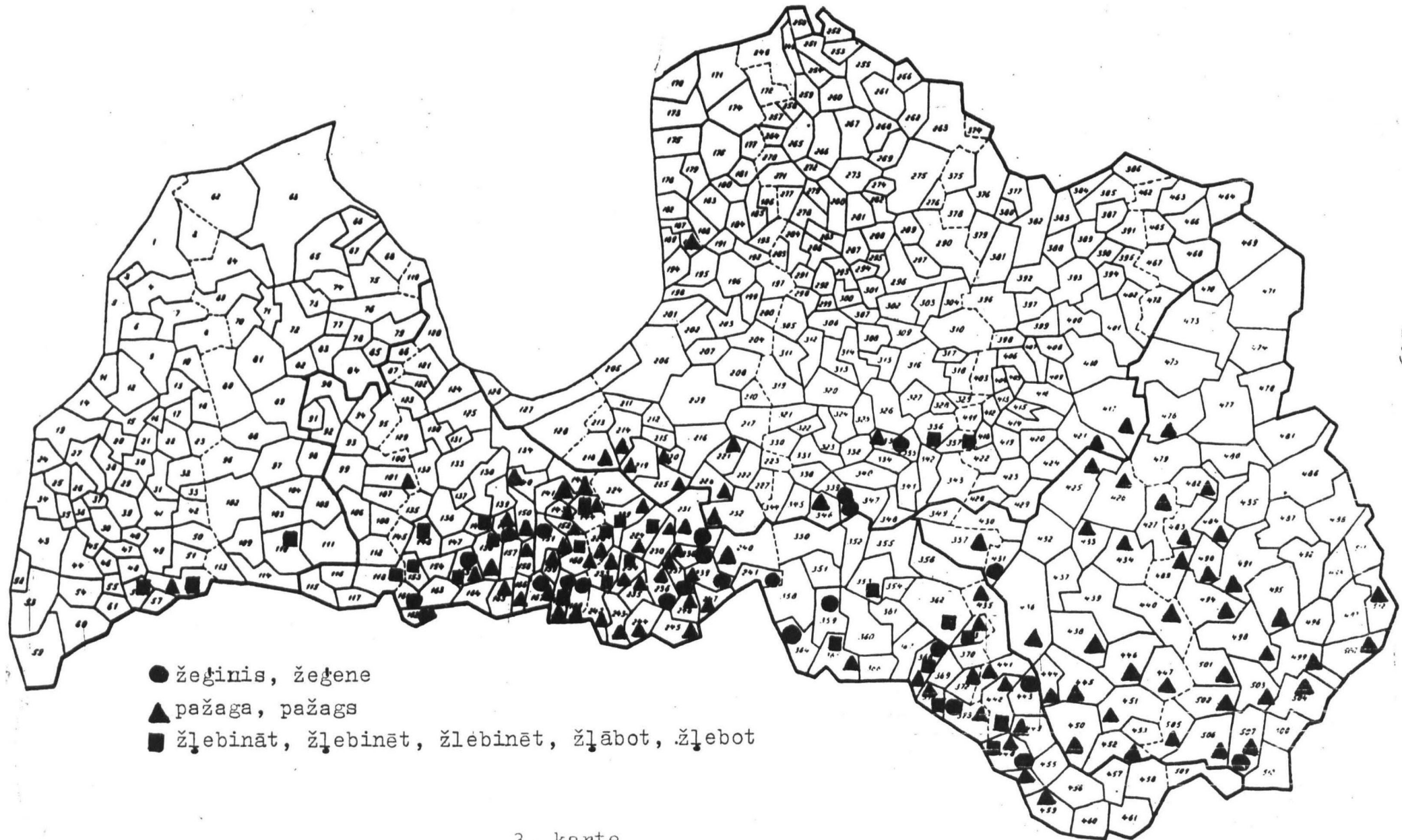

I. karte

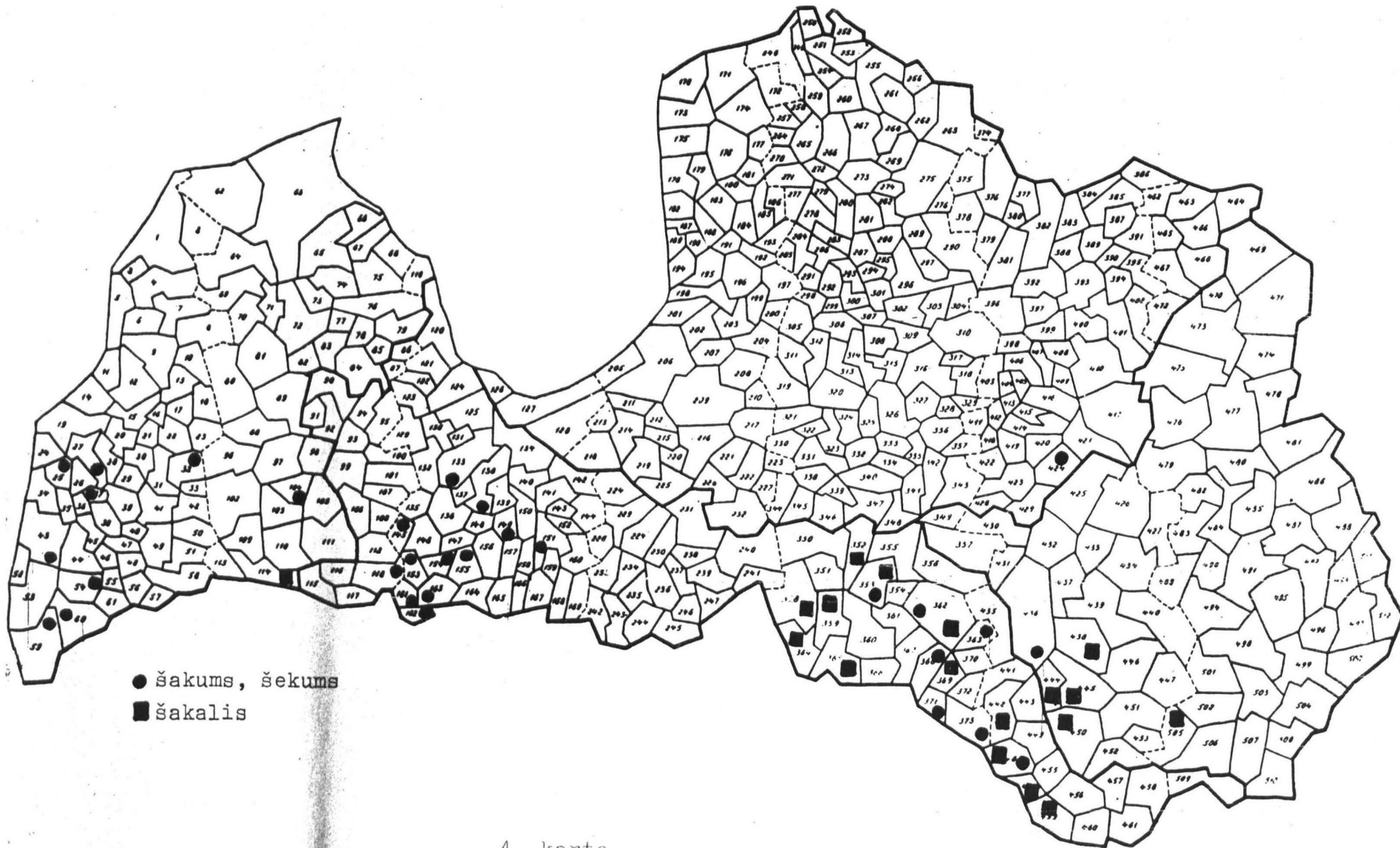
- girtokles, girtoklu oğas, girtoklines, girtogas, girtine
- giltene, giltine, giltenis
- ▲ giraa, girza

2. karte

- žēģinis, žēģene
- ▲ pažaga, pažags
- žļebināt, žļebinēt, žlēbinēt, žļābot, žļebot

3. karte

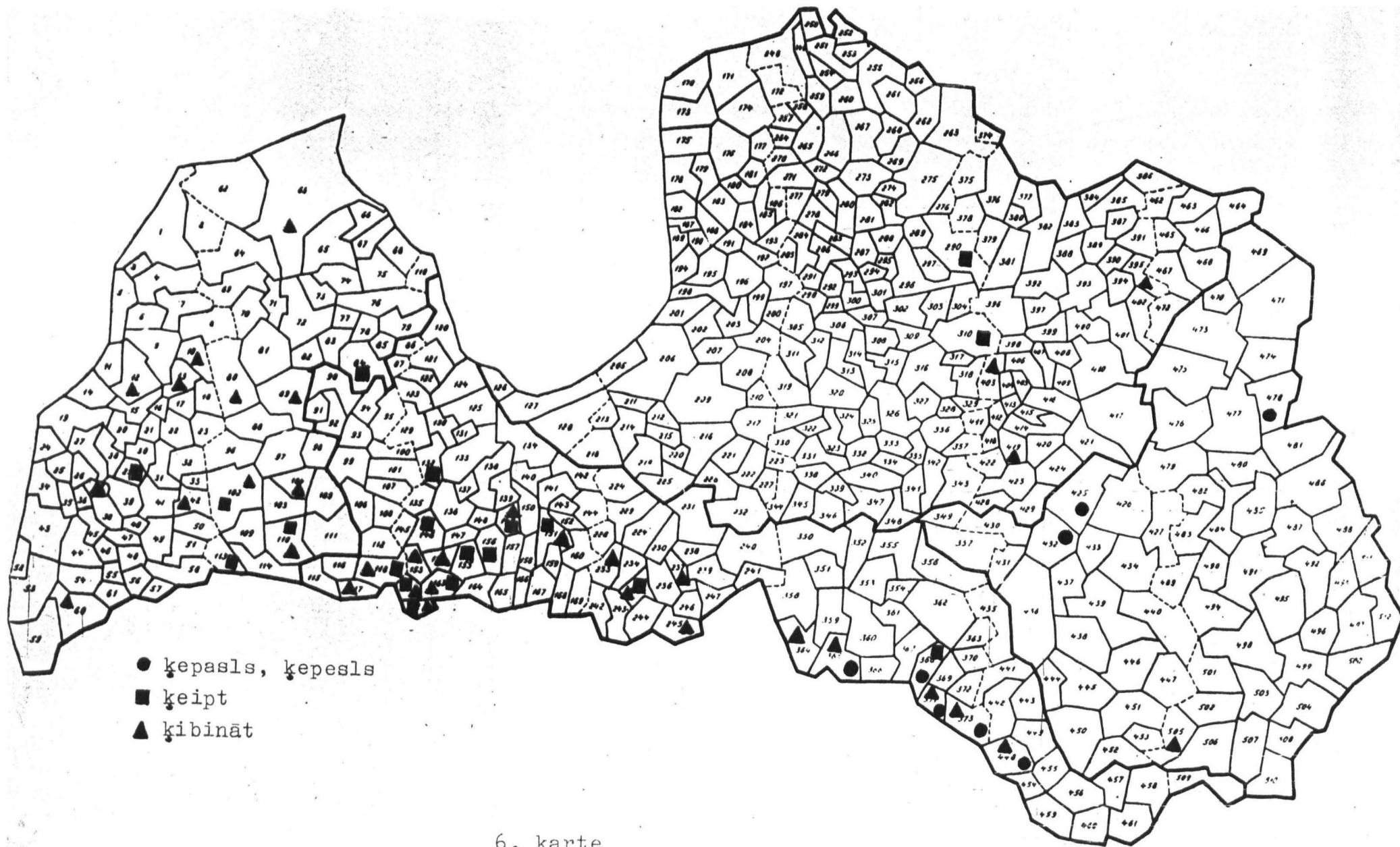
● šakums, šekums
 ■ šakalis

4. karte

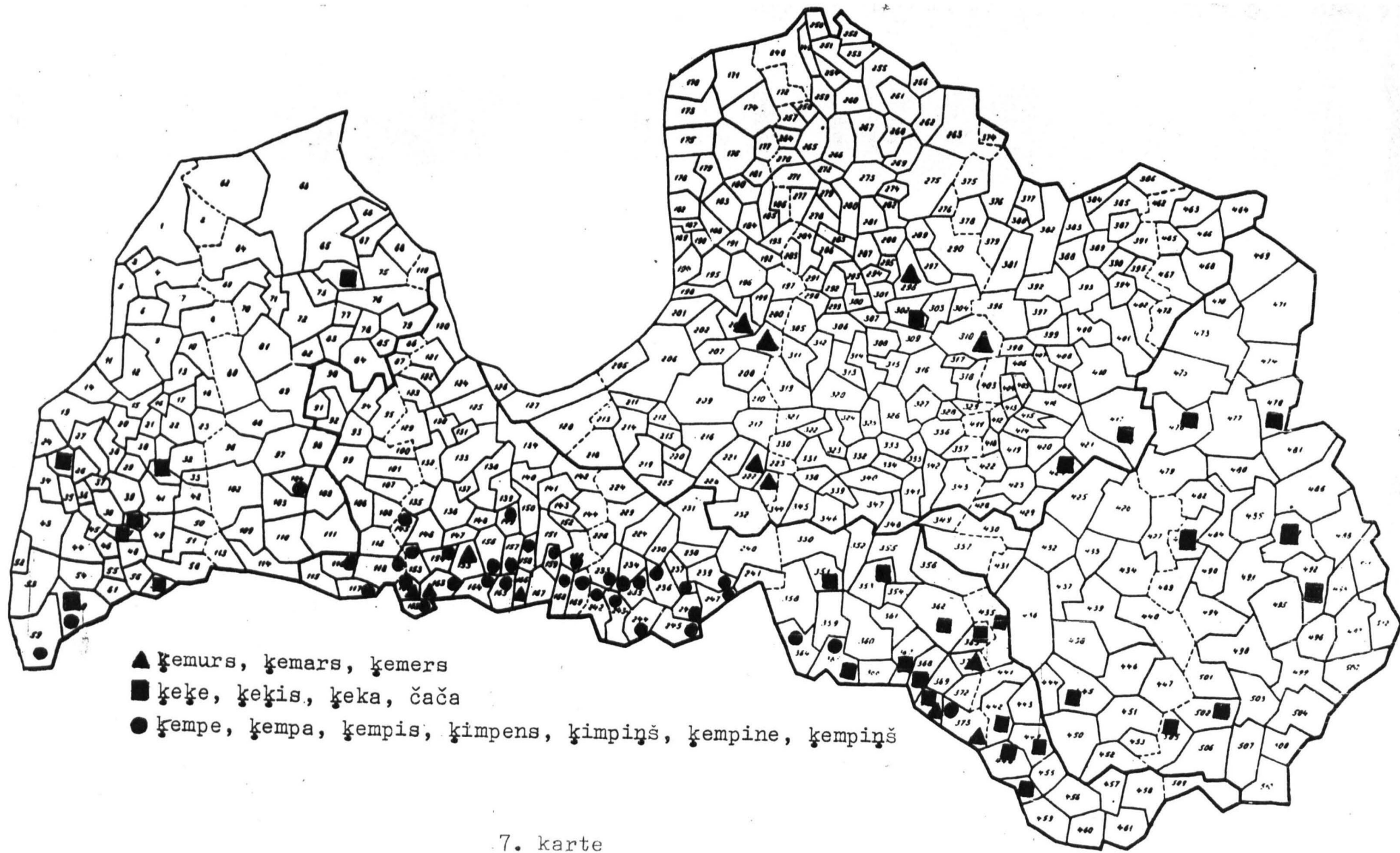
- pašale, pašele, pašule, pašala, pašalis, pašelis, pašile
- ▲ paķele, paķelis, paķila
- padeģēlis, padeģelis, padeģis

5. karte

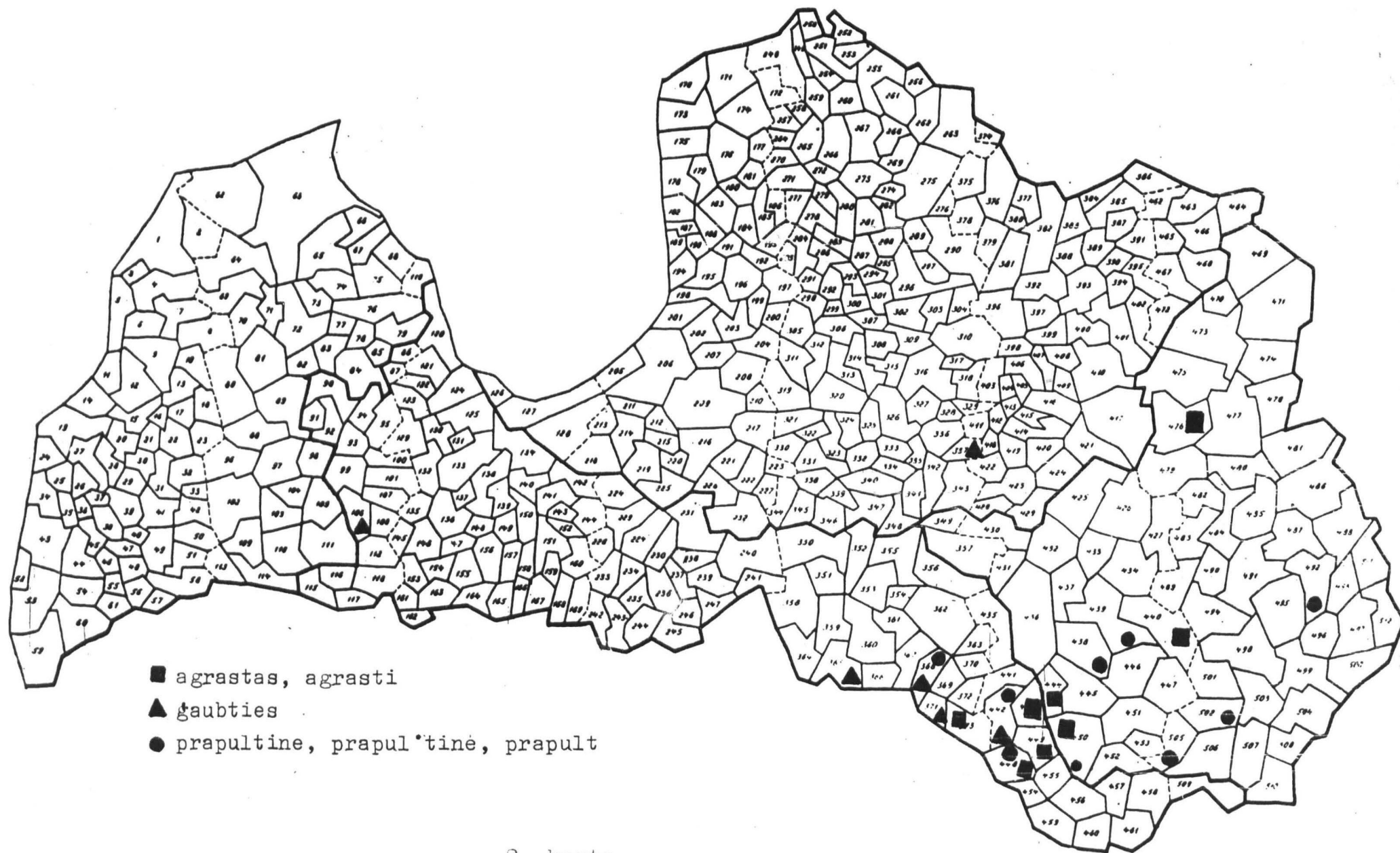

- ķepasls, ķepesls
- ķeipt
- ▲ ķibināt

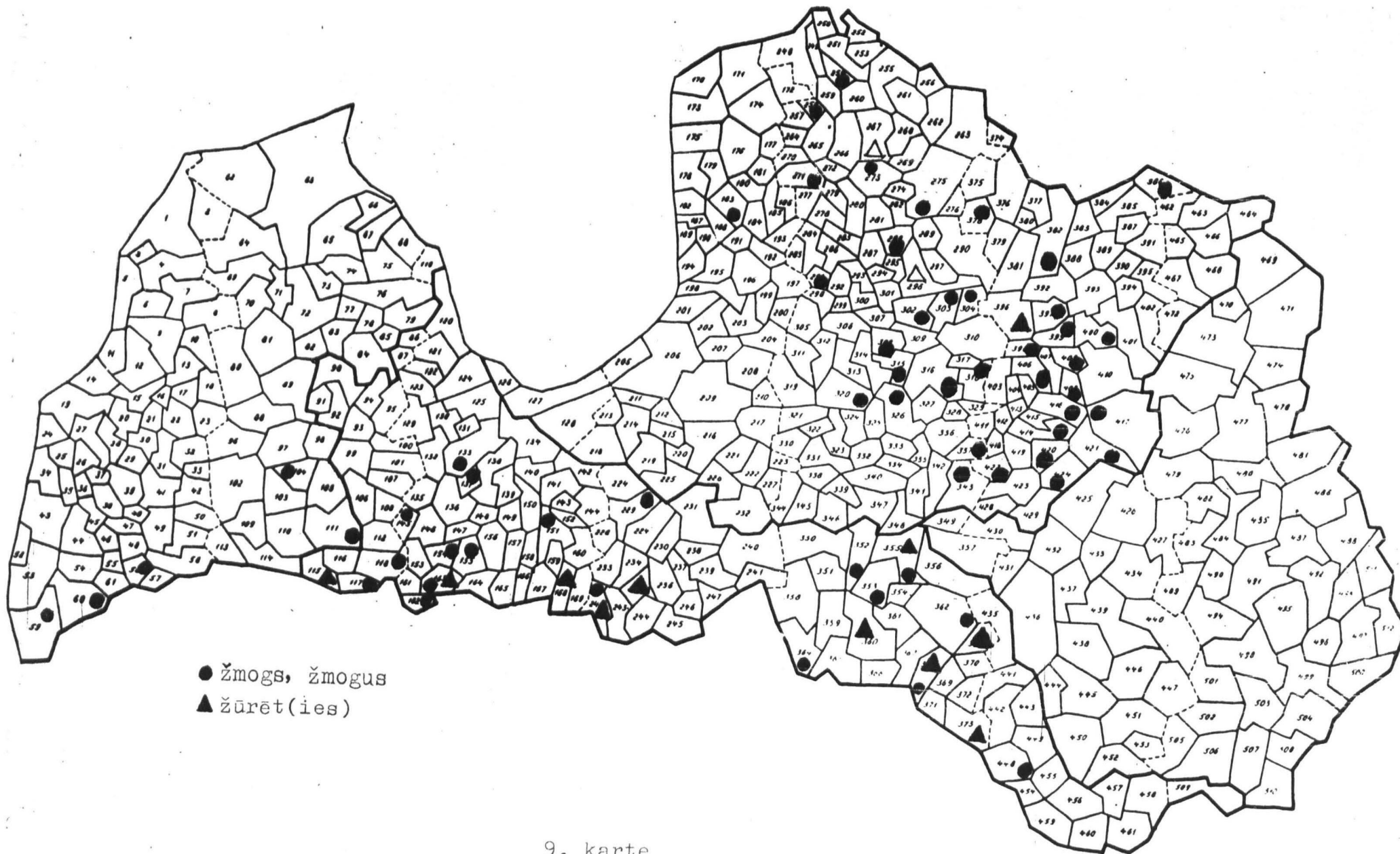
6. karte

7. karte

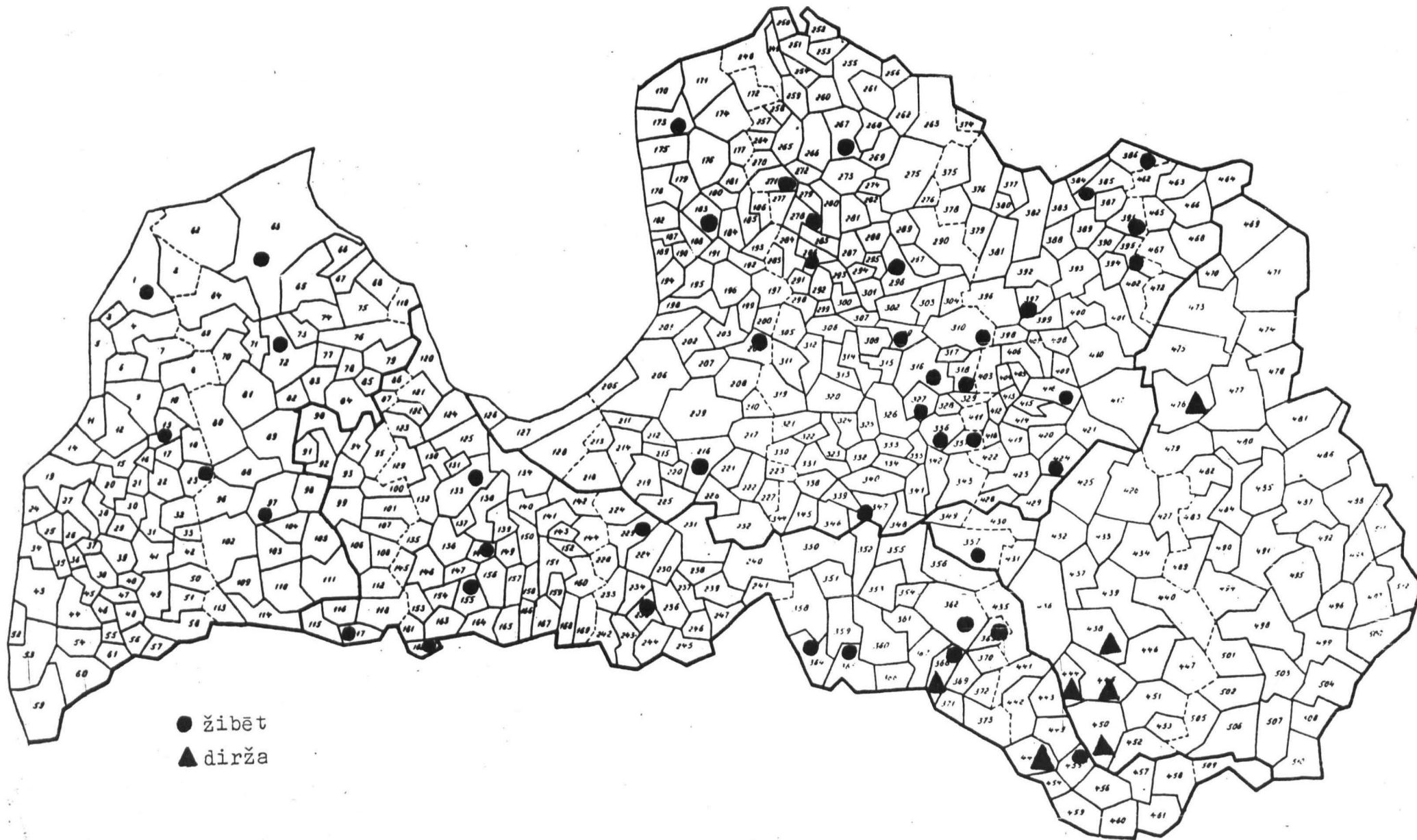

8. karte

- žmogus, žmogus
- ▲ žūrēt(ies)

9. karte

10. karte